

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

32e jaargang nr. 6 juli/augustus

1991

Egypt - Shepherd driving homeward

Reisnummer

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis). Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten). Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit). Patrijslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs). Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving). Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen). Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (basisonderwijs, basisvorming, opleidingen, nascholing). Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving). Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1991 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoe moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lessen, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VGN en verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met (mini-)didactica.

Redactie

A.C.M. Peek, voorzitter, Nijenheim 21-09, 3704 AJ Zeist. Tel. 03404 - 62 886.
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
W. Rongen, Utrecht.
R. Slotboom, Utrecht.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.
Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent in enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1991 kost een abonnement: Nederland en België f90,-
Buitenland f105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f130,-
Losse nummers f9,50

Informatie over het leerlingmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad.

U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:

1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-

Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 Bij dit reisnummer.

4 De natuur is ons enig verlangen. Ontdekkingsreizigers in de Alpen M. van Hattem

10 Een vergeten ontdekkingsreiziger. John Duncan en zijn 'Travels in Western Africa' A. Smilde

18 Mary Kingsley. Een Victoriaanse dame ontdekt de Afrikaanse cultuur H. van der Stappen

24 Geschiedenis en reisgidsen R. Slotboom

29 Ideetje misschien...? G. Peek, B. Engbers

35 Boek van de maand W. Rongen

37 In 't kort en recensies

43 Kleio-krant

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrante (verenigingsnieuws, aktualiteiten, aankondigingen) kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

Uiterste inleverdata staan in de Kleiokrante achterin het blad.

Voor overname van artikelen, lesmateriaal e.d. dient u contact op te nemen met de eindredacteur.

Bij dit reisnummer

In dit zomernummer van *Kleio* staat het onderwerp reizen centraal. Dat is natuurlijk geen toeval. De populariteit van dit thema is de laatste tijd enorm toegenomen. De winkels liggen vol met reisverhalen en reisgidsen, terwijl een boek als *Reis om de wereld in tachtig dagen* telkens opnieuw op de televisie wordt vertoond.

Kunnen wij eigenlijk nog wel zonder reizen?

Iedereen is op z'n tijd hard aan vakantie toe. Men laat de dagelijkse beslommeringen achter zich en vertrekt naar streken waar nog het een en ander te ontdekken is. Alhoewel, veel te ontdekken valt er niet meer. Het massatoerisme heeft in de meeste landen al genadeloos toegeslagen. Of, zoals Joachim Fest in zijn reisverslag over Italië, dat in het kader van dit nummer tot Boek van de Maand is gekozen, schrijft:

'Alles loopt immers uiteindelijk uit op toerisme. Overal waar iets heeft plaatsgevonden komen reizigers om te kijken.

En waar nooit iets is gebeurd komen ze vanwege de eenzame ligging en om niets te hoeven bezichtigen. Toerisme is noodlot.'

Toch leggen wij ons niet bij dat noodlot neer. Wie kent de verhalen van vrienden niet die op hun vakantie een plekje hebben gevonden, waar volgens hen echt nog niemand is geweest. Blijkbaar willen we allemaal iets unieks meemaken dat ons onderscheidt van anderen.

Wat dat betreft kunnen we met jaloezie kijken naar de mensen die in vroegere tijden de wereld rondtrokken en daadwerkelijk 'ontdekkingen' deden. Zoals bijvoorbeeld de eerste alpinisten, die het onderwerp zijn van het openingsartikel van deze *Kleio*. De bergklimmers voelden zich zowel ontdekkingsreizigers als helden. Gedreven door zucht naar avontuur en in dienst van de wetenschap trokken zij de onbekende en daarvoor lange tijd onbeminde Alpen in.

Minstens even onbemind waren de binnenlanden van Afrika. Aan mannen en vrouwen die vele gevaren trotseerden om deze in kaart te brengen, om de Afrikaanse cultuur te leren kennen en de mensen daar te 'helpen' zijn twee artikelen en een Ideeetje gewijd.

Het artikel over Mary Kingsley laat zien hoe deze Victoriaanse dame terecht kwam in 'the White Man's grave' en al handel drijvend een groot gebied in West-Afrika bereisde om anthropologisch onderzoek te doen en vissen te vangen voor het British Museum. Veel minder bekend dan Kingsley is ene John Duncan, wiens reisverslagen men dan ook lange tijd niet in de boekhandel tegenkwam. Sterker nog, deze ontdekkingsreiziger, die een van de weinige overlevenden was van een grote expeditie naar de Niger en in 1845 als eerste blanke vanaf de kust van het huidige Benin op zoek ging naar de Kongbergen in het binnenland, was volkomen in de vergetelheid geraakt. Ten onrechte volgens de schrijver van het artikel over deze Schotse ex-militair.

In 'Ideeetje misschien...?' trekken de dames Tinne naar de binnenlanden van Oost-Afrika, als ware toeristen voorzien van zoveel mogelijk comfort, en gaat een Engelse geestelijke op bedevaart naar het Heilige Land.

De sensatie om zoals onze voorgangers als eerste een stap te zetten op voorheen in het Westen onbekend gebied, is voor ons dus helaas niet weggelegd.

Alles is in kaart gebracht en in reisgidsen opgeschreven. Maar dat heeft gelukkig ook weer zijn voordelen. Wij kunnen ons goed inlezen en ons ter plekke beter oriënteren.

Welke reisgidsen verkrijgbaar zijn en op welke wijze de historie hierin ter sprake komt, kunt u lezen in het artikel over geschiedenis en reisgidsen.

De natuur is ons enig verlangen

Mark van Hattem

Tegenwoordig is het alpinisme een bekend verschijnsel. In Europa zijn er miljoenen mensen bij betrokken. En hoewel bergsporters zich graag afzetten tegen andere vakantiegangers - met name de liefhebbers van de Spaanse kust - is een actieve vakantie in de bergen een geïntegreerd onderdeel van het massatoerisme geworden. We weten niet meer, dat de bergen eeuwenlang zijn beschouwd als lelijk, angstaanjagend en nutteloos.

In dit artikel, geschreven op basis van zijn doctoraalscriptie, gaat de auteur in op de beginperiode van het alpinisme in de eerste helft van de negentiende eeuw, toen men als ontdekkingsreizigers wetenschap en natuurbeleving combineerde.

De Saussure op de Mont Blanc (Christian de Mehel 1787). Let op de onrealistische, maar spectaculaire weergave van het ijs. In het midden ondersteunen twee gidsen De Saussure met een stok.

Het ontstaan van de bergsport is een lang verhaal. Tweehonderd jaar geleden werd de Mont Blanc voor het eerst bedwongen. Maar een geleidelijke rijping van de geest van de gegoede West-Europeanen was hieraan vooraf gegaan.

De jaren tussen 1850 en 1870 waren de 'Gouden Tijd' van het alpinisme. In twintig jaar tijd werden bijna alle belangrijke alpentoppen beklommen en ontstonden de alpenverenigingen. Zij zouden later een belangrijke rol spelen bij de ontsluiting van de Alpen.

Onze blik op de jaren voor 1850 is nogal verduisterd door de voortrekkersrol van de Britten in de 'Gouden Tijd'. Door velen werden zij later toegejuicht als een soort 'dei ex machina', zonder welke het alpinisme nooit van de grond zou zijn gekomen. Maar dit beeld is onjuist. De Zwitserse en Oostenrijkse alpinisten die actief waren in die tijd bouwden voort op een traditie die al tientallen jaren oud was. Ook zonder de Britten zou deze tot rijping zijn gekomen. Sterker nog: zonder de alpinistische ontwikkeling voor 1850 zouden ook de Britten nooit bergbeklimmers geworden zijn. Wie op zoek gaat naar de oorsprong van het alpinisme, moet dan ook kijken in de tijd vóór 1850.

Wat waren de drijfveren van de allereerste alpinisten? Welke mentaliteitsverandering motiveerde hen tot het avontuur in de bergen?

Om deze vragen te beantwoorden heb ik gebruikt gemaakt van reisverslagen, brieven en ander oorspronkelijk materiaal waarin de reizigers iets van hun ziel prijsgeven. In dit artikel wil ik proberen de belangrijkste resultaten van mijn onderzoek weer te geven.

Eerst zal ik een beeld schetsen van de ontwikkeling van het 'alpengevoel' door de eeuwen heen. Met dit beeld voor ogen is het mogelijk de gevoelens van de eerste alpinisten in de tijd te plaatsen. Het is bedoeld als inleiding tot het eigenlijke probleem, dat in het vervolg van het artikel aangepakt wordt. Daarin zal ik aan de hand van voorbeelden proberen aan te geven, op welke manier de alpenpioniers tegen het alpinisme aankeken. De moderne bergsporter zal hierin veel van zichzelf herkennen, maar hij zal ook al snel inzien dat er veel veranderd is in onze natuurbeleving.

De Alpen tot de 18e eeuw

Laat ik mijn verhaal beginnen bij het begin: de middeleeuwen.

Voor de mensen toen waren de Alpen een

kleio

nummer 6/91
pagina's 4 en 5

Glarona (Glarus) in Zwitserland (M. Merian, ca. 1575). Op deze plaat is duidelijk te zien hoe men bergen ervaarde: als grote, onpersoonlijke obstakels om de mens heen. Alle bergen zijn steil en dreigend. Er is dan ook geen sprake van afzonderlijke toppen, maar van een gebergte dat overal hetzelfde is.

groot obstakel in het midden van Europa, het gecultiveerde zuiden scheidend van het noorden. Vanwaar deze afkeer?

Zonder al te veel te generaliseren kan gesteld worden, dat men de aarde in religieuze termen bezag. Essentieel voor het bestaan was het voorbereiden van het leven in het hiernamaals. De aarde was een soort test voor de mens: kon hij aan de duivelse verzoeken weerstand bieden en het leven in Gods rijk verdienen? Het idee van de aarde als een slagveld tussen duivelse, aardse krachten en religieuze, Goddelijke krachten - onder andere terug te vinden bij de kerkvader Augustinus - was dodelijk voor de reputatie van het gebergte. Op deze manier werd er, wat het landschap betreft, een koppeling tussen 'nuttig' en 'mooi' aangebracht. Angstaanjagend en weinig vruchtbaar landschap kon onmogelijk mooi zijn. Dergelijk landschap werd al snel gezien als een duivelse beproeving.

De Alpen werden niet ervaren als een groep verschillende bergen, maar als een eenheid: een groot obstakel. Afzonderlijke bergen bezaten in de regel geen namen. Zo werden de bergen rond de Mont Blanc aangeduid als 'Montagne Maudit', vervloekte berg, een naam die later voor de Mont Blanc zelf gereserveerd werd en momenteel aan een bijtop van de witte berg wordt gegeven.

Nadenken over de bergen gebeurde in termen van overschrijding: hoe kom je er zo snel mogelijk overheen?

In de zestiende eeuw kwam hierin niet veel verandering. De wetenschap kreeg wel een

wereldser belangstelling, doordat langzaam maar zeker de fixatie op het hiernamaals verdween. Bij deze secularisering werden ook de Alpen onderwerp van onderzoek. Met name bij enkele humanisten in Zwitserland, zoals Josias Simler en Conrad Gesner. Zij konden zich echter niet losmaken van het 'obstakeldenken'. Het is symptomatisch dat zij de beschrijving van een berggroep altijd begonnen met een opsomming van de bergpassen die een overschrijding ervan mogelijk maakten. Het woord 'berg' werd synoniem aan 'bergpas'. De Simplonpas werd aangeduid als 'de hoogste berg van Europa'.

Het onderzoek naar het gebergte had geen lijfelijke kennismaking met het hooggebergte tot gevolg. Wetenschap toetsen aan de werkelijkheid was geen gebruik. De humanistische methode voor de aanpak van een wetenschappelijk probleem bestond erin dat men de meningen van diverse klassieke grootheden aangaande het probleem uiteenzette en er daarna een persoonlijk commentaar op gaf. Schrijven over het hooggebergte leidde dus niet tot bestudering van de bergen zelf, maar tot lezen van alles wat klassieke schrijvers hierover te zeggen hadden.

De secularisering en de wetenschappelijke ontwikkeling raakten in de zeventiende eeuw in een stroomversnelling. De koppeling tussen 'nuttig' en 'mooi' bleef echter bestaan, zij het op andere gronden. Het grote voorbeeld van prachtig landschap was het Nederlandse polderlandschap omdat het, zoals een Zwitser het uitdrukte, 'geen duimbreed grond onbenut liet'.

Toch vond er in deze tijd een belangrijke ontwikkeling plaats. Onder invloed van onder anderen Francis Bacon werd de empirische wetenschap volwassen. De wens om de theorie aan de praktijk te toetsen leidde tot onderzoek ter plekke - ook in het gebergte. Zo ontwikkelde de Zwitserse wetenschapper J.J. Scheuchzer een vragenlijst voor alpenbewoners met 196 vragen van de meest uiteenlopende aard. Overigens was deze Scheuchzer naar onze normen gemeten wel erg goedgelovig. Naar aanleiding van de antwoorden op zijn vragenlijst verscheen er in zijn boek een hoofdstuk over draken in de Alpen. Hierin werd de lezer geattendeerd op de verschillen tussen mannetjes- en vrouwtjesexemplaren. Men wist nu eenmaal vrijwel niets over de Alpen, en alle begin is moeilijk.

Het 'alpengevoel'

In de achttiende eeuw kwam er een belangrijke mentaliteitsverandering op gang. De waardering voor de menselijke cultuur, zo kenmerkend voor de voorgaande eeuw, sloeg om in een afkeer van 'overcultuur'. Het werd duidelijk, dat de cultivering de mens niet noodzakelijkerwijs gelukkig maakte had. Als tegenbeeld van de decadente, gezapige en hypocriete stadsmens ontwikkelde men de idylle van het herdersleven in de Alpen. Schrijvers als Albrecht von Haller en Salomon Gessner waren ongekend populair door hun herdersidyllen. Zij meenden in de Alpen een plek gevonden te hebben die nog onaangestast was door de verfoede cultuur. Daar leefde de mens nog gelukkig - zij het wat onnozel - voort.

Het beeld van het verloren paradijs werd vrij letterlijk opgevat in de landschapswaardering. Het ideale idyllische landschap was weliswaar wild, maar groen en voorzien van lieflijke meertjes gevoed door indrukwekkende watervallen. Het landschap diende een zekere rust uit te stralen - een rust die men in de gecultiveerde wereld node mistte.

Aktiviteit in de bergen was in deze periode dan ook voornamelijk gericht op rust in de natuur: het begin van de picknickcultuur.

Vroeg-romantische, sentimentele schrijvers als Rousseau en Goethe brachten hier verandering in. De reactie tegen overcultuur uitte zich bij deze schrijvers in een streven te komen tot een zo intens mogelijke persoonlijke beleving van de natuur. Gevoelens speelden de hoofdrol.

Hiermee werd de oude verbinding tussen nuttig en mooi losgelaten. Mooi werd wat emoties losmaakt: en het mooiste het

Mer de Glace, Chamonix (Christian de Mehel ca. 1800). De zee van ijs onder de top van de Mont Blanc was een publiekstrekker van de eerste orde; een vaste prik voor bezoekers van Chamonix.

angstaanjagende hooggebergte. Nergens was het mogelijk zulke intense belevingen op te doen als in de Alpen. Puntige bergpieken en steile afgronden, arctische ijswoestenijen: het werd allemaal interessant. Deze benadering was echter nog nieuw en gespeend van een realistisch voorstellingsvermogen. Er werd dan ook nogal eens sterk overdreven.

Ondanks het feit dat het romantisch alpengevoel rond 1800 dan ook nauwelijks volwassen genoemd kan worden, werden in deze jaren de eerste bergen beklommen. De Saussure, Murith, Specha, Hacquet, Hoppe en Von Salm waren de belangrijkste bergbeklimmers in deze periode.

Twintig jaar later was het 'romantisch gevoel' volwassen geworden. Dat hing nauw samen met de politieke ontwikkelingen. Liberale intellectuelen in heel Europa, die na de woelige tijden van de Franse revolutie en Napoleon grote verwachtingen van de toekomst hadden, werden teleurgesteld door de conservatieve politiek van de restauratie. Die grootschalige ontgoocheling liet velen ontworteld achter.

Wanneer de buitenwereld niet is zoals hij zou moeten zijn is er nog maar één oplossing: de mens moet bij zichzelf ten rade. In het eigen hart en in de godsdienst werden troost en raad gezocht. De romantici raakten bezeten van het beeld van de eenzame, reflecterende mens. Tegelijkertijd gingen men heldenfiguren van mythische proporties scheppen, superhelden die er in slaagden de grenzen van de werkelijkheid te overschrijden. Denk maar aan de mythe van Napoleon of de romanfiguur Ivanhoe.

In de Alpen creëerde men een alternatieve maatschappij, bevolkt met 'zwervers' en 'avonturiers' die dichtbij de natuur leefden

en met die natuur strijd leverden. De natuur diende als plek voor reflectie en als decor voor heldhaftige daden. Een Duitse historicus uit vervlogen tijden, Richard Weiss, heeft in dit verband eens opgemerkt: *'De natuur is het enige verlangen dat rest voor de teleurgestelden'*.

Het Dr. Livingstone complex

Het najagen van een leven vol emotie, spanning en succes werd voor deze teleurgestelden mogelijk in de rol van alpinist. Een goed voorbeeld daarvan zijn Placidus a Specha en Peter Carl Thurwieser. Zij kwamen beide uit een arm gezin en om verder te kunnen leren traden zij toe tot de lage geestelijkheid. Daar konden zij hun energie niet kwijt. Het werden twee zeer toegewijde alpinisten.

Wetenschappers in hart en nieren als H.B. de Saussure en Louis Agassiz zagen in de bergen een nieuwe uitdaging die zij in het dagelijks leven misten. En ook aartshertog Johann van Oostenrijk werd een actief alpinist, in zijn geval om te ontsnappen aan het verstikkende politieke klimaat van zijn omgeving.

Al deze mensen maakten van zichzelf ontdekingsreizigers in een nieuw onontdekt land: het alpine hooggebergte.

Dit opkrikken van het zelfbewustzijn werd een levensvervulling op zich. Albert Smith schreef na zijn Mont Blanc beklimming in 1851:

H.B. de Saussure (artiest onbekend, ca. 1790). Dit is geen portret van een gewone wetenschapper, maar van een ontdekkingsreiziger. Let op de hemelwaarts gerichte blik en de geologenhamer.

'We liepen die avond met opgeheven hoofd en imponerende stap door Chamouni. De mensen wezen naar ons, en kwamen uit de hotels om te zien hoe we er uitzagen. Voor die avond waren we duidelijk belangrijke personen.'

De gevoelens waaruit deze motivatie voortkomt zijn samen te vatten onder de term 'Dr. Livingstone complex'. De eerste alpinisten laten zich uitstekend met deze laat negentiende-eeuwse, legendarische ontdekkingsreiziger vergelijken.

Binnen het 'Dr. Livingstone complex' zijn drie belangrijke motivaties te onderscheiden, die ertoe bijdroegen dat de eerste alpinisten zich ontdekkingsreizigers en helden voelden: avontuur en beleving, de idylle van de onbedorvenheid, en de wetenschap.

Op deze drijfveren zal ik een voor een nader ingaan.

Avontuur en beleving

In de romantiek werd men gefascineerd door heroïek. Men was zeer gevoelig voor gevaarlijke situaties die heftige emoties oproepen. Deze waardering uitte zich ook in een verheerlijking van de strijd tussen de mens en de natuurelementen. Het opzoeken van deze strijd, het beleven van dit avontuur, werd een doel op zich.

Het gevoel van voldoening wanneer men de top haalde - 'dat heb ik toch maar mooi bereikt' - gaf de burger moed.

Voor het eerst in de geschiedenis komen we dit soort tekenen van voldoening in verband met bergen tegen. Zo schreef aartshertog Johann in 1817, na de eerste toeristische beklimming van de Hochgolling:

'Aan beide kanten openen zich angstaanjagende afgronden, links in het Steinwenddal, rechts in het Lungau; maar met deze scherpe bergkam was ook de laatste hindernis overwonnen en met een jubelend "gelukt!" stonden we op de top van de Hochgolling.'

Geslaagde beklimmingen in het hooggebergte werden door de nieuwe fascinatie van het avontuurlijk alpinisme veelal snel een mythe, vooral wanneer de strijd tussen de eenzame mens en de natuur in het geding was. De man die door zijn bemoeienis met de Mont Blanc-beklimming zelf een mythe werd, professor de Saussure, schreef in 1788 tijdens zijn beklimming over zijn voorgangers Paccard en Balmat:

'Men ziet hier geen levend wezen, geen spoor van gewassen; hier is het huis van de verstarring en de stilte. Toen ik me Dokter Paccard en Jacques Balmat voorstelde, hoe

Aartshertog Johann op de Hochgolling (J. Gauermann ca. 1820).

Aartshertog Johann liet zich altijd vergezellen van schilders om zijn omzwervingen vast te leggen.

zij tegen het einde van de dag in deze woestenij aankwamen, geen dak, geen hulp, niet eens de zekerheid of op de plaatsen waar zij waren mensen konden leven en toch onverschrokken op hun doel afgingen - toen bewonderde ik de kracht van hun geest en hun moed.'

H.B. de Saussure werd door zijn eigen beklimming van de Mont Blanc beroemd. Hij slaagde er volkomen in om van zichzelf een held te maken. Dat gold ook voor aartsbischof Von Salm die naar zijn voorbeeld een alpine expeditie organiseerde naar de Grossglockner. Zij gaven heel wat ruchtbaarheid aan hun beklimming.

Dat was niet altijd nodig om voldoening uit de klim te halen, zich een held te voelen. De betreding van het onbetredene, het idee als eerste of een van de eersten op een onbereikbaar geachte plek te staan gaf voldoende persoonlijke voldoening voor de romanticus. Johann Rudolf Meyer jr. liet een stok met wat linnen achter op de Jungfrau, in 1811:

'Moge zij ondertussen daar staan, en eens, zij het dan half verweerd, toch vriendelijk diegenen toeschijnen die na ons komen om deze sinds de schepping nooit bestegen ijstoren te betreden...'

Hoewel veel van de reisverslagen op ons erg hoogdravend overkomen, was de sfeer lang niet altijd zwaar en gewichtig. Velen zagen hun kans schoon om een jongensachtige uitgelatenheid ten toon te spreiden. Valentin Stanig klom tijdens de expeditie naar de Grossglockner in 1800 enthousiast in de stok die op de top was geplant om 'hoger dan de top te zijn'. Afdalen in de sneeuw bood ook 150 jaar geleden uitstekende mogelijkheden om je uit te leven. De Mont Blanc-beklimmingen gingen vaak vergezeld van half vallende en half glijdende afdalingen door de sneeuw die gepaard gingen met de nodige hilariteit.

De idylle van de onbedorvenheid

Het bergbeklimmen diende als een uitlaatklep voor de starre maatschappij van destijds. Men dichtte de bergwereld vele eigenschappen toe, die men in de dagelijkse samenleving miste. Voortbouwend op de idyllische voorstelling ervan als verloren paradijs kregen de bergen nu een duidelijke tegenwichtfunctie.

De geleerde Balthasar Hacquet maakte rond 1785 verscheidene reizen door de

F.J. Hugi op de Finsteraarhorn (Disteli, ca. 1830). De Zwitserse wetenschapper F.J. Hugi startte aan het eind van de jaren twintig met gletscheronderzoek. En passant poogde hij enkele bergen te beklimmen. Hier heeft hij zichzelf tijdens een levensgevaarlijke episode laten afbeelden.

Alpen. Hoewel hij met bandieten te maken kreeg en herhaaldelijk viel en verwondingen opliep schreef hij in zijn reisverslag zeer lovend over de bergen en haar bewoners.

De romantici waren verliefd op de levensstijl van de bergbevolking; zij leefden zelf tenslotte zo anders. Elk dorpje was in hun ogen een klein paradijs, een vaderland voor eenvoudige mensen, een toevluchtsoord. Het was hen een genot aan dit primitieve leven deel te nemen.

Zo kwamen Desor en zijn vrienden (wetenschappers) eens bij een boer aan voor voedsel:

'Daarna bracht men brood en kaas. Bij het eerste lag een bijl, om het te verhouwen; wij wisten al, dat de alpenboeren hun broodvoorraad voor meerdere maanden kopen en zulk gereedschap nodig is; maar de oude bracht ook nog een zonderlinge machine, die eruit zag als een hekel. Een groot mes met een handvat, dat op het einde met een bout op een plank bevestigd was. "Dat is voor de kaas", zei de oude. Voortreffelijk!

riep iedereen uit, en haastte zich het gebruik van de machine te leren, wat ook na enige pogingen lukte'.

Wat men in de bergen zocht en in de 'idylle van de onbedorvenheid' die men daar creëerde, was een zuivering van de maatschappij die men als benauwend ervaarde. Zo probeerde men ook de standsverschillen in de bergen te overbruggen.

De meeste mensen van hoge komaf die zich aan het alpinisme waagden, zochten op de een of de andere manier - en de een in meer of mindere mate dan de ander - een soort romantische broederschap met de berggids. De berggids was de 'romantische wilde'.

De bergtocht had tevens een verbreedend effect op de 'heren' onderling.

Zijne Excellentie de Ambassadeur van het Britse Koninkrijk te Genève, John Auldjo Smith, schreef in 1827 aan de vooravond van zijn Mont Blanc-beklimming:

'Toen we allen gereed waren, schudden we elkaar de hand, zwoeren trouw aan elkaar te blijven en elkaar niet te verlaten in tijden van gevaar of moeilijkheden, verklaarende dat alle onderscheid van persoon verdwijnen zou - dat we broeders zouden zijn in deze onderneming'.

De wetenschap

De wetenschap had in dit alles zowel een esthetische als een puur praktische functie. Esthetisch, omdat men ervan overtuigd was dat wetenschappelijke kennis het genot van de bergwereld vergrootte. De Saussure was vol bewondering over de enorme natuurkrachten die een berg als de Matterhorn geschapen hadden; Desor was vol verwondering over de gletschers van de Monte Rosa; aartshertog Johann was een hartstochtelijk fossielenverzamelaar, voor wie het alpine hooggebergte een grote schatkamer was. Zo gebruikte men de wetenschap om het natuurgenet te vergroten.

Daarnaast werd de wetenschappelijke exploratie van de Alpen bijzonder belangrijk. Het alpine hooggebergte was nog volledig onontgonnen, en men beschouwde het als een heilige opdracht om de Alpen wetenschappelijk te ontsluiten.

Heel direct uitte zich dit in het feit, dat de Alpen nog letterlijk in kaart gebracht moesten worden. Iedere alpinist bracht een nieuw stukje gebergte in kaart.

Vandaar dat elke zichzelf respecterende alpinist een barometer bij zich droeg. Hij wilde zijn bijdrage leveren aan het maken van de kaart van de Alpen. Bovendien voelde iedere alpinist zich verplicht iets te zeggen

over zaken als gesteente en begroeiing. Dit eerste onderzoek van de Alpen was natuurlijk zeer primitief, maar velen waren capabel genoeg om elementaire gegevens te verstrekken na een bergtocht.

Naarmate de tijd vorderde, werden er scheurtjes zichtbaar in het verband tussen wetenschap en romantische esthetiek. Het onderzoek werd meer diepgravend, gespecialiseerd en meer en meer aan professionele wetenschappers voorbehouden. Het element van het 'ontdekken' verdween toen de kaart van de Alpen verder ingekleurd raakte. Juist dat element was zeer belangrijk geweest. De wetenschappers annex alpinisten zagen zichzelf ook niet echt als toerist, maar als iets specialers: wetenschappelijke ontdekkingsreizigers.

Het onuitputtelijke en karakteristieke reisverslag van Desor uit 1847 vermeldt over een overnachtingsplaats in Zermatt (momenteel het bekendste toeristencentrum van Zwitserland):

'Er was ook een gastenboek; wij vonden onder de weinige reizigers die daarin opgetekend waren, enige van onze bekenden, Zwitserse botanici en zoölogen. De toeristen hebben het dal nog niet opgezocht; het staat waarschijnlijk niet in de 'Guide of Switzerland'....'

Afsluitend

Het 'Dr. Livingstone complex' kan men opvatten als een combinatie van romantische esthetiek en romantische wetenschap: Dr. Livingstone als een romanticus die ontdekkingsreiziger wil zijn.

Het is het element van het ontdekken dat gedoemd was op den duur te verdwijnen, en dat deze periode uniek maakte in de geschiedenis van het alpinisme. Er viel tenslotte steeds minder te ontdekken, aangezien de ontsluiting van de Alpen gestaag voortschreed. Daarmee werd de wetenschappelijke component meer en meer op de achtergrond gedrukt, om tenslotte geheel te verdwijnen.

De elementen natuur en beleving, het gevoel onder te duiken in een andere wereld - een overblijfsel van de idylle van de onbedorvenheid - die zijn gebleven.

Ontdekkingsreizigers zijn alpinisten niet meer. Voldane mensen na een spannend avontuur in de onbedorven natuur nog wel. Is de natuur, in een massale geïndustrialiseerde maatschappij waar anonimiteit regel is, het enige verlangen dat hen nog rest?

LITERATUUR

Het meest volledige overzicht van de geschiedenis van het alpinisme is te vinden in Wilhelm Lehner, *Die Eroberung der Alpen* (München 1924). Wie de voorkeur geeft aan een minder feitelijke, meer persoonlijke interpretatie kan terecht bij Christine Schemann, *Schätze und Geschichte aus dem Alpinen Museum Innsbruck* (München 1987). Dit is de meest recente uitgave omtrent dit onderwerp.

Wie een aantal oude reisverslagen wil lezen kan ik Albert Smith, *The Story of Mont Blanc* (London 1853) zeer aanbevelen. De Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage bezit een exemplaar. Ook zeer aanbevelenswaardig is het boekje van Eduard Desor, *Agassiz und seiner Freunde, geologische Alpenreisen in der Schweiz, Savoyen und Piedmont* (Frankfurt am Main, tweede druk 1847). Dit boekje is te vinden in de universiteitsbibliotheek van Utrecht.

In *Die Tragödie auf dem Matterhorn. Berühmte Bergbesteigungen in Bericht und Erzählung* (München 1968) is een verzameling korte reisnotities uit vroeger tijden te vinden, redacteur is Jost Perfahl.

Het onderwerp van dit artikel is tevens onderwerp geweest van een afstudeerscriptie, te vinden in de Utrechtse Universiteitsbibliotheek en op het bureau van de Koninklijke Nederlandse Alpen Vereniging (KNAV) in Utrecht (Mark van Hattem, *De Natuur is ons enig verlangen. Een studie naar de drijfveren van het alpinisme tot 1845*, Utrecht 1990). Hierin kunt u ook alle in het artikel gebruikte citaten terug vinden.

John Duncan en zijn 'Travels in Western Africa'

Arend Smilde

In de zomer van 1845 vertrok een Schotse ex-militair, John Duncan (1805 - 1849), naar de binnenlanden van Afrika. Hij wilde vanaf de Westkust doordringen tot de Kongbergen, waar nog geen blanke was geweest. Hij bereikte zijn doel en schreef twee jaar later een verslag over zijn reiservaringen.

Arend Smilde, afgestudeerd historicus aan de RU Utrecht en werkzaam in een antiquariaat in Rotterdam, onttrekt deze Schotse ontdekkingsreiziger aan de vergetelheid: een verhaal over een Europeaan in het negentiende-eeuwse Afrika en over de 'White Man's Burden'.

Met mijn grootvader, die negentig jaar oud is, vloog ik laatst van Amsterdam naar Johannesburg. Wij vertrokken 's avonds laat en het eerste dat je na zonsopgang goed kon zien was Khartoem, waar de Blauwe en de Witte Nijl samenkomen.

Na de gevulde omelet (niet zo'n goed idee van de KLM) greep ik gauw weer naar de landkaarten die ik had meegebracht om waar mogelijk de bruine korst in de diepte te determineren. De meeste passagiers bleken, zelfs wachtend voor het toilet, liever in een glossy magazine dan uit een raampje te kijken; maar er was ook een Engelsman die mij en mijn opa de hand schudde, toen wij volgens hem de evenaar passeerden.

Een uitzicht over grote stukken aardkorst vind ik op zichzelf al boeiend genoeg; maar extra opwindend was het besef, daar te vliegen met iemand die geboren werd toen dit uitzicht onbestaanbaar was, en toen er bovendien nog niet eens een volledige 'ingekleurde' kaart van Afrika bestond. Wat een wonderlijke eeuw - besefte ik weer - is toch de twintigste.

De kaart van Afrika

Nu mocht de negentiende er ook zijn, speciaal wanneer het gaat om het inkleuren van de kaart van Afrika. Het wonderbaarlijke is dan vooral de volharding waarmee vliegtuigloze Europeanen ernaar streefden, het hele continent te leren kennen.

Vanaf 1900 nog eens 27 jaar terug in de tijd overleed ergens in de rimboe David Li-

vingstone, zonder de bronnen van de Witte Nijl gevonden te hebben.

Het lokaliseren van rivieren - het met elkaar in verband brengen van alle verschillende namen en stroomrichtingen die een lange rivier tussen oorsprong en eindpunt kon hebben - was steeds een hoofdlijn van geografisch onderzoek. De Niger was al in 1830 'klaar'. Op oude kaarten van Afrika is deze rivier vaak een soort Oost-West-verbinding (met onbekende stroomrichting) tussen wat wij vandaag Mali en Tsjaad noemen. Eindelijk was nu bekend dat hij in zee stroomde ter plaatse van wat sindsdien de Niger-delta heet: van Timboektoe kon je naar de Baai van Benin varen.

Die wetenswaardigheid had zoals gewoonlijk grote inspanningen en veel slachtoffers gekost. Ter nadere kennismaking met de Niger werd er in 1842 vanuit Engeland een nieuwe expeditie georganiseerd, met ruim 300 deelnemers. Er waren vijf overlevenden.

Eén van deze vijf was de Schotse oud-militair John Duncan, geboren in 1805.

Nauwelijks bijgekomen van een tropisch-weelderige beenwond en algehele uitputting, meldde hij zich bij de Royal Geographical Society met een nieuw plan.¹ Duncan stelde zich voor, vanaf de Westkust door te dringen tot de Kongbergen. Hij bedoelde daarmee een klein gebergte ten noorden van Dahomey, tussen 8° en 9° N.B. in het huidige Benin. Daar was nog nooit een blanke geweest.

De Society gaf Duncan de benodigde instrumenten en instructies en een vrije reis naar Cape Coast. Het verblijf van Duncan in West-Afrika duurde anderhalf jaar en zag er schematisch als volgt uit:

1844: 21 juli aankomst in Cape Coast

1845: 6 juni vertrek uit Ouidah (400 km ten oosten van Cape Coast) naar het binnenland, 1 augustus aankomst in Adfoedia (meest noordelijke punt), 1 september terugkeer in Ouidah, 27 september terugkeer in Cape Coast

1846: februari terugreis naar Engeland

kleio

nummer 6/91
pagina's 10 en 11

Daarna schreef hij een verslag, dat in 1847 in twee delen verscheen: *Travels in Western Africa in 1845 & 1846. Comprising a journey from Whydah, through the kingdom of Dahomey, to Adofoodia, in the interior.* (De reis van Ouidah of Whydah naar het binnenland, die bijna drie maanden duurde, beslaat ruim de helft van de 618 bladzijden.)

In 1849 overleed John Duncan op zee, in de Golf van Benin. Het boek kreeg twee herdrukken (1847 en 1849), en er zijn twee moderne reprints van gemaakt.² Er is echter van Duncan, van zijn reis of van zijn boek nergens in de literatuur meer een spoor te bekennen, enkele algemene naslagwerken daargelaten.

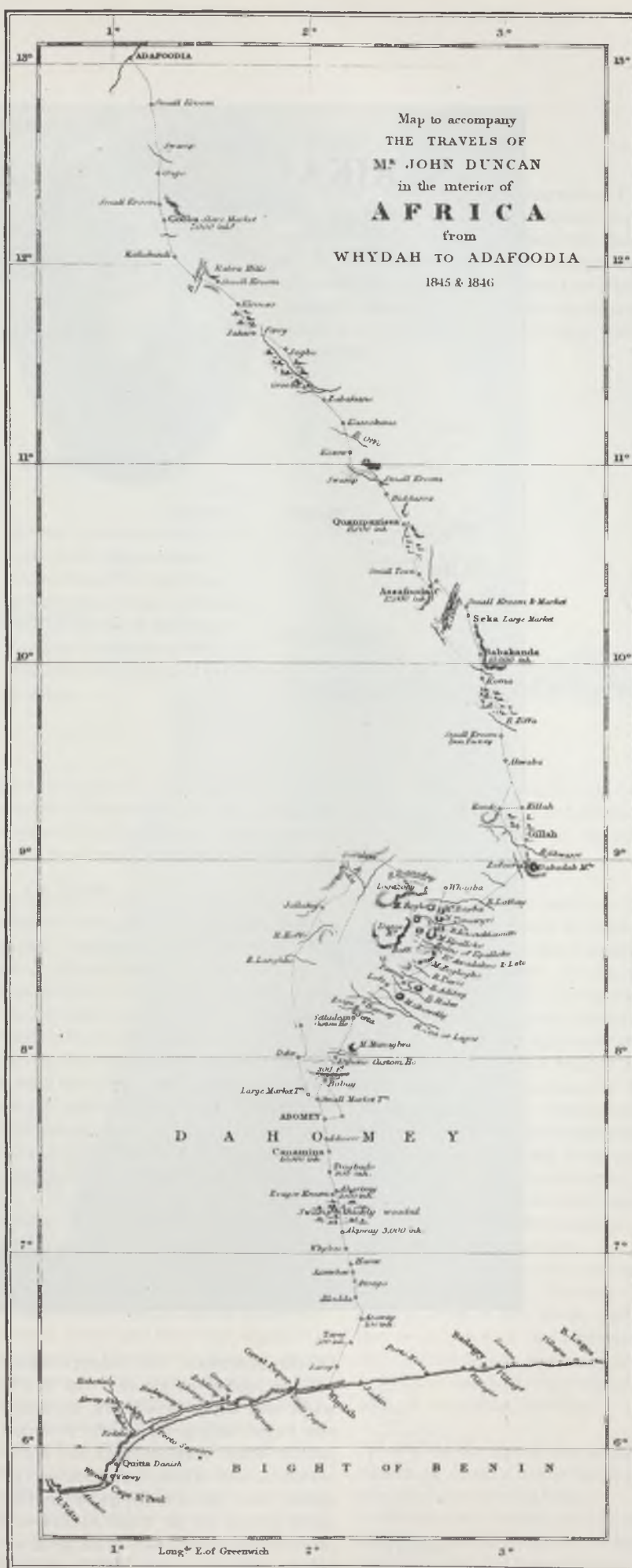
De Kongbergen

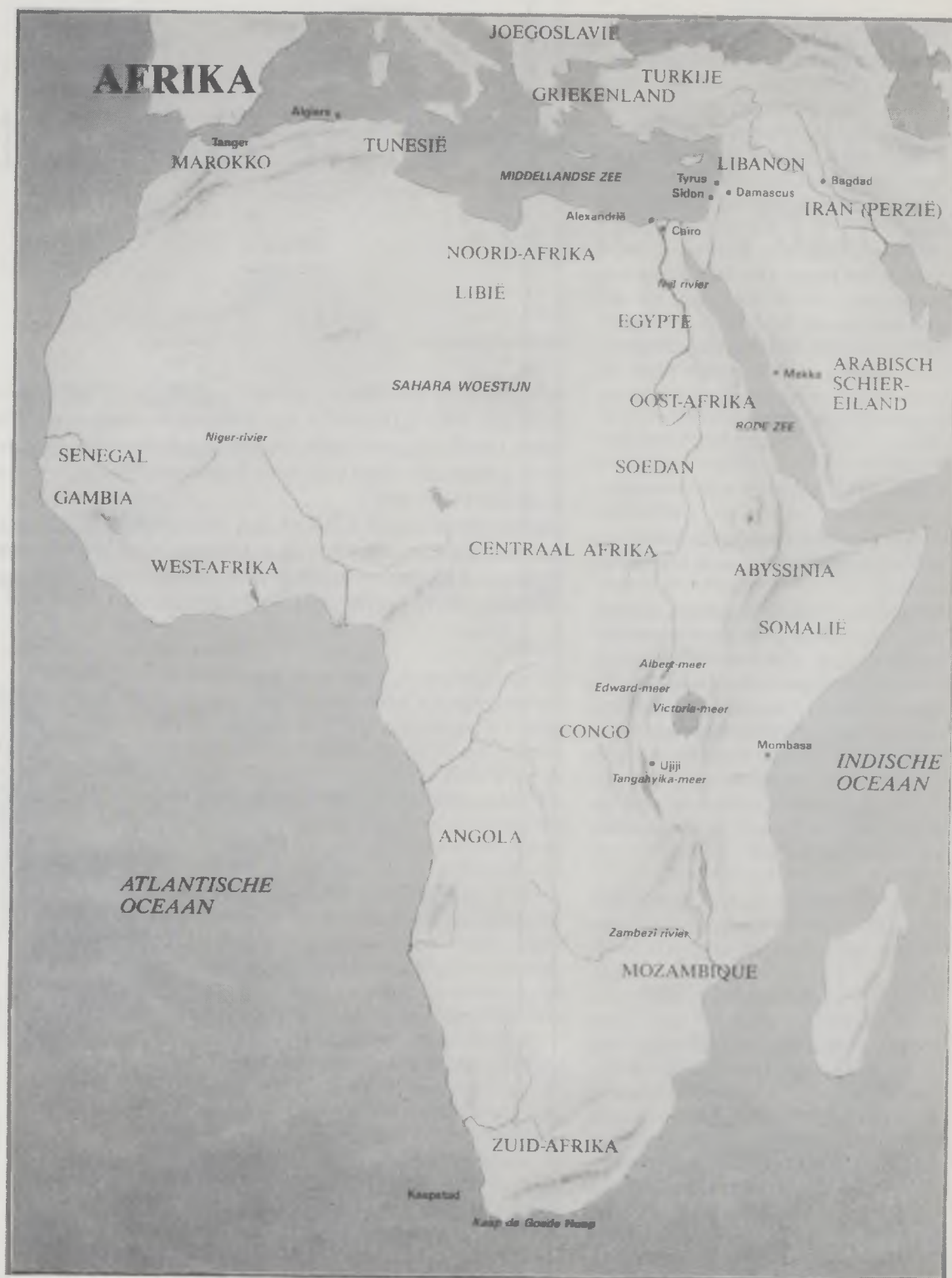
Of die vergetelheid gerechtvaardigd is, kan ik niet goed beoordelen, maar het lijkt mij van niet.

Het jaar voorafgaand aan de reis naar het binnenland wordt gevuld met allerlei uitstapjes langs de kust. Een verzoek aan de koning van Asjanti (Noord-Ghana) om door zijn gebied te mogen reizen wordt na een zeer lange wachttijd afgewezen. Een welvarende Portugese slavenhandelaar in Ouidah gebruikt tenslotte zijn goede contacten met de koning van Dahomey om van die kant de gevraagde toestemming voor Duncan te krijgen.

In heel het Dahomey-gebied, en vooral in de hoofdstad Abomey, wordt Duncan ontthaald op een onmiskenbaar goed bedoelde manier, al is hij er niet altijd van gecharmeerd. De Kong-bergen liggen in zojuist veroverd Dahomey-gebied. Verderop is echter het Dabadab-gebergte te zien, waar hij ook nieuwsgierig naar geworden is.

Een Islamitische geestelijke had hem in Abomey verteld dat daar een collega woonde, wiens naam Duncan spelt als Terrasso-weea, die iets weten zou over het lot van Mungo Park. Deze Schotse pionier van het Niger-onderzoek was in 1806 om het leven gekomen onder omstandigheden die nog steeds niet duidelijk waren. Duncan moet min of meer ontsnappen aan zijn escorte van Dahomers om in het minder vriendelijke Fellattah- en Annagoe-gebied door te dringen. Terrasso-weea, die handelaar was, blijkt telkens juist vertrokken te zijn. Maar Duncan blijft zoeken, en dringt zodoende veel verder in het binnenland door dan hij van plan was. De moeite wordt beloond: in Adofoedia, op 13° N.B., vindt de ontmoeting plaats. Duncan krijgt inderdaad de verlangde informatie over Mungo Park.

kleio

nummer 6/91
pagina's 12 en 13

Of die informatie, hoe belangwekkend ook, de moeite en gevaren van de reis waard was valt te betwijfelen; anderzijds was, tijdens deze uitval naar het Noorden, juist de naam Terrasso-weea het wachtwoord dat veel deuren opende en veel gezichten deed opklaren. Dit had waarschijnlijk te maken met de fraaie handelswaar die deze man bij zich had. In elk geval was het voor Duncan een ongezocht redmiddel

uit vele noden: zodra hij verklaarde op zoek te zijn naar zijn 'goede vriend' Terrasso-weea, had hij van de inheemsen over het algemeen weinig meer te vrezen. Zijn verschijning (op verzoek in uniform) en zijn voorraad kauri's en snuisterijen deden de rest.

Op de terugweg maakt hij in de Kong-bergen een omweg. Vanwege zijn oude, steeds opspelende beenwond staat hij tegen het

einde van de reis voor de noodzaak zijn eigen been te amputeren: op het laatste moment vervalt die noodzaak. Over de laatste maanden in Cape Coast vernemen wij niets.

Het hele verhaal door krijgen wij opgaven van geografische posities, de reisrichting, de diepte, kleur en stroomrichting van rivieren, de hoogte van bergen, de weersgesteldheid enzovoort, alsook informatie over muziek en dans, geloof in geesten, de zuidgrens van de Islam, de techniek van brugge- en puttenbouw, de praktijken van zogenaamde tolstations, de prestaties van vrouwelijke militairen, politieke verhoudingen, drankgebruik, de herkomst van handelswaar, en wat niet al.

Kenmerkend voor de bonte opeenvolging van gegevens is een zinnetje als:

'The Dahomans are a very fine and generally tall race of people, both male and female, and the most honest of any people I ever met with.'

Europeaan in Afrika

Het valt niet te ontkennen dat Duncan bij thuiskomst een schat aan gegevens verzameld had. De waarde ervan is inmiddels natuurlijk geheel veranderd. Als bron van kennis over Afrika heeft *Travels in Western Africa* niet veel meer te betekenen - ook als bron van historische kennis. Zoals vaak bij reisverhalen zit er weinig systeem in de stroom van gegevens. Onderzoekers van de geschiedenis van Afrika doen er goed aan, een boek als dit te beschouwen als een ongeordend archief, dat niet (meer) zo veel verrassingen belooft.

Aangenomen dat de geschiedenis van West-Afrika inmiddels op verantwoorde wijze (zij het misschien met voorbijzien van John Duncan) beschreven is, denk ik dat de 'Travels' hoogstens nog kleurige details kan opleveren.³ Het object van Duncan: de binnenlanden van West-Afrika, kan in dit boek moeilijk nog het onze zijn. Een gang naar de dichtstbijzijnde Openbare Bibliotheek levert ons kaarten en informatie op waar de Royal Geographical Society alleen maar van kon dromen. Ons object wordt bijna vanzelf datgene wat hier het subject is: John Duncan. Dit hoeft geen gebrek aan belangstelling voor zogenaamde 'geschichtslose Völker' te betekenen. Met zo'n belangstelling kunnen wij nu op betere plaatsen terecht. De component Afrikaanse geschiedenis in dit reisverhaal is verbleekt, en een stukje Europese geschiedenis blijkt ervoor in de plaats gekomen. Wat het verhaal ons te bieden heeft is vooral een kennismaking met het soort

Lange tijd werd

van hem niets meer vernomen. Later bleek dat de enkele overlevenden in 1806 bij de stroomversnellingen te Bussa voor de zoveelste keer door vijandige Afrikanen waren overvallen en gedood of verdronken.

MUNGO PARK

Mungo Park (1791 - 1806), arts, ondernam in 1795 een tocht met het doel de loop en de bronnen van de Niger te ontdekken. Hij werd uitgezonden door de African Association te Londen en bereisde de rivier ongeveer 120 km. stroomafwaarts. Een groter opgezette expeditie in 1805 onder zijn leiding mislukte. Hij heeft de delta van de Niger niet kunnen bereiken.

Europeaan dat in de negentiende eeuw met zo'n verbazende energie de Afrikaanse landmassa te lijf ging - een vroege episode van de komst van Europa naar Afrika.

De Europese cultuur diende zich aanvankelijk niet in nadrukkelijk nationale varianten aan. Dat kwam later, althans in het oog van de Europeanen. Langs de kust van West-Afrika heerste voorlopig een soort broederschap van alle blanken: Britten, Fransen, Hollanders, Denen, en zelfs Portugezen, die nog openlijk aan slavenhandel deden. Over de slavernij kon er op een beschaafde manier wel onenigheid bestaan. Deze mensen functioneerden daar als dragers van Europese cultuur - al zullen zij in de regel geen dragers van hoge geestescultuur zijn geweest, zoals George Sand op Mallorca, of Dr. Johnson op de Hebriden. Dat Duncan in het gezelschap van deze laatsten niet thuishoort, wordt alleen maar bevestigd door de in zijn verhaal potsierlijke stijlbloempjes die hij zich af en toe permitteert: *'the winged tribe'* voor vogels; *'before Care had ploughed her furrows on my brow'* voor in mijn jeugd, en nog een paar zulke resten van achttiende-eeuwse belletrise. Op literair gebied, en wellicht in het algemeen op het vlak van de verscherping en verfijning van de geest, heeft Duncan slechts af en toe een klok horen luiden, en dan zonder te weten waar de klepel hangt. Hij lijkt wel in zekere mate gevoel voor pakkende zegswijzen te hebben, maar

heeft blijkbaar weinig in huis - hij komt niet veel verder dan een Schotse uitdrukking voor honger hebben: *'the packman's drouth was pressing'*.

Duncan vertelt niet veel over zichzelf, maar zijn boek verradt al gauw wat ook aan het begin van het aan hem gewijde artikel in de *Dictionary of National Biography* staat: *'He had a strong frame and little education.'*⁴ (Let wel: dit laatste goldt beslist niet voor alle Afrika-reizigers.) Een Jane Austen-heldin zou zeggen: *'He is not a reading man'*. Hij was meer het type van Robinson Crusoe. Hij vertegenwoordigt de Europese cultuur in haar berekenende, toemeloos praktische inslag. Vanaf zijn eerste voet aan wal (een tussenstop in Tanger, Marokko) tot het einde klinkt het *'ostinato'* van zijn minutieuze fysisch- en sociaal-geografische waarnemingen:

'The soil now changed to a rich sand and clay, very productive...They are excellent farmers, even in this remote part, where they never can have had intercourse with any civilized being...In passing this valley (...) I could not help observing its natural defences as a military position.'

Zie ook hoe één van de zeer schaarse momenten van lyrische natuurbeleving weldra een praktische wending krijgt:

'As the morning dawned, the appearance of the lagoon and the scenery on its banks was really beautiful. But it wanted those delight-

West-Afrikaans dorp, gravure naar een schets van Mungo Park.

ful villages, and clean cottages and gardens, which are to be seen on the banks of the rivers in Europe, though every opportunity presents itself if the natives were willing to work.'

Het oog is strak gericht op mogelijkheden om handel en nijverheid te vestigen - en in het verlengde daarvan: Beschaving.

Wij zijn inmiddels misschien gewend om vooral te letten op wat er juist door Europeanen aan onbeschaafde dingen in Afrika is uitgehaald (bijvoorbeeld hun manieren om luiheid of althans een te lage productiviteit bij plantage-arbeiders te verhelpen). En een Duncan is in onze ogen soms erg bekrompen. Woorden als disgusting, absurd en ridiculous zijn niet van de lucht, bijvoorbeeld als hij inheemse muziek of dans beschrijft:

'...the caboceer and soldiers of Setta commenced dancing to their rude music. Their dances, however, are anything but what an Englishman would consider dancing, for they very seldom use their feet, but go through a number of fanciful movements, according to the taste of the individual performers. The principal movements are by throwing the shoulders backwards and forwards... (...) Another motion used by them, which is considered the most amusing in the dance, is a rotatory movement of the hips, changing to a backward and forward motion of a most disgusting description'.

Deze dans was bedoeld als eerbetoon of verwelkoming. Even later, als Duncan denkt te kunnen gaan slapen, moet hij zich nog een serenade laten welgevalen, hem gebracht door:

'...a band of picked musicians, with instruments something similar to the hautboy. Although the sounds were not void of melody, still their absence to me at this time would have been a great relief; but as I knew they were sent with a view to amuse

me, I bore the annoyance with tolerable grace.'

Hij begrijpt in de regel wel dat de inheemsen hem niet begrijpen, zoals bij een dorps-hoofd langs de weg naar het Noorden:

'I was aware that it was of no use to explain that I came with scientific views, so I told him that I came to see himself and my friend, (as I called him,) Terrasso-weea.'

Maar gedachten in de trant van 's lands wijs, 's lands eer zijn hem nagenoeg vreemd. Hij heeft volkomen duidelijkheid over wat er aan Afrika mankeert, alsook over de middelen tot verbetering.

Regulering van de slavenhandel

Zo'n houding is niet moeilijk in te voelen. Want dat er gedanst werd zonder de voeten of gemusiceerd zonder melodie was het ergste niet. Het was menens toen Livingstone (nog eens bijna dertig jaar later) sprak van de slavenhandel als *'this open sore of the world'*, waarvan de genezing absolute voorrang moest krijgen.⁵ Ook Duncan - in dit opzicht toch geen Robinson Crusoe - doet navraag naar de praktijk van de slavenhandel. Vooral het vangen en het transport van slaven leverde hemeltergende taferelen op. De maatregelen die Duncan voorstelt lijken op die ten aanzien van 'onze' drugs-handel: niet radicaal onderdrukken want dat schroeft de prijzen en de misdadigheid op; ter directe voorkoming van menselijk leed is reguleren het beste.

De duur van een periode van slavernij zou voor iedere slaaf, bijvoorbeeld bij de verkoop, volgens vaste normen en met inachtneming van de leeftijd moeten worden vastgesteld. Een belangrijk nevendoel zou dan kunnen zijn, dat een teruggekeerde slaaf zijn opgedane kennis en arbeidsritme aan zijn land van herkomst ten goede doet komen. *'This would prove, in my humble opinion,'* zegt Duncan, *'the most effectual way to civilize and cultivate Africa.'* Zendingen zouden moeten wachten tot er een zeker minimum aan orde en beschaving was bereikt.

Verder zijn er de ziektes, waar meestal niets aan te doen is of gedaan wordt: hele volksstammen zijn blind, de lepra tiert welig. Op de markt van Abomey hangen aan hoge palen al meer dan twee maanden de lijken van een paar terechtgestelden; enkele dagen later, bij een volgende terechtstelling, moet Duncan bedanken voor de eer om vier hoofden te mogen afhakken.

Onder de belangstellenden bevindt zich een *blood-drinker*, die zijn drank graag zo vers mogelijk nuttigt. Verder: iemand die na twintig jaar slavernij en omzwervingen toevallig zijn moeder terugziet, beschouwt dit als een min of meer grappig voorval en gaat al gauw weer zijns weegs. In Winnebuh (tussen Cape Coast en Accra) noteert Duncan:

'Not even the appearance of affection exists between husband and wife, or between parents and children. So little do they care for their offspring, that many offered to sell me any of their sons or daughters as slaves. They are, to speak the truth, in point of parental affection inferior to brutes.'

Weliswaar gaat het bij dit laatste om een kustplaats, waar de aanwezigheid van blanken, drank en vuurwapens de bekende 'fatale invloed' al heeft gehad.⁶

'Christianity and Commerce'

Als Europeaan vervalt hij soms onwillekeurig de rol van zendeling. Op de dag na de eerder genoemde serenade, in het dorp Setta, krijgt Duncan van allerlei bewoners geschenken aangeboden:

'Amongst them was a very old woman, apparently about ninety years of age, and nearly blind. This poor old creature, anxious to show her loyalty to the King [nl. de koning van Dahomey] and respect for his stranger [Duncan zelf], presented me with two eggs and four strings of cowries, in all probability all that she possessed in the world. She expressed her shame at making

so small a present, but I assured her that a white man did not estimate a gift according to its intrinsic value, but according to the intention with which it was bestowed, and told her to remember that the Great Fetish above, God Almighty (for they have an idea of such a Being) did not estimate our gifts by their magnitude, but by the purity and sincerity of the heart. In return for her present I gave her as much as I did to those who had given me a hundred times the value. This seemed to give universal satisfaction to the multitude assembled. After receiving the presents the poor old woman prostrated herself after the manner of the country, and remained in a kneeling position till she had sung a song in praise of the white stranger.'

Het begrippenpaar *Commerce and Christianity* - het al of niet uitgesproken devies van veel negentiende-eeuwse Afrika-reizigers - klinkt ons ongelooflijk cynisch in de oren. De betrokkenen zelf zouden dat niet begrepen hebben. Voor hen waren het twee kanten van één zaak, de mooie taak die zij zagen liggen. Livingstone ging het aanvankelijk alleen om 'Christianity', maar 'Commerce' ging voor hem een steeds grotere rol spelen: niet omdat hij zijn vroegere doelstelling verliet, maar omdat hij steeds beter zag hoe die verwezenlijkt moest worden.

De belangstelling van John Duncan ging van huis uit misschien meer in de richting van 'Commerce', maar ook hij zag een geestelijk en een materieel aspect. De slavernij en de slavenhandel bijvoorbeeld hadden, via nu niet nader te ontleden me-

chanismen, een verwoestende uitwerking op het economische leven, en daarmee op de moraal. In plaats van in een vast patroon van nuttige bezigheden leefden de mensen volkomen van de hand in de tand, en gaven zij toe aan iedere verleiding tot luiheid en bedriegerij. Kortzichtig en misdadig winstbejag verhinderden overal de ontwikkeling van een geregelde handel tussen rationeel gespecialiseerde regio's. Zo had de lage moraal op zijn beurt een verwoestende uitwerking op de economie. Bevrijde slaven uit Sierra Leone of Liberia begonnen soms een nieuw bestaan als slavenhandelaar.

Waar te beginnen met het opheffen van deze toestand? Duncan neigt ertoe, de ontwikkeling van handel en nijverheid de voorrang te geven, maar met evenveel nadruk op de geestelijke als op de materiële waarde daarvan.

Beschavingspolitiek

De meningen over een effectieve beschavingspolitiek zullen wel verdeeld zijn geweest: de praktijk van het beschaven was natuurlijk goeddeels een zaak van improviseren. Einddoelen werden geformuleerd met Europa als referentiekader. Zelfs Duncans meest aangename natuurbelevingen ontstaan doordat hij aan Europa, Engeland of Schotland wordt herinnerd:

'The sight of these beautiful flowers, coming upon us so unexpectedly, created a very pleasing sensation, for they were exactly the same as the water-lily of England.'

'This is the first place in which I have yet been, since my journey commenced, which reminds me of my native country (...) ...forming a very agreeable contrast to what is nearly always experienced in Central Africa...'

Het ideaal van een herschepping van Afrika naar Europees model volgde als vanzelf uit de ontmoeting van een negentiende-eeuwse Europeaan, voorzover zelf geen schurk of leegloper, met de samenleving die hij daar aantrof.

Hoe leken de kansen op verwezenlijking? Het doorzettingsvermogen van zelfs een kleine ontdekkingsreiziger als Duncan grenst aan het onvoorstelbare, om nog te zwijgen van Mungo Park, Clapperton, Caillé, Livingstone, Barth, Duveyrier, Nachtigal, en zo veel anderen. Zonder hoog op te geven van zichzelf, klaagt Duncan vaak over de luiheid, bijgelovigheid, lafheid en leugenachtigheid van de inboorlingen. 'White man different to black man; black man lie down and die, suppose his leg bad like mine', citeert hij

Afrikaanse slaven worden, in paren aan elkaar gebonden, naar de markt gedreven. Als zij de tocht niet konden volbrengen werden er vaak korte metten gemaakt.

DAVID LIVINGSTONE

David Livingstone (1813 - 1873), arts en zendeling, was de beroemdste ontdekkingsreiziger die in de negentiende eeuw het Afrikaanse continent bereisde. Echo's van zijn idealen treft u ook hier in ieder artikel aan.

Als ontdekkingsreiziger behaalde hij spectaculaire resultaten, hij ontdekte de Zambezi, aanschouwde als eerste blanke de Victoria-waterval en trok dwars door Midden-Afrika van oost naar west. Hij werd diep getroffen door de slavernij en de afschuwelijke gevolgen daarvan voor de Afrikanen. Zijn zendingsideaal, het bekeren van individuele personen, verlegde zich naar het collectieve vlak.

Hij ontwikkelde ideeën om in Afrika tot een andere levensvorm te komen. Dat zou moeten gaan door de introductie van handel met het Westen, waardoor de slavenhandel plaats zou kunnen maken voor nieuwe economische activiteiten.

Zijn ideeën sloegen in Engeland aan en hij werd regelmatig uitgezonden om de binnenlanden verder bloot te leggen. Tijdens een zoektocht naar de bronnen van de Nijl werd niets meer van hem vernomen en werden er expedities uitgezonden om hem op te sporen. Uiteindelijk trof de journalist Stanley hem, ziek, maar niet van zins om daarom naar Europa terug te gaan. Hij stierf kort daarop in Afrika.

één van zijn dragers, die daarmee doelt op Duncans beenwond (cursivering van Duncan).

Toch ontmoet hij ook geschikte lieden, waaronder niemand minder dan de koning van Dahomey. In zijn laatste gesprekken met Duncan, althans in de weergave daarvan, betoont deze zich de bijna ideale ontvanger van beschavingslustige Europeanen:

'He said he should be ready and very glad to make any reasonable arrangement with the English Government for the abolition of slavery, and the establishment of another trade, and added, that though he had invited us to send missionaries to his country to

advise with him, none but one English fetishman, Mr. Freeman, the Wesleyan missionary (of whom he spoke highly,) had visited him, that all he wanted was to see plenty of Englishmen in his kingdom... (...) He expressed his ardent desire to encourage cultivation and a system of agriculture... (...) He also expressed his earnest desire to give up Whydah to the English Government, with full powers to exercise our own laws and customs... (...) ...he considered [the laws of England] to be more just in most cases than the old Dahoman laws, which he confessed to be very absurd. (...) He dictated to me a letter to the Secretary of State for the Colonies, in which he formally ceded Whydah to the English Government. After this letter was concluded, he requested me to read it over, lest any mistake should have occurred; and when he found it satisfactory, he held the upper end of the pen while I signed his name.'

Er klinkt hoop in de volgende passage uit Duncans slotbeschouwingen:

'...and although I have been bound to speak unfavourably of the uncivilized African, it must be remembered that all barbarous nations are similar as far as regards honesty and industry. I trust, however, that no uncharitable conclusion may be drawn from the plain statements of facts which fell under my own observation. It is void of all prejudice, for my belief is that were Africans educated, and their morals properly attended to, they would become an example to countries who have for centuries enjoyed the advantages of civilization.'

'Civilization' of 'beschaving' is een woord dat wij vandaag in het meervoud zetten als ieder ander woord. Dat Duncan dit niet ge-

Een vorst met zijn hofhouding (Ghana 1980).

leerd had is hem niet kwalijk te nemen. Ook was hij er niet het type voor, zoiets als eerste te doen. Hij deed andere dingen als eerste. Gegeven die beperking moet gezegd worden, dat er bij Duncan eigenlijk geen schijn van minachting is voor de inheemsen als zodanig. Hij ziet de nadelen van barbaarsheid en de voordelen van beschaving (termen die hij zonder bedenkingen en zonder problemen bezigt), en ziet geen reden waarom de mensen in Afrika die voordelen niet zouden mogen of kunnen genieten. Zijn houding tegenover wat hij van Afrika gezien en ontdekt heeft is welwillend en optimistisch.

Coca-kolonisatie

Met die constatering is de voornaamste historische waarde van *Travels in Western Africa* aan het licht gekomen. Het is niet zozeer een verhaal over de ontdekking van Afrika. Dat óók. Maar voor ons is het vooral een verhaal over de ontdekking van de 'White Man's Burden'.

Het vervolg van dit verhaal maakt het optimisme van het begin tot een wrang gegeven. Weliswaar is de klassieke slavenhandel verdwenen; grootse ideeën als een spoorlijn 'van Kaap de Goede Hoop tot Kairo' zijn verwezenlijkt en zelfs door de luchtvaart allang achterhaald. De oorsprongen van de Nijl, de Zaire en de Zambezi zouden wij kunnen opsporen tussen een vroeg ontbijt en een wat late lunch. Maar het lijkt erop, dat kolonisatie, dekolonisatie en 'cocacolonisatie' de wereld een meer dan ooit 'open zweer' hebben opgeleverd - een bijna onbewoonbaar verklaard werelddeel.⁷ Onwetendheid en optimisme, onbeholpenheid en idealisme hebben plaats gemaakt voor schatten aan informa-

tie en machteloos medelijden, wonderen van communicatie en doffe wanhoop. Vervolg of Gevolg?

Eén ding is zeker: dit verdere verloop van de moderne geschiedenis van Afrika vertroebelt de blik op het begin. Een onbevangen blik wijst niet uit dat er vanaf het begin slechte bedoelingen waren. Des te duidelijker is het, dat goede bedoelingen niet genoeg zijn.

Noten

1. Zie de 'Preface' van *Travels in Western Africa*.
2. Eerste twee drukken: 2 dln. London, R. Bentley, 1847; derde druk idem, 1849, *to which is now added, some account of the last expedition to the Niger*. Reprints (uitvergrotingen van de eerste druk): New York, Johnson Reprint Corp. 1967. Landmarks in anthropology (2 vols. in 1); London, Frank Cass & Co. 1968. Cass library of African studies. Travels and Narratives, no. 49.
3. Enkele vluchtig opgezochte titels bevestigen het vermoeden dat dit terrein in elk geval niet meer braak ligt: David Ross, 'European models and West African History. Further comments on the recent historiography of Dahomey' in *History in Africa* 1983 (10) 293-305, en van dezelfde auteur: 'Mid-Nineteenth-century Dahomey: recent views vs. contemporary evidence' in *History in Africa* 1985 (12) 307-323. (Zie *Historical Abstracts* 38 (1987), no. 4863 en 8503.)
4. J. Westley-Gibson in *Dictionary of National Biography*, ed. L. Stephen (London 1888) 166-167.
5. *The Last Journals of David Livingstone in Central Africa*, ed. H. Waller (2 vols. London 1874) II, 182 (aangehaald in Tim Jeal, *Livingstone* (1973), ch. 23 n. 7).
6. De titel van Alan Moorehead, *The Fatal Impact* (1966; Nederlands: *De fatale invloed. Het tragische verhaal van de "civilisatie" van de Stille Zuidzee*, 1767-1840, Baarn 1988).
7. Term gehoord van een Nigeriaanse intellectueel op de televisie (uit mijn hoofd geciteerd): 'There is one thing worse than Big Brother watching us. It is, We watching Big Brother'. [Bedoeld werd het kijken naar Amerikaanse televisieprogramma's.] 'The cocacolonization of Africa is upon us.'

Mary Kingsley

Henriëtte van der Stappen

'Wie de Afrikaanse cultuur wil doorgronden, moet vooropgestelde en vastgewortelde denkbelden loslaten. Doe je dat, dan zul je in de ban raken; de fascinatie blijft in je geest hangen als malaria in je lichaam.'

Deze uitspraak deed Mary Kingsley (1862 -1900) nadat ze enkele reizen naar West-Afrika had gemaakt. Mary was één van de reizigsters die tegen het einde van de negentiende eeuw de Victoriaanse samenleving tijdelijk verlieten. Door haar reizen en maatschappelijke activiteiten overschreed zij de grenzen van de privé-sfeer, het domein van de vrouw. In haar geschriften nam ze stelling tegen de Britse koloniale politiek en de heersende opvattingen over de Afrikanen.¹

Een vergadering van de Royal Geographical Society.

kleio

nummer 6/91
pagina's 18 en 19

Reizen had van oudsher te maken met het krijgsgebeuren, met strijd, met gevaarlijke en vermoeiende avonturen en was daarom als 'vanzelfsprekend' alleen voor mannen weggelegd. Deze opvatting leefde ook nog in de Victoriaanse tijd, een periode waarin vele ontdekkingsreizen plaatsvonden. In de tweede helft van de eeuw stonden de binnenlanden van Afrika volop in de belangstelling. De Royal Geographical Society, het toonaangevend genootschap op

het gebied van ontdekkingsreizen, stimuleerde en financierde expedities van bijvoorbeeld Livingstone, Stanley, Baker en Speke naar deze gebieden.

Vrouwen konden echter niet rekenen op de steun van dit genootschap.² Bovendien moesten ze de strijd aanbinden met het ideaalbeeld van vrouwelijkheid. De vrouw diende zorg te dagen voor de huishouding, de echtgenoot en de opvoeding van de kinderen. Haar dienstverlenende taken moesten ten goede komen aan de privé-sfeer, terwijl de taken van de man gericht waren op de openbare sfeer. Vooral de middenklasse probeerde dit ideaalbeeld te bereiken.³

Jeugd

De moeder van Mary Kingsley was Mary Bailey, die woonde en werkte bij George Kingsley. Deze opvliegende, excentrieke man was als medisch begeleider in dienst bij diverse adellijke families en maakte met hen verre reizen. Op 13 oktober, vier dagen na de huwelijksinzegening, werd Mary Henrietta Kingsley geboren, die dankzij dit huwelijk van haar moeder tot de middenklasse behoorde.

Haar jeugd speelde zich grotendeels binnenshuis af. Al op jonge leeftijd rustten het regelen van de huishouding en het verzorgen van haar ziekelijke, bedlegerige moeder op Mary's schouders. Haar vrije tijd bracht ze het liefst door in haar vaders bibliotheek, waar vele boeken over medicijnen, sport, jagen, vreemde volken, reizen en geografie te vinden waren. Mary 'erfde' de literaire smaak en wetenschappelijke interesses van haar vader.

Eigenwijs en met veel doorzettingsvermogen leerde zij zichzelf lezen en schrijven want haar ouders vonden scholing niet nodig. Hoewel de middenklasse in die tijd scholing zag als middel tot sociale mobiliteit, had haar vader geen boodschap aan geleerde vrouwen.⁴ Toch maakte hij dankbaar gebruik van haar zelfstudie. Bij zijn onderzoek naar de religie en rechtspraak van primitieve stammen werd Mary zijn as-

sistente. Hierdoor kreeg ze inzage in de antropologie van die tijd en kwam ze in aanraking met de wetenschappelijke wereld.

In 1892, nadat haar ouders kort na elkaar gestorven waren, veranderde het leven van de bijna dertigjarige Mary ingrijpend. Dankzij een kleine erfenis kon zij nu haar eigen plannen realiseren.

Op weg naar het 'white man's grave'

Om gezondheidsredenen ging Mary's eerste reis naar de Canarische Eilanden. Ze wilde herstellen van de zware jaren thuis. Op deze reis kwam ze in contact met handelaren, zendelingen en ambtenaren die West-Afrika kenden. De Canarische Eilanden waren aanlegplaats en rustoord voor reizigers naar het ongezonde West-Afrika, dat bekend stond als 'white man's grave'. Niet alleen deze contacten maar ook haar wetenschappelijke belangstelling en de reismogelijkheden bepaalden haar volgende reisdoel. In de inleiding van haar reisverhaal *Travels in West Africa* schreef ze: 'Voor het eerst in mijn leven had ik in 1893 vijf of zes maanden geen verplichtingen en met het gevoel van een kind met een nieuw speeltje overlegde ik bij mezelf...wat ik zou gaan doen.'

Voorop stond het bestuderen van de Afrikaanse religie en rechtspraak. Mary verdiepte zich opnieuw in de antropologische literatuur om inzicht te krijgen in de denkbelden en gewoonten van de stammen die ze wilde bezoeken. Ze besloot fe-

tisjen, voorwerpen die de religieuze voorstellingswereld uitbeelden, te verzamelen. Daarmee kon ze haar vaders onderzoek afronden. Verder zocht Mary naar een mogelijkheid om een 'nuttige', concrete bijdrage aan de wetenschap te leveren.

In overleg met dr. Günther van het British Museum koos ze voor het verzamelen van vissen, insecten en reptielen.

Het verzamelen bleek een goede ingang voor het leggen van contacten en het plannen van reizen. Als speurder naar vissen en fetisjen kwam ze in moeilijk toegankelijke gebieden terecht. Zelfs in gebieden waar nog geen blanke was geweest.

Met een pothoedje door Afrika

Ondanks de Victoriaanse conventies met betrekking tot middenklasse-vrouwen besloot Mary te vertrekken. Hoewel vrienden en kennissen haar de reis afraadden, gezien haar gebrek aan ervaring, kennis, bescherming en lichamelijke kracht, pakte ze haar valiezen in. De bescheiden uitrusting behelsde foto-apparaat, EHBO-spullen, materiaal voor het aanleggen van een collectie vissen (glazen potten en alcohol), een lang dolkmes, een revolver, dekens en handelsartikelen - vishaken, kleren, tabak.

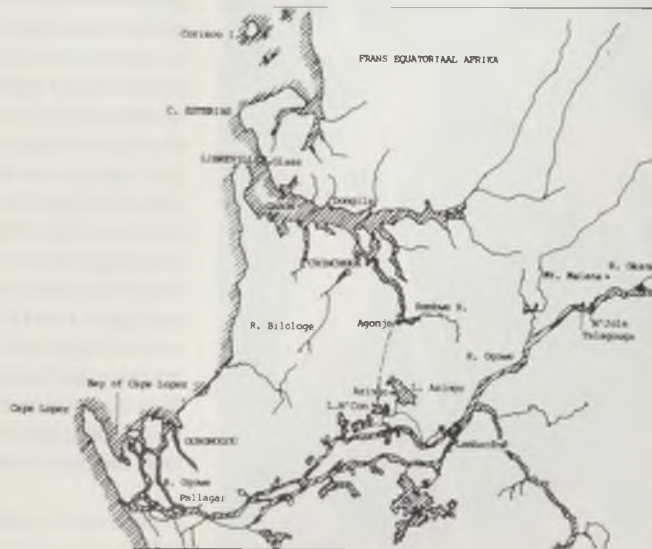
Ze reisde zonder gewapend escorte, draagstoel, tent en ander comfort.

Aan boord van het vrachtschip dat haar naar Afrika bracht, leerde Mary navigeren, wat haar goed van pas zou komen. Ze ver-

plaatste zich meestal per kano, in feite een uitgeholde boomstam, het meest gangbare vervoermiddel in die gebieden. Deze reisstijl bood haar de kans om de Afrikaanse denk- en leefwijze te doorgronden. Tijdens haar tochten verbleef ze in de Afrikaanse dorpen waar ze wat handelde, eerste hulp bood, in hutten sliep en inlands voedsel nuttigde. Mary zag de ruilhandel als haar 'paspoort', waarmee ze haar reis betaalde, contacten legde en zich soms uit levensgevaarlijke situaties redde.

Natuurlijk kwam Mary onderweg in contact met Europese handelaren, koloniale bestuurders, missionarissen en zendelingen. Ook bij hen vond ze onderdak, informatie en hulp. Het meest waardeerde ze de handelaren die in de binnenlanden factorijen stichtten en de Afrikaanse tradities respecteerden.

Mary reisde in 1893-1894 door Portugees Angola, Congo Vrijstaat, Frans Congo, Duits Kameroen naar Calabar. Op haar volgende reis, 1894-1895 bracht ze vooral veel tijd door in de omgeving van Calabar en het stroomgebied van de Ogooué en de Remboué. In september 1895 beklom ze de Mount Cameroon. (Uit: M. Kingsley, *Reizen in West-Afrika, 1893-1895*, Baarn 1990)

Gekleed in een zwarte lange rok, hooggesloten blouse, korset, zwarte laarsjes met veters en pothoedje was Mary een curieuze verschijning. Ondanks deze vrouwelijke Victoriaanse kleding werd zij tot haar verbijstering door de Afrikanen nogal eens met 'sir' of 'mister' aangesproken.

Haar kleding trok ook op andere manieren de aandacht. Dat merkte ze tijdens een speurtocht naar geheime genootschappen. Op een dag zag Mary zeven wonderlijk uit-

la's, krokodillen, luipaarden en andere dieren werden luchtig verteld. Met humor en beeldspraak beschreef ze ontberingen, de confrontatie met vijandige dorpingen en weerbarstige dragers. Haar onafhankelijk, zelfverzekerd, moedig, 'mannelijk' gedrag op reis verdween in haar verhalen op de achtergrond. Door haar taalgebruik werd de discrepantie tussen haar gedrag en het vrouwelijk ideaalbeeld opgeheven.

De leef- en denkwereld van de Afrikanen

Mary's boeken draaiden niet om haar eigen reiservaringen maar gingen over de bewoners van West-Afrika. In haar lijvige *Travels in West Africa* en *West African Studies* beschreef zij de leef- en denkwereld van de Afrikanen. Spinoza, Darwin en Aristoteles behoorden daarbij tot haar inspiratiebronnen. Daarnaast kwamen geografie, natuurlijke historie en geschiedenis aan de orde. Haar eigen gegevens werden getoetst aan antropologisch onderzoek van deskundigen.

Ze nam niet klakkeloos alles over maar gaf eventueel kritiek. Zo was *The golden bough* van prof. J.G. Frazer weliswaar een overzicht van magische gebruiken en tradities, maar het boek gaf volgens haar geen inzage in de denkbeelden die daarachter zitten.

Mary's methode van onderzoek, het verrichten van veldwerk, was nog niet gangbaar in de antropologie. Deze methode werd voor het eerst toegepast door de antropoloog Franz Boas die veldwerk verrichtte in de jaren tachtig van de negentiende eeuw onder de Noord-Amerikaanse Indianen. Mary maakte geen gewag van zijn werk maar haar onderzoeksmethode sloot hierbij aan.

Hoewel haar veldwerk waardering oogstte, bleef zij als vrouw binnen de universiteit en wetenschappelijke instellingen een ondergeschikte positie innemen. Mary probeerde door het geven van lezingen, het schrijven van publikaties en het deelnemen aan openbare bijeenkomsten een bijdrage te leveren aan de wetenschappelijke discussie.

In haar beschrijving van de fysieke kenmerken van de Afrikanen gebruikte Mary Kingsley antropologische methodes om mensen in objectieve maatstaven vast te leggen. Bouw, lengte, beharing, tanden, ogen, gelaatstekens, huid en huidskleur van een aantal stammen - Bubi, Mpongwe, Igalwa, Igbo en Fang - kwamen aan de orde. Toch ontkwam deze beschrijving van de Afrikanen niet aan de Europese kijk op

gedoste mannen in het bos aan voor zo'n genootschap en ze probeerde ongezien weg te komen, want een oningewijde man of vrouw mocht geen getuige zijn van de bijeenkomsten. Haar plan mislukte en ze werd gedwongen de groep zwijgend te volgen. Aangekomen bij een open plek waar iedereen ging zitten slapen, begreep Mary de bedoeling. Het was geen geheim genootschap maar een groep apenjagers die door hun uitdossing en slaaphouding de aandacht trokken van nieuwsgierige en voorzichtige apen. Na de geslaagde jacht maakten de mannen Mary duidelijk dat ze door haar zonderlinge kleding als een door de hemel gezonden aanwinst voor de apenjacht beschouwd werd.

Deze anekdote illustreerde de problemen waarmee een alleenreizende blanke vrouw te maken kon krijgen. Toch traden in haar reisverhalen de moeilijke situaties niet op de voorgrond. De ontmoetingen met goril-

kleio

Heilige plaats in Osjoen (W. Afrika).

Afrika, die Corbey in zijn recent onderzoek de 'Europese verbeelding' noemde.⁵ Mary was met name enthousiast over Afrikanen die naar haar mening het minst door de Westerse beschaving beïnvloed waren. Ze vergat mijn inziens dat de oorspronkelijke cultuur door de slavenhandel en de gevolgen daarvan reeds ten dele verloren was gegaan.

Het meest uitgebreid en positief was ze over de Fang, de 'noble savage'; een kannibalenstam in het huidige Gabon die 'vuur, temperament, intelligentie, dadendrang' bezat. Ze vertelde over een overnachting bij deze stam in een hut waar een ondraaglijke lucht hing. De oorzaak bleek een zak met menselijke lichaamsdelen. Na een analyse van de inhoud legde ze de zak terug en zocht ze een andere rustplek. Deze ervaring leidde echter niet tot een veroordeling door haar maar tot een verklaring. Ze merkte op dat de Fang blijkbaar graag iets bewaren, als herinnering, en zag dat als een ontroerende karaktertrek, ofschoon minder prettig voor haar. Ze wilde laten zien dat het eten van mensenvlees een Afrikaanse oplossing voor Afrikaanse problemen was. Het was goed vlees en er waren in het oerwoud geen psychiatrische instellingen, ziekenhuizen of gevangenissen om mensen op te sluiten. Deze oplossing mocht niet gemeten worden naar Europese maatstaven.

Geen biologische inferioriteit

Mary ging uit van een gelijkwaardigheid van culturen en zocht naar een culturele verklaring voor verschijnselen. Ze verzette

zich fel tegen de gedachte dat Afrikanen naïef, wreed en onontwikkeld waren, een gedachte die in Europa in de negentiende eeuw de hoftoon voerde. Volgens haar was er sprake van een cultureel vooroordeel dat het zwarte ras en daarmee de Afrikaanse cultuur als inferieur afdeed zodat het blanke ras en de Europese cultuur kon overheersen. Mary noemde dit 'pseudo-Darwinisme', omdat de gedachte van het recht van de sterkste werd toegepast op de strijd tussen de rassen. Ze gaf de theorie van Darwin een eigen wending door deze te combineren met de rassenindeling van Herodotus. Hij onderscheidde mannelijke en vrouwelijke mensen waarbij blanken tot het mannelijk soort en zwarten tot het vrouwelijk soort behoren.

Mary accepteerde geen biologische inferioriteit en benadrukte het anders zijn van de Afrikanen. Ze stelde de materialistische instelling van de Europeanen tegenover de spirituele instelling van de Afrikanen, die onder meer blijkt uit hun ideeën over de relatie tussen de natuur en religie. Het Afrikaanse animisme verklaarde het ontstaan en bestaan van het heelal in samenhang met de natuur en de natuurlijke omstandigheden. Meer kennis over God was alleen te bereiken door Hem te begrijpen als deel van de natuur. Daarmee sloot de Afrikaanse religie volgens Mary aan bij Spinoza's pantheïstische filosofie. De religie was ingebed in het dagelijks leven waardoor een Afrikanen niet als een Europeaan kon zeggen:

*'Oh, that is all right from a religious point of view, but one must be practical.'*⁶

Overigens konden Afrikanen wel de geesten afkopen, ontwijken of vermijden om zich te beschermen tegen duivelse krach-

ten, maar volgens Mary Kingsley had dit niets met mystiek te maken, maar met gezond verstand en handelen naar beste weten.

Polygamie

Mary leverde vanuit deze gedachtengang kritiek op missie, zending en de Britse overheid die door hun beschavingsijver de Afrikanen onrechtvaardig benaderden. Ze hanteerden Europese maatstaven om hen gelijk te maken aan de blanken. Dit streven zag zij als een vals ideaal dat voortkwam uit onbegrip voor de Afrikaanse geest en tradities. Dit onbegrip stelde ze aan de kaak bij een aantal actuele kwesties, zoals de rol van missie en zending, het kroonkoloniesysteem en de huttenbelasting.

Zij toonde bijvoorbeeld aan dat de veroordeling van polygamie door missie en zen-

Een Calabarstamhoofd (illustratie uit het boek van Mary Kingsley).

ding verstreckende gevolgen had, zelfs een desintegratie van de samenleving veroorzaakte. Haar verdediging van de polygamie was gebaseerd op praktische en ethische gronden. Het vele werk dat de Afrikaanse vrouwen dagelijks moesten verrichten kon immers over meerdere vrouwen verdeeld worden. Ook had een Afrikaanse vrouw geen seksuele relatie met een man tijdens de lactatieperiode, die wel twee jaar kan duren, waardoor een man dus meerdere vrouwen nodig had.

Ze benadrukte dat in Afrika de emotionele en seksuele relatie minder sterk aan het huwelijk gekoppeld was. De familiebanden waren belangrijker dan de huwelijksband tussen man en vrouw. Polygamie paste in het verwantschapssysteem en voorkwam, meende Mary, dat alleenstaande dames in een isolement raakten zoals in de Engelse samenleving.

Koloniale politiek

Mary probeerde via wetenschappelijke erkenning steun te krijgen voor haar politieke activiteiten. Na 1895 nam ze deel aan

het Londense society-leven, maar gaf daar te kennen dat ze het waden door mangrovevemoerassen en het beklimmen van bergen prefereerde. In interviews, lezingen, gesprekken en bij politieke diners verkondigde zij haar visie op de koloniale politiek. Vooraanstaande politici, zelfs de minister van Koloniën J. Chamberlain, probeerde ze te overtuigen.

Chamberlain voerde het kroonkoloniesysteem in om de opmars van de Fransen vanuit Noord-Afrika te blokkeren. Door een vergroting van de bestuurlijke controle, stimulering van de economische bedrijvigheid en verbetering van de infrastructuur moest West-Afrika in snel tempo ontwikkeld worden. Tegelijkertijd kwam dit, volgens de minister, de civilisatie van de onontwikkelde inlanders ten goede. Dit was immers de taak van de beschaafde Europeaan, de 'White Man's Burden', zoals Kipling dit verwoordde.

Mary Kingsley bestreed deze koloniale politiek in het openbaar ondanks het feit dat ze een vrouw was en dus politiek onmondig.

Een van de maatregelen waartegen ze fel protesteerde, was de invoering van een belasting op hutten in Sierra Leone in 1898. De maatregel veroorzaakte daar grote opschudding; demonstraties, opstanden en moordpartijen. Mary vond dat verklaarbaar omdat een belasting heffen op je eigen hut haaks stond op de Afrikaanse wetgeving en eigendomsverhoudingen. Een Afrikaner betaalde geen belasting over zijn eigendom want dat hield in dat het geen eigendom meer was.

Mary voelde niets voor het loslaten van de liberale handelspolitiek omdat dat verstreckende gevolgen had en het behoud van de Afrikaanse cultuur in de weg stond. Ze ontwikkelde een alternatief dat leek op het koloniaal beleid rond 1870, toen er nog weinig regels, controle en belastingen bestonden. Ze propageerde weliswaar de gelijkwaardigheid van culturen maar dat betekende volgens haar nog niet dat de Afrikanen zelfbestuur moesten krijgen. Een vorm van imperialisme gebaseerd op vrijheid, rechtvaardigheid en respect voor de ongeciviliseerden had haar voorkeur. Civiliseren in de zin van het onderwijzen van lezen, schrijven en technische vaardigheden was ook in haar ogen nodig.

Een breed publiek

Mary Kingsley probeerde de wetenschappelijke erkenning van haar antropologisch onderzoek te benutten voor een verande-

ring op politiek niveau. Haar collectie visen, insecten en reptielen werd door het British Museum gewaardeerd: enkele vissoorten zijn naar haar vernoemd. Tijdgenoten namen haar antropologische kennis en methode van onderzoek serieus. Mary was een van de reizende vrouwen die met het vergaren van biologische en antropologische gegevens een bijdrage leverden aan een beter begrip voor de Andere cultuur.

Mary's boeken en haar lezingen bereikten een breed publiek. *Travels in West Africa* was een bestseller en leverde vele verzoeken voor het houden van lezingen op. In haar stijve Victoriaanse kledij, maar met een levendige verteltrant, wist ze vele mensen te boeien. Door haar reizen verwierf ze een economisch zelfstandig bestaan. Maar voor Mary was dat niet voldoende. Zij streefde een ommekeer in het denken over Afrika na.

Haar politieke ideeën vonden echter weinig weerklank: de kerstening door missie en zending, het kroonkoloniesysteem en de imperialistische politiek bleven gehandhaafd. De meeste steun op politiek niveau kreeg ze van de Engelse handelaren.

Op dit terrein boekte zij dus weinig resultaten. Ze was in feite niet voorbereid op het politieke spel. Toch zocht ze geen aansluiting bij de feministische strijd, gericht op de positieverbetering van vrouwen. Ze weigerde haar steun aan 'Votes for Women' en aan vrouwen die protest aantekenden bij de Royal Geographical Society, die vrouwen niet toestond lid te worden. Die strijd vond ze ondergeschikt aan de belangenbehartiging van de Afrikanen. De teleurstelling in de politiek en haar ver-

langen naar reizen in Afrika maakten dat ze in 1900 vertrok naar Zuid-Afrika, waar de Tweede Boerenoorlog uitgebroken was. Ze meldde zich als vrijwilligster in een ziekenhuis te Simonstown waar ze de verzorging van Boeren-krijgsgevangenen op zich nam.

Dit bleek van korte duur. Na twee maanden kreeg ze tyfus en op 3 juni 1900 overleed de 37-jarige Mary.

Het vroegtijdige einde van deze Victoriaanse vrouw neemt niet weg dat ze een bijzondere positie innam door haar reizen en haar strijd voor het behoud van de Afrikaanse cultuur. De waardering voor haar kennis manifesteerde zich in de oprichting van de 'Mary Kingsley West Africa Society', een organisatie die Westafrikaanse instellingen en tradities bestudeert.

Noten

1. Dit artikel is gebaseerd op de doctoraalscriptie van de auteur 'In de voetsporen van ...De reizen en reisverhalen van Mary Kingsley' Rijksuniversiteit Utrecht 1990.
2. Dorothy Middleton, werkzaam bij de RGS, onderzocht de archieven van dit genootschap.
3. De onderwijskundige J.N. Burstyn laat zien dat de scheiding van sferen de economische belangen van de middenklasse ten goede kwam. Burstyn pp. 19-20.
4. Haar vader had niet zo beducht hoeven zijn, want de sociaal antropologe S. Delamont gaf aan dat het onderwijs aan vrouwen werd gebruikt om hen te scholen in die kwaliteiten en beroepen die passen bij het ideaalbeeld. Delamont pp. 134-188.
5. De wijsgerig antropoloog R. Corbey analyseerde koloniale prentbriefkaarten om inzage te krijgen in de Europese kijk op Afrika.
6. M.H. Kingsley, *West African Studies*, p. 108.

LITERATUUR

J.N. Burstyn, *Victorian education and the ideal of womanhood* (London 1980).

I. Cameron, *To the farthest ends of the earth. The history of the Royal Geographical Society, 1830-1980* (London, Sydney 1980).

R. Corbey, *Wildheid en beschaving. De Europese verbeelding van Afrika* (Baarn 1989).

S. Delamont & L. Duffin, *The nineteenth century woman. Her cultural and psychological world* (London 1978).

K. Frank, *A voyager out. The life of Mary Kingsley* (London 1987).

M.H. Kingsley, *West African studies* (London Edinburgh 1964, 1e druk 1899).

M. Kingsley, *Reizen in West-Afrika, 1893-1895* (Baarn 1990).

D. Middleton, *Victorian lady travellers* (Chicago 1982)

Bewoners van Kaongo en Loango (foto's uit het boek van Mary Kingsley).

Geschiedenis en reisgidsen

Ruud Slotboom

De boekenweek van dit jaar had zoals bekend als onderwerp de reisliteratuur. Dat is niet zo verwonderlijk, omdat literatuur over verre landen en vreemde streken op het moment een ongekennde populariteit geniet. Parallel aan deze trend loopt de toegenomen belangstelling voor reisgidsen. De uitgeverijen beseffen dat de moderne toerist, naast de nodige reisliteratuur, een goed gedocumenteerde reisgids in zijn rugzak of koffer stopt. Vandaar dat het aanbod enorm toeneemt. Het is duidelijk dat het historische aspect een belangrijke rol speelt in de gidsen. Ruud Slotboom, redacteur van Kleio, heeft een aantal van de meest gangbare exemplaren naast elkaar gelegd om te kijken hoe de historie aan de toerist wordt gepresenteerd.

Men kan de in het Nederlands verkrijgbare reisgidsen grofweg indelen in drie categorieën. De kleine en goedkope ter grootte van een pocket (rond de dertien gulden), een middengroep van gidsen met uitgebreidere informatie (rond de dertig gulden) en tenslotte de meer luxueuze en specialistische boeken (rond de vijftig gulden). Uiteraard is het niet mogelijk om alle gidsen van de verschillende series te onderzoeken. Daarom heb ik van elke serie één exemplaar ter hand genomen.*

Kleine en goedkope gidsen

In de categorie kleine en goedkope reisgidsen komen we twee boekjes tegen. De puur Nederlandse *Kosmos-gidsen* en de in vele talen verkrijgbare *Berlitz-gidsen*.

Het grote voordeel van deze kleine gidsen is zonder meer dat ze goed te gebruiken zijn tijdens het bezoek aan de verschillende bezienswaardigheden. Ze zijn handzaam, overzichtelijk en geven de lezer in korte tijd de meest noodzakelijke informatie.

* Het is goed te vermelden dat diverse auteurs verantwoordelijk zijn voor de gidsen van één serie. Daardoor kunnen zij met name wat betreft de stijl onderling van elkaar verschillen. De voorbeelden in dit artikel zijn dan ook niet zonder meer representatief voor alle gidsen uit zo'n serie. Dat neemt niet weg dat binnen één reeks dezelfde uitgangspunten worden gehanteerd, waardoor een bepaalde eenheid ontstaat in vorm en inhoud.

GEBRUIKTE REISGIDSSEN

Berlitz Reisgids Florence, Groningen 1989 (vert.)
H. Buma, *Elmar reis-handboek voor Griekenland, het vaste land*, Rijswijk 1990
J. Delpal, *Agon cultuurreisgids Frankrijk*, Amsterdam 1990 (vert.)
A. Glyn, *Agon gids voor Parijs*, Amsterdam 1988 (vert.)
E. Kurpershoek, *Kosmos Reisgids Florence/Siena*, Utrecht/Antwerpen 1988
R. Morkot, *De Egypte Reisgids van Elmar*, Rijswijk 1989 (vert.)
B. van Wakeren en M. Rijke, *Dominicus Reeks Zuid-Spanje*, Haarlem 1990
M. Zijlma, *Cantecleer Kunstreisgids Toscane*, de Bilt 1986

Het onderwerp van deze kleine gidsen is meestal een bepaalde strek of een grote plaats.

REIS GIDS Florence/ Siena

HISTORIE • CULTUUR • MUSEA
WANDELINGEN • OMGEVING

Kosmos Reisgidsen

De Kosmos-gidsen zijn door Nederlandse auteurs geschreven. Ze beginnen met een korte inleiding over onder andere het landschap, de middelen van bestaan, de kunst en de geschiedenis. De historie van een

kleio

nummer 6/91
pagina's 24 en 25

plaats of streek wordt kort maar krachtig beschreven, zodat de lezer de verdere informatie in een bepaald kader kan plaatsen. Na de inleiding volgt de bespreking van de bezienswaardigheden. De steden en dorpen zijn alfabetisch gerangschikt, terwijl bij de grotere steden gebruik gemaakt wordt van wandelroutes. De historische belangrijke plaatsen worden toegelicht met een korte beschrijving van de geschiedenis. Omdat de boekjes vrij klein zijn, blijft de informatie summier en beperkt tot - meestal kunsthistorische - feiten. Wie echter denkt dat deze kleine gidsen zo simpel en eenvoudig mogelijk worden gehouden, vergist zich. De stijl is degelijk en verantwoord en het taalgebruik zeker niet altijd eenvoudig. Zo kwam ik in het boekje over Florence en Siena de volgende passage tegen: *'Het doel een synthese tussen klassieke en christelijke cultuur te bewerkstelligen, werd in de hoog-renaissance (vanaf 1500) gerealiseerd. In de Aanbidding der Koningen van Leonardo da Vinci, in de David van Michelangelo en in de Madonna's van Raphael gaan klassieke vormtaal en christelijke thematiek moeiteloos met elkaar samen.'*

De lay-out van de Kosmos-gids is zonder meer saai. De tekst is weinig fantasievol afgedrukt, terwijl de foto's niet bijzonder zijn. Een groot nadeel is dat er niet genoeg plattegronden instaan.

Berlitz Reisgids

De Berlitz-reeks is duidelijk anders van opzet dan de Kosmos-gidsen. Om te beginnen maakt zij geen gebruik van een alfabetische volgorde van plaatsen. De gids geeft een inleidend verhaal over de bewoners en

de geschiedenis en deelt vervolgens de streek op in geografische eenheden. Aan de hand van een bepaalde route worden dan de bijzondere lokaties besproken.

De vorm is veel uitbundiger dan bij de Kosmos-gidsen: de boekjes zijn volledig in kleur en rijk voorzien van foto's. Ook de stijl is beduidend luchtiger. Berlitz probeert op een populaire wijze historische ontwikkelingen uit te leggen. Zo staat in het boekje over Florence: *'Renaissance betekent wedergeboorte en dat was het dan ook; de mens leek uit een diepe slaap te ontwaken en de levensdraad daar te hervatten waar de klassieken uit de oudheid hem hadden laten vallen.'*

De historische informatie is evenwichtig verdeeld over de verschillende bezienswaardigheden en wordt overzichtelijk gepresenteerd. De namen van paleizen, kerken en bruggen worden vet gedrukt en de titels van schilderijen cursief. Bovendien zijn gedetailleerde plattegronden afgedrukt.

De foto's zijn vooral bedoeld om de sfeer van het land en de bevolking weer te geven, hetgeen nogal eens resulteert in nietszeggende en gedateerde plaatjes van meeloenende jeugd en jonge vrouwen in bikini.

De middenklasse

Tot deze categorie behoren de alom bekende gidsen van *Dominicus* en de twee reeksen die uitgeverij *Elmar* op de markt brengt (de *'Reis-handboeken'* en *'de Reis-gidsen'*).

Deze series willen de toerist zo breed mogelijk informeren over het reisdoel en hem voorzien van nuttige tips. Er wordt dan ook veel aandacht besteed aan praktische informatie over uiteenlopende zaken als het dagelijks leven, de verblijfsmogelijkheden en het vervoer. Daarnaast komen uiteraard de toeristische bezienswaardigheden ter sprake.

Dominicus Reeks

De Dominicus Reeks is zonder meer de bekendste puur Nederlandse reisgids. Ruim twintig jaar geleden is de serie gestart door de inmiddels overleden Jo Dominicus. Zijn werk wordt voortgezet door andere auteurs. In vergelijking tot de andere gidsen valt op dat de Dominicus-gidsen een zo breed mogelijk publiek willen bedienen. Zo vermeldt de gids over Zuid-Spanje dat hij *'niet speciaal is geschreven voor hen die uitsluitend voor de bruinende zon en lekkere drankjes gaan, hoewel daar in het gedeelte over eten en drinken en in de hoofdstuk-*

ken over de Costa del Sol en de Costa Blanca voldoende aandacht aan wordt besteed'.

Voor elk wat wils dus, zo lijkt het. Toch ligt de nadruk in de gids op de vele bezienswaardigheden van Andalusië. De bovenstaande opmerking is dan ook meer bedoeld om de zonzonbidders over te halen zo af en toe de hitte in hun auto te trotseren en de binnenlanden in te trekken.

Daarmee is overigens een van de meest kenmerkende aspecten van de Dominicus-gidsen reeds genoemd. De lezer wordt aan de hand genomen en door het land gevoerd. *'Vanaf Malaga rijden we over de goed berijdbare N-340. Langs Rincon de la Victoria, Torre del Mar, Nerja en Salobrena gaan we...'* De gids waarschuwt ons zelfs voor het oversteken van een drukke weg: *'Het verkeer raast er snel overheen en lopen naar de overkant of keren met de auto is belist af te raden.'*

Gelukkig biedt Dominicus meer dan deze met name voor zeer jeugdige lezers nuttige tips. De gids geeft een volledig en vooral degelijk overzicht van de geschiedenis en de toeristische trekpleisters van het land. De historie en de kunst worden gezamenlijk in één hoofdstuk beschreven, waarbij aandacht wordt besteed aan de verschillende perioden. Uiteraard komt in het deel over Zuid-Spanje de Moorse beschaving uitgebreid ter sprake en wordt duidelijk gemaakt welk een grote invloed de Moorse cultuur had op de Spaanse geschiedenis. Typerend voor de volledigheid die de gids nastreeft is de aandacht voor de recente politieke situatie. Genoomd wordt de po-

ging van de huidige regering van Felipe Gonzales door vervroegde pensionering hoge officieren uit de Francoperiode te vervangen door democratisch gezinde jongere officieren.

In de volgende hoofdstukken wordt bij de bezienswaardigheden specifieke informatie en uitleg gegeven. Daarbij is aandacht voor details. Zo komen we te weten dat de naam van Alhambra in Granada komt van het Arabische woord *hamra* dat rood betekent. De reden om het paleis zo te noemen is waarschijnlijk gelegen in de roodbruine kleur van de torens en muren.

Jammer is dat het taalgebruik enigszins ouderwets aandoet: *'Het Alhambra, een paleis uit 'de sprookjes van 1001 nacht', zoals het weleens wordt genoemd, is de glorie van Granada... Als toeristisch pronkjuweel trekt het jaarlijks zes miljoen bezoekers.'*

Daar staat tegenover dat de gids goede plattegronden geeft.

Over het geheel genomen maakt deze gids een ouderwetse, degelijke en vooral evenwichtige indruk.

Elmar Reis-handboeken

De belangrijkste reeks van Elmar, de Reis-handboeken, is door Nederlandse auteurs geschreven. Met recht wordt gesproken over handboeken, omdat zij de lezer een zo breed mogelijk beeld van het land willen geven. Zo bestaat de gids over Griekenland voor ruim een derde uit uitgebreide algemene informatie.

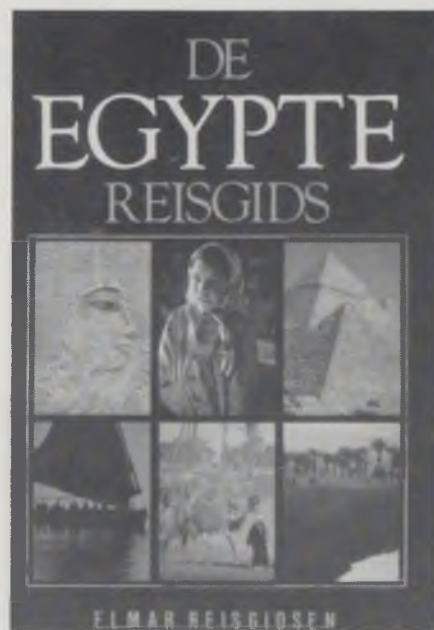
De aanpak is overzichtelijk en komt modern over. De schrijver beperkt zich niet alleen tot de gebruikelijke informatie over natuur en cultuur, maar komt ook met originele onderwerpen. Zo bespreekt hij de staatsinrichting, de arbeids- en sociale omstandigheden, de media en zelfs de Grieken buiten Griekenland. Daarna wordt de geschiedenis besproken. Helaas komt de schrijver niet verder dan een opsomming van feiten, al moet gezegd worden dat hij wel zo volledig mogelijk wil zijn. Zo besteedt hij niet alleen aandacht aan de klassieke periode, maar gaat ook in op de langdurige Turkse overheersing en de moeizame weg naar democratie.

Uitermate irritant is het matige taalgebruik. Zonder enige logica worden tegenwoordige en verleden tijd door elkaar gehaald, terwijl het streven naar volledigheid regelmatig uitmondt in lange en ingewikkelde zinnen. Zo vermeldt de gids over de Peloponnesische oorlog: *'Athene streed aanvankelijk met succes tegen Sparta, doordat het een sterke vloot en veel geld bezat, doch tenslotte werden de Atheners verslagen, omdat ze enerzijds nogal onbezonnen hun*

krachten besteedden aan een poging de hegemonie op Sicilie te veroveren, wat mislukte, anderzijds omdat de Spartanen steun kregen van de Perzische vloot.'

In het laatste gedeelte van het handboek behandelt de schrijver verschillende streken van het land. Hij volgt binnen een streek een bepaalde route en vermeldt kort de geschiedenis en de bezienswaardigheden. Dit gebeurt op een onevenwichtige manier. Zo is er veel aandacht voor de Akropolis in Athene, maar worden slechts enkele zinnen besteed aan de Agora, het centrum van het Atheense leven in de oudheid. Nog bedroevender is de aandacht voor het Nationaal Museum in de Griekse hoofdstad. De schrijver komt niet verder dan het noemen van enkele "beroemde stukken". Ook het gebruik van de illustraties is merkwaardig. Zo is het mij een raadsel waarom het boek wel een plattegrond geeft van een plaats als Dodoni in het noorden van Griekenland en niet van het wereldberoemde Mycene.

Kortom, het handboek over Griekenland maakt zowel een originele als onevenwichtige indruk.

Elmar Reisgidsen

De nieuwste reeks die Elmar op de markt brengt betreft vertalingen van buitenlandse gidsen. In deze boeken is veel minder aandacht voor de algemene toeristische informatie dan in de Reis-handboeken. De nadruk ligt meer op kunst en cultuur. De gids over Egypte bevat schitterende foto's en is volledig in kleur uitgevoerd. De historische inleiding is gezien de omvang van het boek (ruim 300 pagina's) echter bijzonder kort. Zo worden slechts vijf bladzijden uitge-

kleio

nummer 6/91
pagina's 26 en 27

trokken voor de periode van het Oude Rijk tot en met de Ptolemeïsche tijd. Dit resulteert in een weinigzeggende opsomming, waarin bijvoorbeeld een belangrijke farao als Ramses II in enkele zinnen wordt afgedaan. Bij de bespreking van de bezienswaardigheden wordt dit tekort helaas niet goedgemaakt.

De informatie wordt op een onduidelijke manier gepresenteerd. De schrijver gaat er blijkbaar vanuit dat de reiziger zelf weet waar zich de beschreven voorwerpen en gebouwen bevinden. De collectie in het Egyptische museum in Cairo wordt in chronologische volgorde besproken en correspondeert niet met de route in het museum. Nog erger is het gesteld met de beschrijving van het tempelcomplex van Karnak, nabij het huidige Luxor. De schrijver bespreekt allerlei tempels zonder aan te geven waar deze zich bevinden. De lezers moeten het doen met opmerkingen als: *'Er staan drie groepen tempels, te weten de ommuurde tempels van Amun, Mut en Monthu'*. Tot overmaat van ramp ontbreekt ook nog een plattegrond van het tempelcomplex.

Een ander nadeel van deze gids is dat de schrijver zich verliest in een langdradige opsomming van details, waarbij de grote lijn volledig uit het oog wordt verloren. Eén voorbeeld uit velen is de beschrijving van het graf van Toetmosis III in het dal der Koningen: *'De trap en de corridor zijn ruw uitgehouwen en niet gedecoreerd, leiden naar een wel, een diepe schacht waar nu een brug overheen is gelegd. Op het plafond zijn sterren geschilderd en....'*

Zo gaat het maar door. We komen niets te weten over het leven van de farao en over de betekenis van verschillende grafschilderingen. Op deze manier komt het oude Egypte niet tot leven. Temeer daar smaakvolle anekdotes nagenoeg ontbreken. Er wordt niets vermeld over de spectaculaire belevenissen van de archeologen die in de 19e eeuw probeerden door te dringen tot het binnenste van de pyramiden. De gids beperkt zich tot de opmerking: *'De streek is voor het eerst wetenschappelijk en methodisch onderzocht aan het begin van de 19e eeuw, toen de eerste archeologische opgravingen begonnen.'*

Zelfs de enerverende speurtocht van Howard Carter naar het graf van Toetanchamon blijft nagenoeg onbesproken.

Al met al resulteert dit in een warrig verhaal, waar de lezer als voorbereiding noch als gids voor gebruik ter plekke veel aan heeft.

De duurdere gidsen

In de duurdere categorie komen drie reeksen aan de orde. Twee van uitgeverij Agon en één van uitgeverij Cantecler. Het betreft hier niet zozeer all-round-reisgidsen, als wel handleidingen die zich meer specifiek op kunst en cultuur richten.

Agon Cultuurreisgidsen

De Cultuurreisgidsen van Agon zijn goed gebonden boekwerken, voorzien van een harde kaft. Ze bespreken op alfabetische volgorde de dorpen en steden van een land. In de gids over Frankrijk staat achterin een zeer beknopt historisch overzicht van twee pagina's, dat niet meer is dan een opsomming van een aantal jaartallen. Daarna volgt een verklarende woordenlijst met historische, kunsthistorische en godsdienstige termen.

Bij elke plaats wordt een korte beschrijving van de geschiedenis gegeven, waarna de bezienswaardigheden worden behandeld. De wijze waarop aandacht wordt besteed aan historische feiten is nogal onevenwichtig. De Notre Dame in Parijs komt relatief uitgebreid aan de orde, terwijl de bespreking van de musea nauwelijks meer is dan een saaie opsomming.

Alhoewel de historische informatie zich over het algemeen beperkt tot feitelijkheden, is er soms verrassend veel aandacht voor ontwikkelingen en achtergronden. Zo wordt de rol van het klooster in Cluny duidelijk uitgelegd.

Een groot pluspunt van deze gidsen is dat ze goede plattegronden bevatten van kerken en kastelen, compleet met een legenda.

Agon gids voor ...

De gidsen van de tweede serie van uitgeverij Agon hebben voornamelijk één stad als onderwerp, zoals bijvoorbeeld Parijs, New York of Leningrad.

De opzet van deze boeken is geheel anders dan bij de overige gidsen in deze bespreking. Afgaande op het boek over Parijs, gaat het hier niet om een min of meer 'objectief' verhaal, maar om een persoonlijke kijk van de schrijver. Dit resulteert in een goed leesbaar verhaal, dat helaas soms ontsierd wordt door een al te populaire stijl. Af en toe maakt de schrijver komisch bedoelde opmerkingen van een wel zeer bedenkelijk niveau. Over de geheimzinnige lach van de Mona Lisa zegt hij: *'Het is niet de brede grijs van een modern politicus of een tv-beroemdheid. Ze zegt bepaalt geen 'cheese'.*

Het grootste voordeel van het boek is de aandacht die de schrijver heeft voor leuke details. Hij voert ons mee naar de onvermijdelijke toeristische trekpleisters, maar ook naar de onbekende steegjes waar eens beroemde personen hebben gewoond. Zo komen we te weten waar schilders als Manet, Delacroix en van Dongen werkten en in welke cafe's de existentialisten met elkaar discussieerden. De schrijver besteedt eveneens aandacht aan de gebeurtenissen die zich in de loop van de tijd rond bepaalde locaties afspeelden. Bijvoorbeeld met betrekking tot de Arc de Triomphe die Napoleon liet bouwen. De triomfboog was nog niet klaar toen Napoleon uit Wenen terugkeerde met zijn tweede vrouw Marie-Louise van Oostenrijk. Het was de bedoeling dat de 19-jarige prinses onder de Arc door zou rijden om zo een triomfale intocht in Parijs te maken. Er werd toen

maar een namaakboog van stof gespannen. De Arc kwam pas gereed toen Napoleon al overleden was. In 1840 reed de katafalk met zijn stoffelijk overschot uit St. Helena eronderdoor, met 100.000 belangstellenden in de bittere kou langs de weg.

De schrijver laat niet na zijn mening over het een en ander kenbaar te maken. Hij raakt regelmatig onder de indruk van "de mooie proporties" en "de ranke sierlijkheid" van gebouwen. Gelukkig weet hij ook af en toe relativerende opmerkingen te maken, waardoor zijn superlatieven niet al te storend werken.

Canteleer Kunstreisgidsen

Uitgeverij Canteleer heeft een uitgebreide serie Kunstreisgidsen. De boeken zien er zowel wat betreft de vorm als de inhoud zeer degelijk uit. Elk boek begint met een historische inleiding.

De gids over Toscane besteedt twintig pagina's aan een uiteenzetting van de geschiedenis. Begonnen wordt met de prehistorie, de Etrusken en de Romeinse tijd. Veel aandacht wordt besteed aan de vroege Middeleeuwen en de opkomst van de stadsstaten in de elfde en twaalfde eeuw. Daarbij worden niet alleen feiten weergegeven, maar wordt ook geprobeerd om inzicht te verschaffen in de verschillende ontwikkelingen. Een voorbeeld hiervan is de aandacht voor de achtergronden van de conflicten tussen de diverse stadsstaten. Uitgelegd wordt hoe de uitbreiding van de Contado, het door de stad bestuurde omliggende landgebied, de steden onherroepelijk met elkaar in conflict bracht. Ook de strijd binnen de steden krijgt de nodige aandacht: *'de tegenstelling tussen de sociale klassen - de adel en de popolani - was een factor die de eenheid van de stadstaat ondergroef. De groepen net onder de adel, de rijke kooplieden en bankiers, gedroegen zich naar haar voorbeeld, maar kwamen ook met de adel in conflict, evenals met het lagere volk.'*

Zoals uit het bovenstaande citaat blijkt, gaat deze gids niet alleen in op politieke zaken, maar ook op sociale en economische aspecten van de geschiedenis. Dit is een sterk punt. De schrijvers willen de lezer een zo breed mogelijk beeld geven van het verleden. Zij beperken zich bewust niet tot grote namen en belangrijke gebeurtenissen, maar gaan ook dieper in op bijvoorbeeld de wetenschappelijke en kunstzinnige ontwikkelingen. Zo komt onder andere de enorme toename van de wetenschappelijke kennis op velerlei gebied in de vijftiende eeuw ter sprake. Dat daarbij helaas het streven naar volledigheid af en toe uitmond in overbodig ingewikkelde zinsconstructies mag blijken uit het volgende citaat: *'De renaissance-mens meende alles te kunnen weten en doen, zijn ideaal was dan ook de 'uomo universale' (de universele mens), die leefde in een juiste combinatie van vita activa (actief, handelend leven) en vita contemplativa (contemplatief, geestelijk leven), die vertrouwd was met edele spelen en sport, verschillende talen kende, kennis had van proza en poëzie, een of meer kunsten beoefenden, op de hoogte was van filosofie en andere wetenschappen en van de hoofdse manieren, een voorkomend, eerlijk, ernstig en sober mens'.*

Het niet altijd even gemakkelijke taalgebruik is één van de grootste nadelen van deze gids. Persoonlijk vind ik deze gidsen dan ook met name geschikt als voorbereidende literatuur en minder voor gebruik ter plekke. Met de Toscaanse zonnestralen die weerkaatsen op het witte papier en het transpiratievocht dat onophoudelijk op de bladzijden druppelt lijkt het mij niet eenvoudig om de tekst door te laten dringen.

Dat neemt niet weg dat de gids wel degelijk over een aantal praktische voordelen beschikt. Zo zijn de plattegronden van historische lokaties en steden zeer duidelijk en goed geïntegreerd in de lopende tekst. Handig is ook het dubbele register: één voor personen en één voor geografische namen.

Tenslotte

Tot zover de bespreking van de wijze waarop geschiedenis aan de orde komt in de reisgidsen.

Elke toerist heeft zijn eigen ideale reisgids voor ogen. De één wil een boekje dat in zijn broekzak past, de ander een uitgebreid naslagwerk. Ik wil dan ook niet als een soort Consumentengids concluderen welke reeks er duidelijk bovenuit steekt. Interessanter is het om te constateren dat het over het algemeen blijkbaar niet eenvoudig is om in een gids de juiste combinatie te creëren van historische informatie, overzichtelijkheid, aantrekkelijkheid en gebruiksgemak. Het één lijkt ten koste te gaan van het ander. Zo valt het mij op dat reisgidsen die relatief veel historische informatie geven, tegelijkertijd de neiging hebben te vervallen in saaie opsommingen en ingewikkeld taalgebruik. Een gids die een historische verantwoord verhaal combineert met leuke anekdotes ben ik niet tegengekomen. Daar staat tegenover dat de historische informatie over het algemeen degelijk wordt gepresenteerd en in de meeste gevallen redelijk volledig is. Wel gaat de aandacht veelal uit naar de politieke geschiedenis en in mindere mate naar de sociaal-economische. Ook beperken de gidsen zich meestal tot de culturele bloei-periode van een streek. Dat heeft onder andere tot gevolg dat de contemporaine geschiedenis nauwelijks ter sprake komt.

kleio

Ideetje misschien...?

In het kader van dit 'reisnummer' van Kleio vindt u hier twee verslagen van reizen in het verleden. Ze zijn vertaald/bewerkt en voorzien van vragen, zodat de teksten in een onderbouwles onmiddellijk inzetbaar zijn.

Guus Peek vond in Jack Beeching (ed.), *Voyages and discoveries* (Penguin English Library, 1972) het verhaal van Ingulphus, een abt uit de elfde eeuw die reisde naar Jeruzalem. Dit reisverslag maakt deel uit van een grote documentenverzameling *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English Nation* van Richard Hakluyt (1589).

Bart Engbers schreef aan de hand van een aantal bronnen over de Nijlreizen van de dames Tinne. Hij bewerkte het hoofdstuk 'Expeditie naar de dood' uit *Vrouwen op ontdekkingsreis* door Wolf Kielich, onder andere uitgegeven als Rainbowpocket 90.

De reis van Ingulphus, Abt van Croyland, naar Jeruzalem in het jaar van onze Heer, 1064

In 1589 werd er in Engeland een serie boeken gedrukt. De titel was *De Belangrijkste Reizen, Tochten, Handelsmissies en Ontdekkingen van de Engelsen*. Het was een verzameling documenten, reisverslagen, die in totaal een miljoen woorden lang zou worden. De man die dit bij elkaar gebracht had was Richard Hakluyt (spreek uit Heklut). Hij was een geleerde, een aardrijkskundige, een diplomaat, een spion en nog veel meer. Hij verzamelde de reisverslagen uit het verleden vooral om de Engelse kooplieden en avonturiers die nog op reis gingen goede informatie te geven. Een van de oudste reisverslagen gaat over een bedevaart naar Jeruzalem, nog voor de Eerste Kruistocht.

Ik ben Ingulphus, een nederig dienaar van de Eerwaarde Guthlac en van zijn klooster van Croyland. Ik ben in Engeland geboren in de prachtige stad Londen. Mijn ouders waren Engelsen. Ik ging naar de school van Westminster en later werd ik naar de Universiteit van Oxford gestuurd.

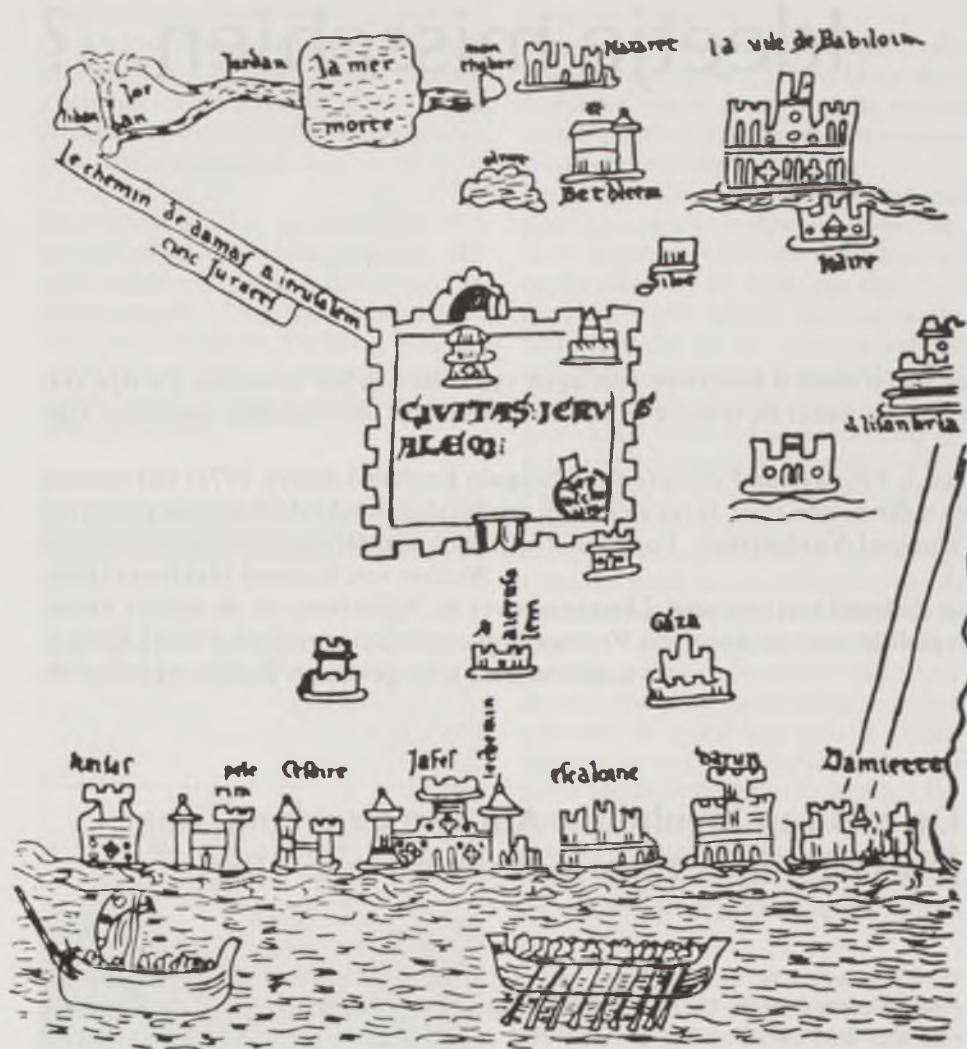
Toen ik ouder werd ging ik neerkijken op het bescheiden bezit van van mijn ouders. Ik werd ontrouw aan mijn eigen geboortegrond. Ik werd aangetrokken door het hofleven van koningen en prinses, en ik wilde zo graag gekleed gaan in zijden gewaden en een trotse en kostbare uitrusting hebben. En jawel, op dat moment kwam Willem, onze huidige regerende vorst, maar toen nog Earl van Normandië, met een enorme groep volgelingen en dienaren naar Londen, om met zijn familielid Koning Edward de Belijder te spreken. Ik drong me binnen in dit gezelschap

door mezelf aan te bieden voor iedere spoedeisende en gewichtige zaak. De zegerijke Earl zelf leerde me al snel kennen en hij hield veel van me.

Met hem zeilde ik naar Normandië. Ik werd zijn secretaris en bestuurd zijn hofhouding. Maar ik bleef een jeugdig heethoofd met zin in avontuur, en ik begon me zelfs daar wat te vervelen, terwijl ik toch al zo ver boven mijn stand verheven was.

Toen ging het bericht door Normandië dat allerlei bisschoppen en vorsten bezorgd waren om hun zieleheil. Om een godsdienstige daad te stellen gingen ze op bedevaart naar Jeruzalem. Daarop gingen verschillende leden van de familie van de Earl, heren zowel als dienaren (waarvan ik de baas was) snel op reis, met de zegen van onze heer de Earl. Met dertig ruiters spoedden we ons naar Duitsland waar we ons aansloten bij de

Plattegrond van Jeruzalem en omgeving
(ca. 1100).

aartsbisschop van Mainz. En omdat er in het gezelschap van de bisschoppen zeventuizend goed op deze expeditie voorbereide personen waren, trokken we voorspoedig door veel provincies. Uiteindelijk bereikten we Constantinopel.

Daar bewezen we eer aan de keizer Alexius, we zagen de kerk van de Heilige Sophia en we kusten verschillende heilige relikwieën.

We trokken weg door de streek Lycia en vie-

len in handen van Arabische dieven. We werden beroofd van oneindige hoeveelheden geld en we verloren veel mensen. We ontsnapten maar nauwelijks met groot levensgevaar. Uiteindelijk bereikten we vol vreugde de stad waar we zo naar verlangd hadden, Jerusalem.

Daar werden we ontvangen door de zeer eerbiedwaardige, oude en heilige patriarch Sophronius, met veel muziek van cymbalen. Bij het licht van toortsen leidde hij ons in een ernstige optocht naar de allerheiligste Kerk van het Heilig Graf van onze Redder.

Hoeveel gebeden we hier gezegd hebben, hoeveel tranen we gestort hebben, wat een diepe zuchten we geslaakt hebben, dat weet alleen onze Heer Jezus Christus.

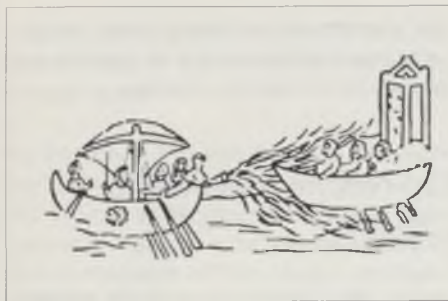
Vanaf het glorieuze graf van Christus werden we naar andere heilige monumenten van de stad gebracht. We zagen met ogen vol tranen een groot aantal heilige kerken en gebedshuizen die Achim Sultan van Egypte kort daarvoor had laten vernielen.

Toen we alle ruïnes binnen en buiten deze heilige stad met droeve tranen hadden be-weend, vervuld van grote zorgen en sterke emoties, en nadat we geld hadden gegeven om enkele ervan weer op te bouwen, wilden we uit louter godsvrucht het land verder in trekken. We wilden baden in de allerheiligste rivier de Jordaan en alle voetstappen van Jezus kussen. Maar de diefachtige Arabieren loerden overal op ons. Ze lieten niet toe dat we ver de stad uit trokken omdat ze zo groot in aantal en zo vechtlustig waren.

In de lente kwam er een vloot uit Genua aan in Jaffa. Op deze schepen gingen we allemaal aan boord (nadat de Christen kooplieden al hun goederen in de kuststeden hadden verhandeld en net als ons de heilige plaatsen hadden bezocht) en voeren de zee op. We werden belaagd door stormen en orkanen, maar uiteindelijk breikten we Brindisi. Onze reis door Apulië naar Rome verliep voorspoedig. Daar bezochten we de woon-

kleio

plaatsen van de heilige apostelen Petrus en Paulus. We bewezen eer in verschillende monumenten aan heilige martelaren op plekken in de hele stad.

Van daar vertrokken de aartsbisschoppen en andere vorsten van het Keizerrijk naar rechts naar Duitsland. Wij sloegen linksaf naar Frankrijk. We namen afscheid van elkaar onder onuitsprekelijke dank en met grote hoffelijkheid.

En eindelijk, na zo lange tijd, keerden er van de dertig ruiters die vet, levenslustig en vol vrolijkheid uit Normandïe vertrokken waren, nauwelijks twintig weerom, arme pelgrims, allemaal te voet, uitgemergeld tot op het bot.

OPDRACHTEN

1. Zoek in je historische atlas de volgende plaatsen uit het verslag op:
Londen - Oxford - Normandië - Mainz - Constantinopel - Jerusaleem - Jaffa - Genua - Brindisi - Rome.
2. Bisschoppen en vorsten gingen op bedevaart omdat ze bezorgd waren over hun zieleheil. Ze hadden een zondig leven geleid. Welke zonden had Ingulphus begaan?
3. Waarom was Jerusaleem de belangrijkste bedevaartplaats?
4. Welke gevaren dreigden tijdens de reis? Ingulphus noemt er een paar. Kun je er zelf een of meer bedenken?
5. Ingulphus vond Arabieren maar niks. Diefachtig en bloeddorstig noemt hij ze. Welke godsdienstige reden zou hij hebben gehad om zo over Arabieren te denken?
6. Achim, de Sultan van Egypte, komt er bij Ingulphus ook niet goed af als vernietiger van heilige plaatsen. Noem een feit waardoor Achim toch ook weer niet zo beroerd kan zijn geweest.

De Nijlreizen van de familie Tinne

“Dat komt ervan, van al dat reizen”

Bijna dagelijks zijn er op de TV documentaires en reisverslagen te zien over allerlei landen, hoe verweg ook.

Nog niet zolang geleden bestond er nog geen video-, film- en fotoapparatuur. Boeken, schilderijen en verhalen van reizigers verschaften nieuwsgierigen enige kennis van verre landen. En enkele zeer ondernemende mensen gingen zelf op pad om te kijken en om te ontdekken, want er viel nog heel wat te ontdekken in het midden van de 19e eeuw. Vooral grote delen van Afrika waren nog steeds niet in kaart gebracht. Er ontstond onder andere een competitie tussen verschillende reizigers wie het eerst de oorsprong van de Nijl zou ontdekken.

Deze ontdekkingsreizigers waren in hun tijd zeer populair. Het waren de helden van hun tijd. Maar ook nu nog spreken deze mannen tot de verbeelding. Wie heeft niet gehoord van Stanley en Livingstone? Of van Speke en Grant? Mannen die door volledig onbekend gebied trokken en op elk moment met de meest verschrikkelijke beesten en ziektes geconfronteerd konden worden. Regelmatig konden de burgers in Amerika en Europa in hun krant spannende verslagen lezen van de tochten van Livingstone door het hart van Afrika. En de kranten hadden zoveel succes met deze verhalen dat ze zelfs bereid waren de expeditie te finan-

cieren. Maar er waren ook heel wat mensen, die niet zo beroemd geworden zijn en op eigen kosten gingen; de dames Tinne bijvoorbeeld...

Alexandrine Tinne (1835-1869)

De bekende ontdekkingsreiziger Livingstone schreef na het overlijden van Alexandrine Tinne: *‘Toch wordt niemand door mij hoger aangeslagen dan de Nederlandse dame, mejuffrouw Tinne, die, na het grootste verdriet te hebben doorstaan, op grootse wijze volhardde, alle moeilijkheden ten spijt’.*

Wie was deze juffrouw die door de Livingstone zo hogelijk gewaardeerd werd? Ze was één van de belangrijkste verkenneren van het Afrikaanse continent in dezelfde tijd als Stanley en Livingstone.

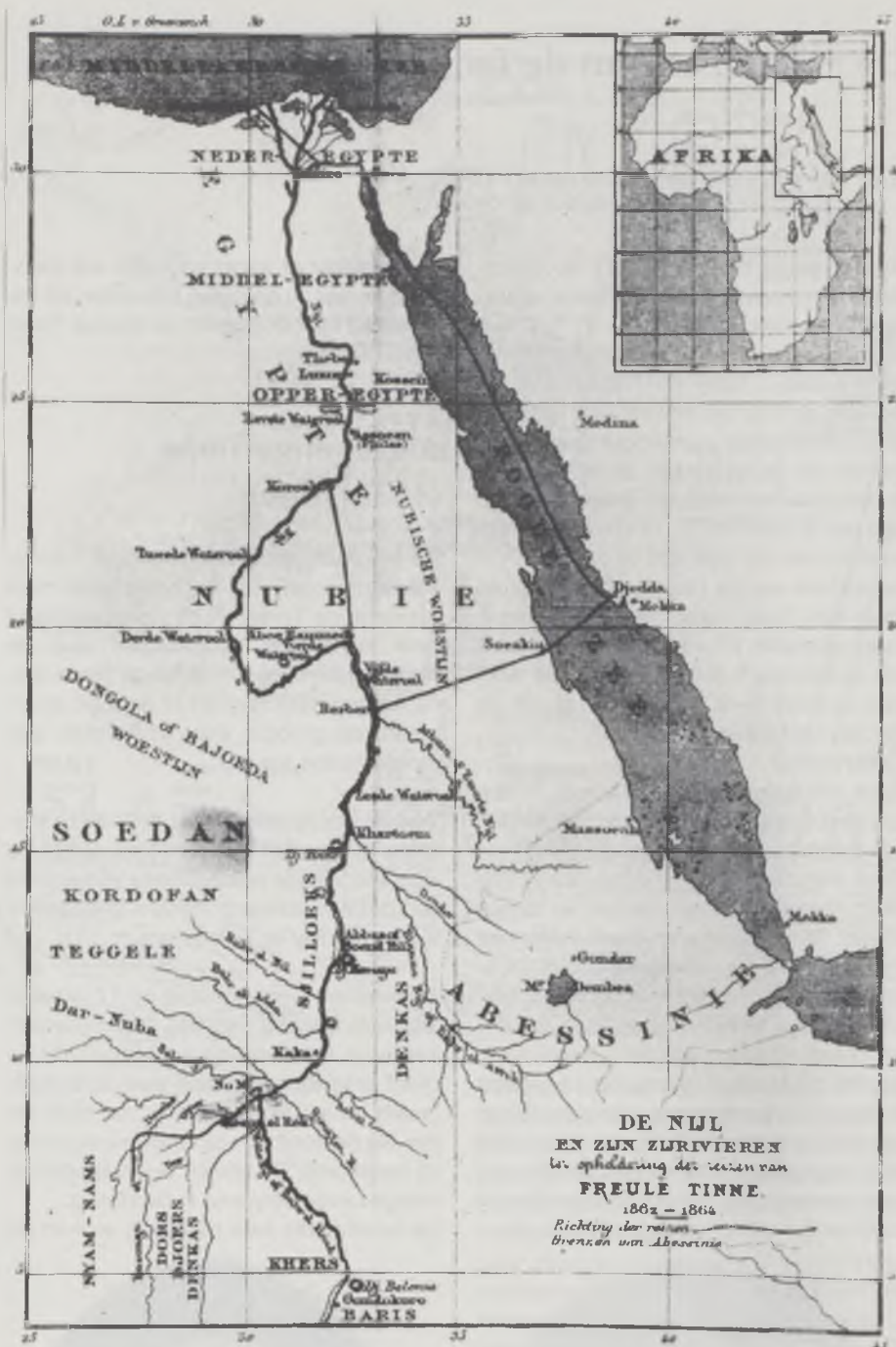
Alexandrine werd geboren op 17 oktober 1835 als dochter van een steenrijke suikerbaron en Henriëtte van Capellen. Ze bleef enig kind. Ze had een paar halfbroers uit een vorig huwelijk van haar vader. Na de dood van zijn eerste vrouw was hij hertrouwd. De familie woonde aan het statige Lange Voorhout in Den Haag. De familie was zeer reislustig en had de

Alexandrine Tinne.

Henriëtte Tinne-van Capellen.

lijke vriendin van de koningin was. Het gerucht ging dat Alexandrine de gemalin van één van de prinsen zou worden.

Op reis naar het Midden Oosten

Vanaf 1854 begint Alexandrine aan wat meer avontuurlijke reizen dan die naar de Franse Middellandse Zee-kust, eerst met haar moeder en later ook alleen.

17 December 1855 zet ze voor het eerst voet op Egyptische bodem. Na alle tempels en graven bekeken te hebben, kwam ze op het idee een echte karavaantocht te maken naar de Rode Zee. Voor haar moeder was deze tocht een ramp. Niet zo vreemd voor een deftige Haagse dame van 60 jaar. Maar eenmaal geroken aan deze manier van reizen, kon Alexandrine er geen genoeg van krijgen en haar moeder moest wel mee.

In april 1856 meldden de dames Tinne zich bij een stomverbaasde Nederlandse consul te Jaffa. Tot zijn grote ontsteltenis hoorde hij van hen dat ze buiten de stad in een tentenkamp met hun bedienden logeerden en van plan waren de Paasdagen in Jeruzalem door te brengen. Palestina was toendertijd voor blanken levensgevaarlijk door allerlei roofzuchtige bedoeïenenstammen en er liep nog geen weg door het rotsachtige Judea naar Jeruzalem. Toch waren de beide dames met Pasen in Jeruzalem.

Misschien was het reizen nu en dan afzien, geld was er in overvloed. Om uit te rusten huurden de dames een klooster in de bergen bij Beiroet. Daar bleven ze een half jaar. Om de tijd te doden liet Alexandrine door tien sjouwers een piano over de steile rotsen naar het klooster brengen.

November 1857 arriveerden de dames na veel omzwervingen weer in Den Haag met hun Egyptische bediende Halib, die veel bekijks trok.

De eerste ontdekkingsreis naar de oorsprong van de Nijl

Op 21 augustus 1861 zijn de dames Tinne weer in Egypte. Dit keer is het gezelschap uitgebreider: Alexandrine; Henriëtte, haar moeder; Adriana, een zus van haar moeder; de Egyptische bediende Halib en

gewoonte om in ieder geval de winter elders door te brengen, bij voorkeur aan de kust van het zonniger Middellandse Zee gebied.

In 1844 stierf de vader van Alexandrine, maar de gewoonte om te reizen bleef. In de periode dat ze wel in Den Haag was, trok ze veel aandacht van het stijve Haagse society publiek. Ze verscheen op bals en recepties in zelf ontworpen, tamelijk vreemde gewaden en hoeden. En ze reed veel te wild op haar paarden door het Haagse Bos. Maar veel werd haar vergeven, omdat haar moeder een persoon-

kleio

nummer 6/91
pagina's 32 en 33

twee kameniersters, Anna en Flora. De laatste had de eerste tocht ook reeds meegemaakt.

Ter voorbereiding van de grote reis naar het hart van Afrika, nestelt het gezelschap zich in Caïro in een huis wat volledig ingericht was met luxueuze meubels, gordijnen en huisraad uit Den Haag vooruitgezonden.

Ondanks alle luxe bleef het voor tante Addy (Adriana) een verschrikking. Alexandrine schrijft aan een oom: *„Wat een reizigster is me dat. Aangezien ze zich verbeeldt onmiddellijk een zonnesteek op te lopen, wil zij niet anders dan in de avond naar buiten gaan en als ze een keer overdag naar buiten moet omdat het niet anders kan, dan zou je eens moeten zien wat ze allemaal op haar hoofd zet- hoeden, voiles, zakdoeken, paraplu en de hemel weet wat nog meer. En als ik erop aandring dat zij eens met mij mee moet gaan om de een of andere curiositeit te gaan bekijken dan vraagt zij mij waarom ik haar niet ineens doodmaak, want ik wil haar toch vermoorden...Eens of tweemaal had ze het besluit genomen op een ezel de stad in te gaan (je weet dat dat hier de gewoonte is) maar toen ze eenmaal op straat was temidden van de kamelen, de buffels, de keelklanken en de sombere en bizarre figuren die hier de menigte uitmaken, gilte ze en stond erop weer naar huis gebracht te worden en daar zij, als zij buiten de stad komt, het stof niet kan verdragen, zit er niets anders op dan dat ze altijd thuis blijft.’*

De manier van reizen van deze familie vergde de nodige voorbereidingen. Henriëtte schrijft in een brief iets over de bagage:

- 800 pond sterling in kopergeld. Voor het vervoer hiervan waren 10 kamelen nodig. Papiergeld was moeilijk te wisselen.
- 40 watervaten;
- 6 tenten;
- ijzeren ledikanten;
- matrassen;
- 34 kisten meubels, gravures, boeken en spiegels.

Het eerste deel van de reis werd per schip gemaakt. Vanaf Korosko was verder varen onmogelijk en werd een karavaan samengesteld om de Nubische woestijn door te steken. De karavaan bestond uit: 102 kamelen, 30 drijvers en 6 gidsen. Het geheel stond onder leiding van sjeik Ahmed.

Deze sjeik bleek de nodige charme te bezitten. Hij slaagde erin zelfs tante Addy, die het eerst uitgilte van doodsangst toen ze op een kameel werd gehesen, zodanig

te kalmeren dat ze de tocht wel “aardig” begon te vinden. De reis duurde 18 dagen en veroorzaakte de nodige commotie bij de oude dames toen er een zandstorm opstak die hen verplichtte dagenlang in een tent te blijven liggen.

11 April kwamen ze aan in Khartoem, de hoofdstad van Sudan. Khartoem werd door de ontdekkingsreizigers gebruikt als uitvalsbasis om de oorsprong van de Nijl te vinden. Ze waren niet de enigen in Khartoem. Niet iedereen was blij dat zij er waren. De ontdekkingsreiziger Baker schrijft naar zijn broer: *‘Er zijn hier Nederlandse dames, die zonder begeleiding van heren reizen. Ze zijn heel rijk en hebben de enige stoomboot die hier te vinden is, gehuurd voor 1000 pond. Ze moeten krankzinnig zijn.’*

Inderdaad aan geld geen gebrek en slechts de natuur kon een hindernis zijn om het doel, het hart van Afrika, en daarmee de oorsprong van de Nijl, te bereiken. Ze vertrokken opgewekt op hun boot. Maar vanaf Gondokoro was de Witte Nijl niet meer te bevaren en stakte de reis. Alexandrine wilde te voet verder, maar helaas voor haar, ze werd ernstig ziek. Na een maand keerde het gezelschap terug naar Khartoem.

Het plan om het hart van Afrika te bereiken bleef bestaan. Alexandrine schrijft: *‘Als je de kaarten voor je neemt, dan zul je zien dat er in het zuidwesten, in de richting van de evenaar, een grote ruimte ligt zonder namen. Daar willen we heen.’*

Een verschrikkelijke tweede poging

Het nog vage plan om te proberen het hart van Afrika te bereiken werd plotseling werkelijkheid toen twee berooide maar ervaren en wetenschappelijk zeer onderlegde ontdekkingsreizigers, von Heuglin en Steudner, in Khartoum aankwamen. Na een weinig succesvolle expeditie langs de Blauwe Nijl waren ze geheel platzak. Met het geld van de dames konden ze opnieuw een poging ondernemen de oorsprong van de Nijl te ontdekken.

De heren stonden verbaasd over de omvang van de expeditie. Von Heuglin noteert dat op de stoomboot, 2 dahabia's en twee andere zeilboten het volgende vervoerd moest worden:

200 personen, 30 ezels en muil dieren, 4 kamelen, 1 paard, een grote hoeveelheid munitie, proviand voor 10 maanden, kis-

ten vol kralen en kaurischelpen (betaalmiddel).

Het zou een tocht vol rampen worden. De twee wetenschappers gingen de grote karavaan vooruit om de route te verkennen, maar ze werden ziek (waarschijnlijk malaria) en Steudner stierf. Von Heuglin voegde zich bij de dames en in gezelschap van 500 dragers en 70 soldaten ging het op weg naar het onbekende.

De expeditie liep vast in de regen en de modder van het moerasgebied bij Mesjra er Req. Tot overmaat van ramp stierf Henriëtte.

Alexandrine schrijft: *‘Op 16 juli nam ze de kinine, die meneer Heuglin had voorgescreven, maar helaas scheen er iets laxerends in te zitten, want veel mensen die het namen, kregen onmiddellijk diarree. Moeder kreeg het ook en werd erg ziek. Vanaf dat ogenblik kreeg ze een brandende dorst, die tot het einde toe steeds erger werd. Haar dorst was verschrikkelijk. Niets kon hem lessen (...). Op zaterdag de 22ste (...) sliep ze ongewoon lang. Ik ging verschillende keren naar haar toe, maar wilde haar niet wakker maken, tot ten slotte de bediende wat nader kwam en zag dat ze dood was!’*

Een maand na de dood van Henriëtte stierf ook de kamenierster Flora. Intussen waren Speke en Grant in Khartoum aangekomen. Door hun verhalen werd tante Adriana, die achter gebleven was in Khartoum, erg bezorgd en ze organiseerde een reddingsexpeditie. In Wau, het dorpje waar Steudner begraven was, ontmoetten de beide expedities elkaar. Alexandrine en von Heuglin hadden eindelijk hun reis voort kunnen zetten. Hun dragers voerden twee kisten mee, waarvan de naden hermetisch waren afgesloten met hars en waarin de stoffelijke overschotten van Henriëtte en Flora lagen. Verder hadden ze niet veel meer te dragen want de voorraden waren vrijwel uitgeput. De reddingsexpeditie kwam dus als groepen.

Maar het zwaarste deel van de terugtocht moest nog komen. Enkele dagen na vertrek uit Wau stierf ook Anna, de andere kamenierster. Drie kisten moesten nu meegesjouwd worden.

Later schreef Alexandrine over deze tijd: *‘Na die afschuwelijke maanden heb ik een monsterachtige terugtocht gehad, die in niets geleek op onze aangename en luxueuze heenreis. Maar het kon mij natuurlijk niet schelen, want dit stemde alleen maar overeen met mijn gevoelens. De negers (in de dorpen) waren vijandig, aangezien ze*

ze verschrikkelijk mishandeld waren door de slavenhandelaars, nog niet lang geleden. Zo gauw zij een karavaan aan zagen komen, verlieten ze hun dorpen, namen al hun voorraden mee en gooiden de bronnen vol met zand. Na een vermoeiende dagmars moesten we soms een halve nacht graven, voor we een druppel water vonden en we hebben de natte modder uitgezogen.'

Na een jaar ellende kwam Alexandrine weer terug in Khartoum en viel snikkend in de armen van haar tante Adriana.

En daarna....?

Lang zou tante Adriana niet meer leven. 7 Weken later overleed ze in Khartoum en er waren nu 4 doodskisten te transporteren. De terugtocht naar Caïro verliep ook bepaald niet vlekkeloos. Alexandrine moest zelfs de koning van Nederland, Willem III, te hulp roepen om terug te kunnen keren naar Caïro.

Alexandrine bleef, eenmaal in Caïro, daar wonen. Een halfbroer en zijn vrouw kwamen de kisten halen. Ze is niet meer terug geweest naar het hart van Afrika maar ze is wel blijven reizen. Vooral het gebied van de Toearegs trok haar belangstelling.

In de brief van 23 mei 1868 schrijft ze aan haar halfbroer: *'A propos, als mij op mijn reizen iets overkomen zou, als ik gedood zou worden, wat toch heel goed mogelijk is, dan zal men ongetwijfeld zeggen: Ja, dat komt er van, van al dat reizen! Arme Alexine, wat een dood.....'*

Ruim een jaar later, op 2 augustus 1869, werd zij in een kamp ten zuiden van Tripoli door Toearegs en Arabieren op gruwelijke wijze vermoord. Zij was toen 33 jaar. De plaats waar ze begraven werd, is onbekend.

OPDRACHTEN

1. Kleur de tochten van Alexandrine in op het kaartje.
2. Wat is een suikerbaron?
3. Waarom zou tante Addy meegegaan zijn op reis?
4. De familie neemt kopergeld mee op de expeditie. Waarom? Later blijkt ook dat niet zo goed te werken. Waaruit blijkt dat?
5. Welke nationaliteit hadden de verschillende ontdekkingsreizigers?
6. Waarom zouden Steudner en von Heuglin vooruit getrokken zijn?
7. Wat bedoelde Livingstone met: *'Toch wordt niemand door mij hoger geacht (...) die, na het grootste verdriet te hebben doorstaan, op grootste wijze volhardde, alle moeilijkheden ten spijt.'*
8. Wat vertelt Alexandrine over de negers die ze ontmoet? Wat was daarvan de achtergrond?
9. Waarom zouden de kisten meege-sjouwd worden? Steudner werd wel ter plekke begraven?

kleio

nummer 691
pagina's 34 en 35

Caïro - Tripoli during caravan

Boek van de maand

Wim Rongen bespreekt:

**Joachim Fest, *Tegenlicht. Een Italiaanse Reis*
(De Arbeiderspers, Amsterdam 1990) 425 blz., f 69,90.**

Van oorsprong waren de Tour de France en de Giro d'Italia geen wielervedstrijden maar educatieve trektochten voor de klassiek geschoolde jongeren die de toekomstige elite van hun land moesten vormen. De 'Grand Tour' had als doel de voltooiing van de opvoeding. Ze was hoofdzakelijk een Engels fenomeen, maar ook Nederlanders (zie de dissertatie van A. Franck-van Westrienen uit 1983) en Duitsers deden er volop aan mee. De blik was vooral op Italië gericht want daar lag de bakermat van onze beschaving. Een bezoek aan Rome was bovendien vaak niet alleen uit educatief, maar ook uit religieus oogpunt wenselijk.

Joachim Fest is hoofdredacteur van de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* en in ons land vooral bekend door zijn vuistdikke Hitlerbiografie. Daarnaast schreef hij on-

dermeer *Das Gesicht des Dritten Reiches; Profile einer totalitären Herrschaft*.

Tegenlicht is geen historisch werk maar het autobiografische verslag van Fests 'Grand Tour' door Italië, in de voetsporen van illustere voorgangers als Winckelmann, Burckhardt en vooral Goethe.

Fest begint zijn reis in tegenstelling tot de meeste Italië-gangers die tot zover niet kwamen in Sicilië. Zijn boek bestaat uit vier hoofdstukken, achtereenvolgens handelend over Sicilië, de Ionische kust, Napels en de Campagna en tenslotte Rome. In een interview in *Vrij Nederland* (26-1-1991) zegt hij dat een tweede deel (over Noord-Italië) gepland was, maar dat dit er waarschijnlijk nooit zal komen. Een drukke baan en een toch al gevorderde leeftijd (hij is in de zestig) verhinderen dit.

Fest bezoekt plaatsen die uit (cultuur)historisch oogpunt belangrijk zijn. Naast impressies van die plaatsen bevat het boek ook anecdotes en andere wetenswaardigheden én verslagen van gesprekken.

Una persona importante in Sicilië

Zijn keuze van de te bezoeken plaatsen is niet echt verrassend: iemand die naar Sicilië gaat, niet alleen aan het strand wil liggen en een goede reisgids gekocht heeft, zal al gauw in Agrigento, Piazza Armerina, Syracuse, Palermo, Selinunte, Segesta etcetera terecht komen - ik kan dat uit eigen ervaring bevestigen.

De verslagen van de gesprekken zijn vooral in de eerste twee hoofdstukken vaak de boeiendste stukken. Fest vertelt bijvoorbeeld hoe hij in contact gebracht wordt met een vooraanstaand mafioso ('una persona

importante') en legt dan aan de hand van dat gesprek de ontwikkeling van de mafia uit: eerst een boerenbende, dan een tak van misdadige notabelen en nu een internationaal misdaadsyndicaat.

In al die gesprekken komt een aantal onderwerpen steeds terug: de geschiedenis van Sicilië, de ontwikkeling van het eiland en de veranderingen die in hoog tempo plaatsvinden. Kenmerkend voor Sicilië is de eeuwenlange onderdrukking door buitenlanders (Grieken, Romeinen, Mohammedanen, Duitsers, Spanjaarden) die tot lethargie en een elders nauwelijks voorstelbare verlamming van intellect geleid heeft. De anecdotes gaan over uiteenlopende personen als keizer Frederik II van Hohenstaufen (gestorven in 1250, begraven in Palermo), Lucky Luciano (beroemd/berucht gangster) en Salvatore Giuliano (een soort Siciliaanse Robin Hood in deze eeuw).

Vreemdelingenindustrie in Calabrië

Ook de onderwerpkeuze in het tweede deel is niet schokkend voor wie al eens in Calabrië is geweest: onder andere de 'Bronzi di Riace' in Reggio di Calabria, Crotone, San Giovanni in Fiore, Cosenza en Taranto.

Fests typeringen zijn vaak herkenbaar. Over Taranto bijvoorbeeld zegt hij: '*Tot kort voor de moderne tijd werd Taranto om zijn ligging als uniek beschouwd....Zelfs nog Norman Douglas, die in 't begin van deze eeuw naar Taranto is gekomen, sprak van een 'kostbare parel in de ring'. Zelfs met enige fantasie kan men nauwelijks nog reconstrueren wat hij bedoelde.*' (p. 191).

Deze herkenbaarheid van indrukken gecombineerd met de vele fraaie beschrijvingen maakt *Tegenlicht* tot een prettig leesbaar boek, dat als een alternatieve reisgids dienst kan doen.

Ook in dit hoofdstuk veel aandacht voor

maatschappelijke aspecten van dit deel van Italië als de 'drangheta (de Calabrese variant van de mafia), de migratie van de jeugd naar het noorden en de achterlijkheid van het Zuiden in het algemeen. En net als in het hoofdstuk over Sicilië ook hier de ergernis over het toerisme dat van culturele tradities voor de vreemdelingen-industrie georganiseerde spektakels maakt: 'Alles loopt immers uiteindelijk uit op toerisme. Overal waar iets heeft plaatsgevonden, komen reizigers om te kijken. En waar nooit iets is gebeurd, komen ze vanwege de eenzame ligging en om niets te hoeven bezichtigen. Toerisme is noodlot.' (p. 197).

Chaos in Napels

De indruk van lethargie en verlamming die in Sicilië en Calabrië overheerste, wordt in Napels vervangen door die van de georganiseerde chaos en het theatrale gebaar.

Zelf ben ik nooit in Napels geweest (bijgevoegd), maar zal, als ik naar Napels ga, Tegenlicht wel meenemen om te zien of de herkenbaarheid van zijn typering van Sicilië en Calabrië hier terugkomt. De anecdotes over bijvoorbeeld Vergilius, Konradijn van Hohenstaufen en Lord Hamilton of de stad zelf wekken in ieder geval het verlangen naar een bezoek op: 'Bij een wandeling door de stad ook paar kerken binnengelopen, Santa Brigida, San Domenico Maggiore, San Gregorio Armeno, San Giovanni a Carbonara. Het meest vallen op, wanneer je uit de turbulente smalle steegjes komt, de overdadige ruimte, de reinheid en de stilte..... En dan al die rijen kaarsen, geen plekje blijft er vrij van, overal bloemstukken en doorboorde harten, kleurige stenen, ontblote martelplekken, doodshoofden en talloze andere vererenswaardige snuisterijen. Nergens anders wordt men zich er zo van bewust dat Napels een barokstad is.....P. vond dat je eigenlijk van vele soorten christendom moest spreken. In Italië waren er minstens twee. Het verschil bleek reeds uit de heiligen die men vereerde. In het Noorden waren dat voornamelijk charitatieve helpers in de nood, uitdelers van soep onder de armen en voorbeelden van menselijke toewijding als Don Bosco, in het Zuiden daarentegen wonderdoeners als San Gennaro' (p. 260-262).

Duitsers in Rome

Het laatste hoofdstuk - fragmenten uit Rome - is het minst interessant. Een gevoel van 'nu weet ik het wel' gaat langzaam overheersen. De verslagen van gesprekken

met belangrijke personen beginnen te irriteren. Fest past eigenlijk uitstekend binnen de beschrijving die hij zelf geeft van al die Duitsers die naar Rome gingen: 'De artistieke winst van deze generaties lange reizen naar Rome blijft twijfelachtig... Stefan George (een dichter van rond de eeuwwisseling, WR) heeft gezegd dat de Duitsers naar Italië gingen 'om bij de diepte het licht te vinden'. Maar van de Duitse Romeinen heeft nauwelijks iemand het licht gevonden, bijna allemaal werden ze alleen maar zwaarder, Germaans toberiger, dan ze toch al waren' (p.304).

Trektocht van een zoekende

Fest is vaak in Italië geweest en vindt dat het land de laatste decennia sterk veranderd is. Die veranderingen voltrekken zich in hoog tempo.

Eeuwenlang is Italië uiterlijk hetzelfde gebleven, nu verdwijnt het mooie echter in hoog tempo. Sicilië is nog het langst zichzelf gebleven, maar lijkt de 'achterstand' snel in te willen halen. De veranderingen leiden tot verval, aldus Fest. Hij ergert zich aan de Italianen die bijzonder nonchalant met hun heden en verleden omgaan: 'Waar komt het verlies aan esthetisch gevoel vandaan in een land dat als geen ander juist het openbare in al zijn verschijningsvormen tot kunstwerk heeft verheven?' (p. 67).

Aan 't eind van zijn deel over Sicilië schrijft hij: 'Wat uiteindelijk alle beelden overheerst is waarschijnlijk toch de verwoesting door het heden: de betonnen burchten, hotels en casino's...De troosteloze voorstadswijken met hun sloppen en afvalbergen...dat en nog veel meer is allang niet meer de achterkant van het moderniseringsproces, maar de opdringerige voorzijde ervan...Onwillekeurig komt het verlangen op deze streken te bereizen als de reizigers van de Grand Tour, toen de beschaving nog een prospectus vol beloften was en niemand haar woekerprijzen kende' (p.150-151).

Fest is ervan overtuigd dat het verval van Europa in het algemeen en van Italië in het bijzonder niet meer te stoppen is. Daardoor is Tegenlicht in de eerste plaats het verslag van een trektocht van een wanhopig zoekende geworden, maar wel een - door de fraaie beschrijvingen - bij vlagen heel mooi verslag.

kleio

nummer 6/91
pagina's 36 en 37

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd. Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van *Kleio* besproken.

Politieke besluitvorming is de titel van een katern examenmodulen Maatschappijleer van de hand van Cor Luijsterburg. Het katern maakt deel uit van een serie, geschreven op basis van de eindtermen maatschappijleer. De reeks is bedoeld voor leerlingen die het vak in hun pakket gekozen hebben. Dit deel *Politieke besluitvorming* is opgebouwd uit tien hoofdstukken en geeft een sterk institutionele beschrijving, weliswaar met veel bronmateriaal. De uitgever is Wolters-Noordhoff, het aantal pagina's 78 en de prijs f18,50.

Bij uitgeverij Balans verscheen *Johannes Calvijn, de man en zijn tijd*, door W.J. Bouwsma. De studie is oorspronkelijk in het Engels geschreven. De auteur is hoogleraar aan de Berkeley University en publiceerde eerder *Venetië en de verdediging van de republikeinse vrijheid*. Het ruim 300 bladzijden tellende boek is niet geïllustreerd, wel voorzien van een notenapparaat, een register en een ruime literatuurlijst. Prijs f49,50.

Eveneens een vertaling, nu uit het Frans, is *De Griekse goden in het dagelijks leven* van Giulia Sissa en Marcel Detienne. Het boek bestaat uit twee delen. 'Homerus de antropoloog' van Sissa en 'De goden ten behoeve van de stadsstaat' geschreven door Detienne.

Het zal duidelijk zijn dat in het eerste deel de Ilias centraal staat met zijn beschrijving van de godenwereld. In deel twee wordt vooral onderzocht wat de invloed van de

godenwereld was op het dagelijks leven.

Naast een notenapparaat en register is het boek voorzien van kaarten. De met zorg bij Bert Bakker uitgegeven 282 pagina's zijn verkrijgbaar voor de prijs van f49,50.

Bij uitgeverij De Haan verscheen een vertaling van de visie van de in 1985 overleden Robert Graves op de Griekse mythen en sagen. De auteur, onder andere vermaard door zijn *I, Claudius*, weet hier op eigenzinnige wijze de Griekse verhalen tot leven te wekken. In antropologische en historische termen beantwoordt hij de vragen, die de mythen oproepen.

Het luxe uitgegeven boek van 700 bladzijden is als volgt opgebouwd: eerst wordt iedere mythe in verhaalvorm verteld, vervolgens komt een lijst met bronnen en daarna een verklarend commentaar. Zorgvuldig uitgevoerde indices ondersteunen de geïnteresseerde lezer op de tocht door de Griekse antieke wereld. Prijs f95,-.

Homerus, de eerste dichter van het Avondland werd vertaald uit het Duits en verscheen bij uitgeverij SUN in Nijmegen. Joachim Latacz tracht met dit werk Homeros ook voor een niet-vakman toegankelijk te maken. Hij gaat in op de hernieuwde belangstelling voor de dichter, op Homeros als persoon en de tijd waarin hij leefde en bespreekt vervolgens de Ilias en de Odyssee. Het ruim 220 bladzijden tellende boek is geïllustreerd, heeft een register, literatuuraanwijzingen en geeft informatie over de uitspraak van de Griekse namen en begrippen. De prijs is f34,50.

De politicoloog Ruud Hoff, docent aan de school voor journalistiek te Utrecht, schreef *Het Midden-Oosten, een politieke geschiedenis*. L.C. Biegel, Hoff's leermeester, verzorgde het voorwoord van dit overzicht van politieke, religieuze en nationale tegenstellingen in het Midden-Oosten. Het boek is geactualiseerd tot en met de oorlog in de Golf.

Het behoeft geen vertoog dat juist nu dit boek, waarin de achtergronden van dit recente conflict worden beschreven, interessant leesvoer is voor een breed publiek. De ruim 340 bladzijden zijn vlot geschreven, en naast een enkel kaartje heeft deze paperback een uitvoerige, per onderdeel/land gerangschikte literatuurlijst. Tevens is een personenregister opgenomen. De prijs van het bij Spectrum uitgegeven boek is f39,90.

Al weer wat minder actueel is *Vrijheid, gelijkheid en de broederschap van Kaïn en Abel*, getuigenissen en documenten over de Franse Revolutie van E.M. Janssen Perio. Na in een hoofdstuk de voorgeschiedenis behandeld te hebben, geeft de schrijver aan de hand van bronnen een overzicht van de jaren 1789 tot en met 1794.

De bij AMBO uitgegeven paperback, rijk geïllustreerd, telt ruim 300 bladzijden; prijs f49,50.

Bij Bert Bakker tenslotte verscheen van de hand van H.L. Wesseling *Verdeel en Heers, de deling van Afrika 1880-1914*.

Dit ruim 500 bladzijden tellende boek bestaat uit zeven grote hoofdstukken die enerzijds thematisch zijn, maar toch chronologisch zijn geordend. *Verdeel en heers* beoogt vooral een geschiedverhaal te zijn, geen handboek. Het boek is rijkelijk geïllustreerd in zwart/wit, heeft een uitvoerige literatuuropgave, een overzicht van belangrijke verdragen en overeenkomsten, een synchronistisch overzicht en een register van namen. Dat synchronistisch overzicht heeft betrekking op Europa, Noord-Afrika, West en Midden-Afrika, Zuidelijk Afrika en Oost-Afrika en de Nijl. De prijs is f59,50.

Jan de Ruiter

HISTORIOGRAFIE

Reginald De Schrijver, *Historiografie. Vijftientig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* (Universitaire Pers Leuven, Van Gorcum Assen/Maastricht 1990) 404 blz.

In dit overzicht van 'de historiografische tradities van onze beschavingskring' (p.13), dat niet voor specialisten maar voor een ruimer publiek is bestemd, geeft de auteur, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Leuven en reeds vijftientig jaar actief als docent historiografie, blijk van brede belezenheid in de materie en goede didactische kwaliteiten: het boek is met name voor geschiedenisstudenten goed toegankelijk door een overzichtelijke opbouw, door heldere formulering - 'wars van elke geleerddeenerij' (p.15) - en door een glossarium van gebruikte termen (p.369-376); slechts kunnen Nederlandse lezers af en toe moeite hebben met de vreemde - veelal franse - citaten. Door een met zorg samengestelde personenindex heeft *Historiografie* zeker zijn nut als naslagwerk. Maar ondanks deze kwaliteiten heb ik mijn twijfels of het als handboek bij onderricht in de historiografie aan geschiedenisstudenten geschikt is.

Aan een nieuw overzicht historiografie lijkt aan universiteiten en hogescholen zeker behoefte te bestaan. *Gestalten der Geschichte* is nu ook antiquarisch moeilijk verkrijgbaar en vooral wat betreft de behandeling van twintigste eeuwse geschiedbeoefening wat gedateerd; het overzicht van Breisach wordt zelfs door studenten in de eindfase van hun studie veelal moeilijk gevonden (het ontbreekt trouwens in de bibliografie van De Schrijver).*

Over *Gestalten* zijn studenten doorgaans zeer positief. Doelbewust is in dat boek gekozen voor een meer intensieve behandeling van een betrekkelijk klein aantal van geschiedschrijvers; aan de hand hiervan wordt duidelijk gemaakt, hoe men in diverse cultuurperiodes steeds weer op eigen wijze gestalte gaf aan het eigen verleden. Het thema "mythe en geschiedenis" loopt als een rode draad door het boek. Met dit boek, dat jarenlang gediend heeft bij historiografie-onderwijs, wil ik het overzicht van Reginald De Schrijver vergelijken.

Wat dan opvalt, is dat er bij De Schrijver eigenlijk geen sprake is van een centrale vraagstelling. Zelf stelt hij: 'Dit overzicht van de geschiedenis van de geschiedschrijving....handelt wezenlijk over de geschiedenis van de historische methode aan de hand van historische werken. Altijd opnieuw zal worden nagegaan, wie, hoe en waarom,

over wat en wie, en volgens welke methode schrijft. Daarbij zal worden uitgeweid over de bronnen, de historische genres, de persoon en de positie van de auteur' (p.13).

Als de auteur zich geconcentreerd had op een beperkt aantal historici dat voor de ontwikkeling van historische methodes van belang of illustratief was, had dit kunnen resulteren in een boeiend en prettig leesbaar boek. Nu heeft het boek veel van een aaneenrijging van korte tot zeer korte beschrijvingen van historiografen: de personenindex bevat de namen van zo'n 700 geschiedschrijvers, waarvan ongeveer 400 expliciet aan de orde worden gesteld. De meeste slechts in een paar regels zoals bijvoorbeeld Raleigh: 'Een hoogtepunt in het Engelse Renaissanceproza was de *History of the World* van Walter Raleigh (ook Raleigh, 1552?-1618). Raleigh was ontdekkingsreiziger, hoveling, parlamentslid. Beschuldigd van samenzwering tegen Jacobus I, werd hij in *De Tower* opgesloten. Daar schreef hij zijn *History*, die bij de Schepping begint, maar niet verder gekomen is dan het jaar 168 voor Christus. Vrijgelaten, werd hij na een mislukte expeditie opnieuw aangehouden en onthoofd'. Nodeloos te stellen, dat de lezer nu nog niets weet over de geschiedschrijver Raleigh en dat de geboden informatie alleen maar vragen oproept. Nodeloos ook te stellen, dat een dergelijke aaneenrijging van niet erg veel meer dan namen de studenten tot wanhoop kan brengen. En, helaas, die aandacht besteed aan historiografen van het tweede plan gaat haast noodzakelijk ten koste van de behandeling van historiografische "reuzen" (een voorbeeld: Braudel 32 regels!) die dan wel wat uitvoeriger aan de orde worden gesteld maar eigenlijk toch geen gestalte aannemen: teveel gaat de aandacht dan nog uit naar biografische gegevens, gepubliceerde werken en gebruikte bronnen en te weinig naar de context waarbinnen, de motivatie van waaruit ze schrijven; te weinig ook naar de gestalte die het verleden onder hun handen krijgt. Ook de "groepsportretten" aan het einde van ieder hoofdstuk, bijvoorbeeld historici van het oude Hellas (hfdst.1), van Rome (hfdst.2) - op zich een aardige vondst -, blijven vlak en bieden achter elkaar gelezen een weinig bevredigend overzicht over de historiografie of althans over de ontwikkeling van de historische methode.

Bij een overzicht waarin de ontwikkeling van de historische methode centraal wordt gesteld, verwacht de lezer eigenlijk ruim aandacht voor de twintigste eeuw, die zoveel vernieuwingen op methodologisch gebied heeft gebracht. De hoofdstukken over

kleio

de 20ste eeuw - 'De voor mij moeilijkste hoofdstukken' naar de auteur zelf toegeeft (p.14) - beslaan nog geen veertig bladzijden. Nieuwe ontwikkelingen (cliometrie, de terugkeer van "oral history") worden in een alinea afgedaan: Annales krijgt amper vier bladzijden. Ook als historiografisch naslagwerk schiet het werk hier beslist tekort: waar voor eerdere tijden althans de belangrijkste figuren uit de Nederlandse en Belgische historiografie worden genoemd, vinden we niets over Geyl en zijn Groot-Nederlandse gedachte, wordt Jan Romein niet eens genoemd hoewel die zich juist zo veel op reflectie op de historische methode heeft toe gelegd en wordt ook Ganshof niet vermeld. En wat echt stoort is hoe de auteur hier actuele ontwikkelingen snel, oppervlakkig afdoet: '(In Duitsland, A.S.) brak meer dan eens een *'Historikerstreit'* los, bijvoorbeeld die over de oorsprong en aard van het Fascisme of, eerder, die over Duitslands verantwoordelijkheid voor de wereldoorlogen; in zonderheid was er de ophefmakende discussie rond de Hamburgse hoogleraar Fritz Fischer (geb. 1908) en diens geleerde succesboek *Griff nach der Weltmacht* (1961), dat handelt over Duitsland voor en tijdens de Eerste Wereldoorlog' (p.327).

Op het gebied van de 20ste eeuwse historiografie heeft het boek van De Schrijver eigenlijk weinig meer te bieden dan *Gestalten der Geschiedenis*.

Hoewel de informatie - vooral door de veelheid van onderwerpen die De Schrijver aansnijdt - vaak oppervlakkig blijft, is ze wel in hoge mate betrouwbaar. Daarom, en door eerder genoemde kwaliteiten, is de *Historiografie. Vijfentwintig eeuwen geschiedschrijving van West-Europa* aan studenten en docenten geschiedenis aan te bevelen als boek-achter-de-hand. Als handboek, leer- en leesboek bij een cursus historiografie, acht ik het juist door een overvloed aan feitelijke informatie minder geschikt.

Albert Smit

PROEFSCHRIFT

Ulla Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Sara/Van Gennep, Amsterdam 1990).

Lezing van het promotieonderzoek van Ulla Jansz inspireert tot een leuke vraag aan leerlingen: verschillen jongens van meisjes, of zijn zij gelijk? En is eventueel verschil van belang voor hun doen en laten in de maatschappij? Jansz hanteert deze actuele vragen als leidraad bij het beschrij-

ven van feministisch gedachtegoed tussen 1860 en 1912. Zij zoekt naar gedachten over verschil en gelijkheid. Wat gaven feministen daarvan prijs in hun betogen over onderwijs, arbeid, zedelijkheid, huwelijksrecht en politiek?

Met die invalshoek slaagt Jansz erin voorbij te gaan aan vastgeroeste ideeën over de eerste feministische golf. Zo laat ze bijvoorbeeld zien dat het vroeg Nederlands feminisme niet alleen een zaak van liberalen was, maar ook van modernistisch-protestanten. Auteurs uit beide groepen centreerden tussen 1860 en 1889 hun betogen rond onderwijs aan meisjes, arbeid voor vrouwen en de dubbele seksuele moraal. Bovendien gebruikten zowel liberalen als protestanten argumenten van verschil en gelijkheid tussen mannen en vrouwen. De Bijbel en het verlichtingsdenken boden daar evenveel grond voor.

Ook het volgens haar door socialisten gecreëerde beeld van vijandschap tussen 'burgerlijk' feministen en socialisten wordt bij Jansz ontkracht. Het geharrewar over de status van de vrouwenkwestie ten opzichte van de sociale kwestie acht zij slechts van theoretische waarde. Op het niveau van praktische oplossingen, bijvoorbeeld met betrekking tot vrouwenarbeid, verschilden socialisten en feministen onderling al zoveel van mening, dat van twee duidelijk tegengestelde groepen geen sprake was. Zij signaleert zelfs een aantal gemeenschappelijke gedachten van niet-socialistische feministen en feministische socialisten; de eersten maakten zich in het laatste decennium van de vorige eeuw steeds meer bezorgd over het lot van de arbeidersklasse en de laatsten waren vastbesloten dat de positie van vrouwen veranderd moest worden. Van verschillen tussen mannen en vrouwen waren die socialisten en feministen overtuigd. Maar die verschillen waren geen belemmering bij het eisen van gelijke rechten; ook vrouwen waren mensen.

De derde tegenstelling die Jansz naar het land van de fabeltjes verwijst is die tussen ethisch en rationalistisch feminisme. Volgens de overlevering ging het bij deze controverse nu juist om het benadrukken van verschil (ethisch) respectievelijk gelijkheid (rationalistisch) tussen mannen en vrouwen. Jansz constateert wel een onderscheid tussen verschillende groepen feministen, maar dat ligt op het vlak van de arbeidsdeling naar sekse binnen het gezin. De groep die vroeger rationalistisch heette vond dat ook een gehuwde vrouw economisch zelfstandig moest kunnen zijn. De meer 'gematigden' meenden dat vrouwen die trouwden hun gelijke rechten op dat vlak juist opgaven. Op deze manier schetst Jansz ook

voor de eerste tien jaar van deze eeuw een nieuw beeld waarin verschillen tussen vrouwen onderling belangrijker blijken te zijn dan verschillen tussen de seksen: geen geringe verdienste.

Het is echter jammer dat Jansz oorspronkelijke vraag in de loop van het verhaal wat op de achtergrond raakt. Wat Nederlandse feministen dachten over vrouwen en vrouwelijkheid lijkt gevangen te kunnen worden door wat zij dachten over gelijkheid en verschil tussen de seksen (en tussen vrouwen onderling). Jansz gaat helaas, ook in haar theoretische inleiding, niet in op het precieze verband tussen haar centrale vraag en het middel van analyse. Zij gaat ervanuit dat in de sociale constructie van 'vrouwen' en 'vrouwelijkheid' opvattingen over gelijkheid en verschil de belangrijkste rol spelen (p.30). Maar zijn die opvattingen niet slechts een facet van het denken over vrouwen en vrouwelijkheid? Zouden opvattingen over seksualiteit of privé-openbaar en de seksen niet net zo goed als sleutel voor het denken over vrouwen kunnen dienen? Waarom neemt Jansz juist deze dichotomie ter hand?

Wie wil weten in welk opzicht mannen en vrouwen volgens Nederlandse feministen verschillen of gelijk waren, moet bij Jansz goed speuren. Wat in de ene periode niet bij de sociale constructie van 'vrouwen' hoorde en in de andere periode wel, blijft duister. Welke vakken werden bijvoorbeeld in 1870 problematisch geacht in het meisjesonderwijs, en in 1890 niet meer? Waar vreesden tegenstanders van toelating van meisjes op de HBS eigenlijk voor? En waarom was in 1906 de stemming zo omgeslagen dat HBS'en toen wel wettelijk voor meisjes werden opengesteld? (p.42,43). De veranderende grenzen aan het denken over vrouwen worden door Jansz niet blootgelegd.

Dit alles neemt niet weg dat *Denken over sekse* een zeer toegankelijk, informatief en helder geschreven proefschrift is: de moeite van het lezen waard voor wie kennis wil maken met de eerste feministische golf en dat kunnen zowel leraren als leerlingen uit de hoogste klassen zijn. Marian van het Klein

MENTALITEITSGESCHIEDENIS

Robert Darnton, *De kus van Lamourette. Bespiegelingen over mentaliteitsgeschiedenis* (Uitg. Bert Bakker, Amsterdam 1990) 347 blz., prijs f49,50.

In een van deze vijftien bijdragen tellende bundel doet Darnton exact uit de doeken

hoe een auteur zijn produkt uitgegeven krijgt. Dit blijkt vooral af te hangen van zijn titelkeuze. Ondanks het feit dat Darntons titel "De kus van Lamourette" niet in een van de gegarandeerde succesformules die hijzelf aangeeft valt, is het hem toch gelukt dit boek in een fonds onder te brengen. De inhoud lijkt daartoe echter geen enkele aanleiding te geven.

Deze verzameling van opstellen die verspreid over de laatste twintig jaar zijn uitgegeven is nauwelijks door gemeenschappelijkheden verbonden. In zijn inleiding geeft hij wel een prachtig schema volgens welk dit boek zou zijn opgebouwd, maar dit is duidelijk een constructie achteraf. Wat de bijdragen verbindt zijn de drie thema's die zich mogen verheugen op een nadrukkelijke populariteit in de geest van Darnton: het achttiende eeuwse Frankrijk, de mentaliteitsgeschiedenis of sociale ideeën-geschiedenis en de geschiedenis van het boek. Deze drie thema's zijn uitstekend te verbinden en ongeacht het onderwerp dat Darnton ter hand neemt worden ze al dan niet gezamenlijk in zijn betoog verweven. Dit is op zichzelf geen enkel bezwaar, ware het niet dat het na een aantal bijdragen begint te vervelen. De lezer krijgt het idee van: "daar gaan we weer".

Sommige van de essays zijn reeds door het heden achterhaalt: zijn evocatie van de rol van het verleden in Polen stamt uit het begin van de jaren tachtig en dat is duidelijk verleden tijd. Er staat een aantal stukken in over de media met name over Darntons eigen carrière als journalist maar meer dan anekdotes zijn dat niet. De geschiedenis van het boek, van het lezen, van het schrijven is een nieuw thema in de historische wetenschap dat Darnton poogt overzichtelijk te presenteren. Dat lukt hem inderdaad, maar de lezer blijft aan het einde toch wat verloren zitten: op dit moment spelen de mogelijkheden die dit soort geschiedenis lijkt te bieden een grotere rol dan wat er in werkelijkheid al mee bereikt is.

De tweede helft van het boek is gewijd aan pogingen, de bruikbaarheid van technieken van verwante wetenschappen als literatuurgeschiedenis, antropologie en sociologie voor historici aan te tonen. Dit gebeurt aan de hand van erudiete recensies, waarin hij zeer diepgravende analyses geeft. Al de tekortkomingen van het werk dat Darnton op dat moment ter hand heeft worden blootgelegd en is de lezer geheel overtuigd van het feit, dat het boek dus niet deugt, dan komt Darnton opeens uit de hoek met de conclusie, dat er dus veel waardevols in het onderhavige werk staat. Zijn constatering, dat we over de grenzen van ons vak

moeten heen kijken is uiteraard zeer waar, maar de boodschap wordt wat zwaarwichtig verpakt.

Dit boek geeft een aardige inkijk in de gedachtenwereld van Robert Darnton, historicus, maar is als bundel niet geslaagd. Voor het onderwijs is het boek al helemaal niet te gebruiken: de meeste bijdragen zijn veel te abstract en te theoretisch.

Fred Vogelzang

GESCHIEDENIS VAN DE NATUURWETENSCHAPPEN

E.J. Dijksterhuis, *Clio's stiefkind. Een keuze uit zijn werk* door K. van Berkel (Amsterdam 1990).

Toen de wetenschapshistoricus E.J. Dijksterhuis in 1953 buitengewoon hoogleraar werd in Utrecht, richtte hij zich in het slot van zijn inaugurele rede naar algemeen gebruik tot zijn aanstaande studenten. Maar anders dan gebruikelijk moest hij zich richten tot twee groepen studenten: die van de alfa en die van de beta-faculteiten. Dijksterhuis constateerde een "rampzalige kloof" tussen de faculteiten, die met name voor de eerste categorie grote problemen zou kunnen opleveren bij de beoefening van de wetenschapsgeschiedenis. De *horror matheosis* waaraan deze groep zo menigmaal lijdt zou haar kunnen afschrikken van het onderwerp. Maar, zo omschreef Dijksterhuis zijn eigen functie, de geschiedenis van de exacte wetenschappen zou wellicht in staat kunnen zijn een veer te vormen tussen de twee gebieden, hijzelf zou zich daarbij opstellen als een veerman tussen twee culturen.

De inaugurele rede is opgenomen in een door K. van Berkel geredigeerde en van commentaar voorziene bundel opstellen van Dijksterhuis, over wie hij ook een biografie voorbereidt. In zijn inleiding legt Van Berkel eveneens nadruk op de genoemde problematiek. Ook Van Berkel wijst op het bestaan van de "two cultures", een probleem dat volgens hem alleen nog maar verscherpt is: sinds de verzelfstandiging van de gamma-wetenschappen is er zelfs sprake van een derde cultuur. Het is naar zijn mening dan ook maar de vraag of Dijksterhuis erin is geslaagd zijn rol van veerman te vervullen. Immers, Dijksterhuis zelf bleef herhalen dat voor een goede beoefening van de geschiedenis van de natuurwetenschappen een degelijke kennis van die wetenschappen zelf noodzakelijk is.

De consequentie daarvan is duidelijk: niet alleen voor de studie van de geschiedenis

kleio

der natuurwetenschappen, maar ook voor het savoureren van de resultaten daarvan is natuurwetenschappelijke kennis noodzakelijk. Dat wordt nog eens pijnlijk duidelijk in de opstellen die zijn gebundeld in *Clio's stiefkind*. Van Berkel heeft, mede door zijn uitgebreide redactionele bijdragen, een bundel willen samenstellen die niet alleen voor wetenschapshistorici is bedoeld. Zij weten de opstellen van de auteur van het fameuze *De mechanisering van het wereldbeeld* (1950) wel te vinden. De bundel lijkt voornamelijk bedoeld om ze ook in bredere kring bekend te maken. Hoe belangrijk echter het werk van Dijksterhuis voor de ontwikkeling van de geschiedenis van de exacte wetenschappen ook is geweest, deze functie kan *Clio's stiefkind* niet vervullen. Het inzicht van de gemiddelde alfa schiet daarvoor toch te kort. Van Berkel zelf is als veerman veel beter geslaagd in zijn in 1985 verschenen inleiding *In het voetspoor van Stevin. Geschiedenis van de natuurwetenschap in Nederland (1580-1940)*. Voor wie echter niet opziet tegen met name beschrijving van de rol van de mathematica in de ontwikkeling van de natuurwetenschappen is *Clio's stiefkind* een goed introductie op het vakgebied in het algemeen en op het werk van Dijksterhuis in het bijzonder.

Leen Dorsman

MILITAIRE GESCHIEDENIS

N. Vels Heijn, *Waterloo. Glorie zonder helden* (De Bataafsche Leeuw, Amsterdam 1990) 160 blz.

Op het terrein van de militaire geschiedenis is de afgelopen decennia de belangstelling verschoven van campagnes en veldslagen naar de historische context, waarbinnen militairen opereerden. Bestudering van de politiek, sociale, economische en culturele situatie bleek immers ene beter inzicht in veranderingen binnen het militaire bedrijf in oorlogs- en vreedstijd te geven. Desalniettemin is er nu in de boekhandel een publicatie te koop over de slag bij Waterloo, die als een echte histoire-bataille kan worden gekenschetst. Het betreft een herziene hergave uit 1974, die leesbaar is geschreven en van duidelijke kaartjes en tekeningen is voorzien.

Het boek laat niet alleen in het licht van de veranderde vraagstelling bij de lezer een wat merkwaardige indruk achter. Gewapend met het toepasselijke motto van Nelson keert de auteur zich namelijk andermaal tegen de Engelsen, die de eer van de overwinning naar zich hebben getrokken en de rol van de Nederlanders hebben gebagatelliseerd. Door uitvoerig op

de gebruikte wapens en de gevolgde tactiek in te gaan laat hij zien, dat de Nederlandse troepen de omstandigheden in aanmerking genomen wel degelijk helden waren, die een deel van de glorie toekwam. Aangezien het dus om woordenstrijd tussen voormalige bondgenoten gaat, had het boek wellicht beter in de Engelse taal kunnen worden gepubliceerd. Het is immers de vraag of deze kwestie 175 jaar na dato Nederlanders nog uit hun slaap houdt.

Zou dit boek op de middelbare school wellicht nog goede diensten kunnen bewijzen? Waarschijnlijk zal slechts een enkeling dit boek met graagte ter hand nemen, wanneer er een scriptie over Waterloo of militaire tactiek en strategie moet worden geschreven. In klasseverband is dit boek alleen boeiend, indien de eeuwenoude rivaliteit tussen Nederlanders en Engelsen moet worden toegelicht.

W.P.R.A. Cappers

DUITSLAND 1989/1990

Robert Darnton, *Berlijns Dagboek 1989-1990* (Uitg. Bert Bakker, Amsterdam 1990) 280 blz., prijs f34,90.

Darnton, hoogleraar Europese geschiedenis aan de universiteit van Princeton, was toevallig 'zur Stelle' bij de gebeurtenissen in Berlijn tussen september 1989 en juli 1990.

Hij besloot de monografie die hij wilde schrijven terzijde te leggen en de gebeurtenissen, die toch wel verdacht veel leken op een revolutie, van nabij te volgen. Het resultaat van dat besluit - dit boek - bevat enerzijds een aantal dagboekfragmenten waarvan gedeeltes in het Amerikaanse blad *New Republic* werden gepubliceerd, anderzijds een aantal algemenere hoofdstukken.

De dagboekfragmenten maken duidelijk hoe snel het allemaal gegaan is. Op 1 oktober 1989 mogen 6000 Oostduitse vluchtelingen vanuit de Westduitse ambassade in Praag met speciale treinen naar West-Duitsland vertrekken. Op 9 oktober vindt er in Leipzig een vreedzame demonstratie plaats, waar - tot verbazing van iedereen - de veiligheidstroepen zich terugtrekken zodat een burgeroorlog voorkomen wordt. Vanaf dit moment, volgens Darnton het meest cruciale, is er geen houden meer aan: op 22 december 1989 gaat de Brandenburgse Poort open en een jaar later is de 'Wende' voltooid. West- en Oost-Duitsland zijn dan weer verenigd.

De algemene stukken, waar Darnton uitgebreider op een klein aspect van de gebeur-

tenissen ingaat, zijn zonder uitzondering zeer boeiend. Of ze nu handelen over een oude joodse man die in West-Berlijn over zijn belevenissen vertelt, of over Trabi-monteurs in Oost-Berlijn, of over de archivaris die de Stasi-archieven moet ordenen: je leest ze in een keer uit. Het waarschijnlijk allerbeste stuk gaat over censuur in de DDR, waarin de schrijver erin slaagt zijn groeiende sympathie voor de censoren, die hun uiterste best deden de censuur te ontduiken, op de lezer over te brengen.

Dit boek is een van de vele die naar aanleiding van de 'Wende' geschreven is, maar het ook een van de beste. Darntons invalshoeken zijn niet altijd voor de hand liggend en hij kan ook nog prachtig schrijven. Een aanrader.

Wim Rongen

RECTIFICATIE

In Kleio 5, juni 1991, werd door A.J.L. van Hooff besproken *Kaleidoskoop van de Oudheid. Opstellen van Nederlandse oud-historici* (Wolters-Noordhoff, Groningen 1989). Dit boek kost f 50,- en niet f 150,- zoals daar vermeld werd.

KLEIO KRANT

Nieuws van het bestuur

VGN

De komende tijd zal niet Hélène Budé de bestuursrubriek verzorgen maar ondergetekende. Hélène heeft het als 1e secretaresse al druk genoeg, vooral omdat zij en Joke van der Leeuw de contacten met het O&W verzorgen en daar zit met de Basisvorming in aantocht heel wat werk aan vast.

In de vorige Kleio heeft al een verslag gestaan van de aanbieding van de leidraad voor het Europese CSE onderwerp aan de heer Wallage op 22 mei. Daarbij hield onze voorzitter een gloedvol betoog om geschiedenis ook in de 2e fase verplicht te stellen. Besprekingen met het Ministerie worden voortgezet.

Het idee om maatschappijleerdocenten geschiedenis te laten geven in de 1e fase van de Basisvorming lijkt van de baan. Niet alleen het VGN bestuur heeft zich daarvoor ingezet maar ook het NHG, in de persoon van prof. Blom: Jan Greep voor de eindtermencommissie en nog vele anderen. Het blijft van groot belang dat geschiedenis en staatsinrichting door vakleerkrachten wordt gegeven.

Het CSE werd in het algemeen niet slecht ontvangen in de pers: alleen de commentator van de NRC, Havenaar, sprak over hiaten in de historische kennis. Blijkbaar was hij niet goed op de hoogte en meende hij dat in de laatste twee jaren van het voortgezet onderwijs slechts de CSE onderwerpen behandeld worden. De voorzitter van de VGN reageerde onmiddellijk in de Brievenrubriek van 30 mei met een zeer informatief stuk waarbij ze tevens wees op de HEG en op het belang van geschiedenis in de 2e fase.

Overigens heeft in een recente Bijlage van de NRC de psychologe Rita Kohnstam een lans gebroken voor geschiedenisonderwijs - ze haal-

de daarbij de historicus Roegholt aan die het zo mooi verwoordt met de zin: *'Wie zijn verleden afsnijdt heeft geen toekomstbeeld'*. Ook van José Eijt, de voorzitter van de Commissie Vrouwengeschiedenis van de VGN stond op 30 mei een reactie in de Brievenrubriek. Zo blijven we de aandacht van de pers trekken.

WIEG

Hoe staat het nu met de herziening van het eindexamen?

Officieel is een Werkgroep Implementatie Eindexamen Geschiedenis/Staatsinrichting (WIEG) geïnstalleerd die elke 2 weken vergadert.

Namens de VGN/NHG zitten daarin R. Donk, J. van der Leeuw-Roord en I. Veldhuis-Meester; voor de vakgroep geschiedenis van de CEVO D. Verhagen, voor de uitgeverijen L. Broekema en namens het Ministerie de heer Stegeman. Adviseurs zijn L. de Blois, Z. Matthee en de drie inspecteurs de heren Snoek, v.d. Heiden en Berkhout. Inmiddels hebben de laatste twee afscheid genomen als inspecteur en zijn ze opgevolgd door mevr. N.J. Moers en de heer W. Habets. Binnenkort vindt een kennismakingsbijeenkomst plaats van de nieuwe inspecteurs met het VGN bestuur.

Eén van de inspecteurs, de heer Snoek, was trouwens aanwezig bij de voorbespreking met de voorzitters van de normvergaderingen. Zo kon hij zelf ervaren dat er bij deze besprekingen niet "gesjoemeld" wordt, maar dat geschiedenis nu eenmaal een vak is waarbij het beantwoorden van vragen gecompliceerd kan zijn.

Tijdens de CSE besprekingen in het land werd onze nieuwe folder om leden te werven ruimschoots verspreid. Marko Otten en Jan Schopman zorgden voor een nieuwe aanpak.

Aktiviteiten

Na de zomervakantie staan er talrijke activiteiten voor de deur die de VGN of zelf organiseert of waar zij aan meewerkt. Op 14 september is er een vergadering van de Verenigingsraad, op 21 september nascholing over Europa en het Interbellum en

6 november organiseert de Didactiviteitencie een congres over Staatsinrichting. De jaarlijkse Didactiekconferentie is eind januari of begin februari en gaat onder andere over het cartoon.

Arend Schulp heeft afscheid genomen van de Didactiviteiten Commissie. Ook op deze plaats bedankt het bestuur hem voor alle energie die hij in het VGN werk heeft gestoken.

Externe contacten

In de afgelopen tijd heeft de VGN weer volop zijn gezicht naar buiten getoond. Namens de VGN bezocht ik de mede door O&W georganiseerde bijeenkomst van het LNO over de Noord-Zuid Problematiek. Ondanks de grootse opzet was het resultaat niet zoenderend al waren vele collega's geschiedenis, aardrijkskunde, maatschappijleer en economie aanwezig. Er komt een vervolgconferentie. Wel is er n.a.v. dit geheel een aardig boekje verschenen over 'Noord-Zuid' in het schoolboek geschiedenis. Meer aandacht voor deze problematiek blijkt ook het feit dat bij het nieuwe CSE geregeld buiten-Europese onderwerpen aan bod zullen komen.

In april werd een interessante dag georganiseerd door de Werkgroep Literaire activiteiten in Dordrecht

samen met de SVBH (Stichting Vakgerichte Belangenbehartiging Historici). De dag was gewijd aan de historische biografie met boeiende lezingen oa door Hella Haase. Er was een grote belangstelling voor. Een andere "zustervereniging" die van Geschiedenis, Beeld en Geluid hield eind mei zijn jaarlijkse bijeenkomst, over "Onthullen en verhullen" met zeer interessante historische TV-interviews over "de kwestie Hueting" en de excessen tijdens de politionele acties en de jaren eromheen. Ook nu nog bleken het boeiende uitzendingen en het feit dat zowel Hueting als zijn eertijdse interviewer Jacobs in het forum zaten maakte deze Hilversumse dag de moeite waard. Het blijft jammer dat op zo'n door de weekse dag (een vrijdag) veel docenten van hun schooldirecties geen vrij kunnen krijgen om dergelijke bijeenkomsten bij te wonen.

Een paar dagen naar Berlijn gaan midden in de examenweek en ook nog in de week dat de Leidraad op het Ministerie werd aangeboden was voor de meeste docenten helemaal niet mogelijk en daarom vertegenwoordigde ik de VGN op de Europese Akademie in Berlijn: daar werd een "seminar" gehouden met het thema 'De Europese eenwording in de schoolboeken'. Er waren ook vertegenwoordigers aanwezig uit een aantal Oost-Europese

Seminar Kleio en de Markt 2

Op zaterdag 26 oktober organiseert de Commissie Volwasseneneducatie van de VGN in het gebouw van SG De Amersfoortse Berg te Amersfoort een tweede seminar 'Kleio en de Markt' rond het thema: 'hoe verkopen wij ons vak beter?'

Docenten in het volwassenenonderwijs en ook in het regulier jongerenonderwijs, waar men steeds meer te maken krijgt met concurrentie en contractactiviteiten, kunnen zich door middel van lezingen en in workshops langs diverse invalshoeken in het thema verdiepen.

PR en presentatie, cursusplanning en offertes, modulen en media komen onder andere aan de orde.

In de wandelgangen is er een infomarkt met kramen van allerlei marktrelevante historische activiteiten.

Zie voor meer informatie het septembernummer van Kleio.

landen en uit de nieuwe "Bundesländer". De problematiek rond het geschiedenisonderwijs is daar groot zo bleek uit de referaten - De Europese eenheid is een nieuw onderwerp in dit kader - er heerst veel wantrouwen rond het vak vanwege het eertijds sterk ideologische karakter. Bovendien is er geldgebrek, er zijn weinig schoolboekschrijvers en weinig uitgeverijen.

Hoe brengt men in samenwerking het beeld van Europa objectief over? Hoe voorkomt men teveel westers "paternalisme" naar Oost-Europa toe? Hoe voorkomt men dat door té veel nadruk op Europa de geschiedenis van de Derde Wereld veronachtzaamd wordt? Dit waren enkele aspecten die behandeld werden. Het bleek dat er op Hogeschool-niveau al enkele samenwerkingsprojecten tussen Nederland en enkele Oost-Europese gebieden aan de gang zijn. Tussen de bedrijven door konden we ons nog wat verpozen in het muurloze Berlijn en zijn groene omgeving.

KPC

Dichter bij huis was het contact tussen het VGN bestuur en het KPC dat voor de Pedagogische Centra de geschiedenisportefeuille verzorgt. We zullen de contacten intensiveren vooral op het gebied van nascholing, modules, volwassenenonderwijs en lesmateriaal.

Als dit Kleionummer in de bus rolt is het zomervakantie - volop tijd om nog niet gelezen Kleio's nog eens door te nemen - na de vakantie hoopt het bestuur U gunstige berichten te kunnen geven over onze activiteiten vooral op het gebied van WIEG en 2e fase en de Basisvorming.

Prettige vakantie gewenst namens het VGN bestuur door Tineke Perdeck-Schimmel

Volkskrant Onderwijswedstrijd

De Volkskrant schrijft dit jaar voor de vijfde keer de Landelijke Onderwijswedstrijd uit. Er moet een

VERENIGINGSRAAD

Op 14 september wordt in Utrecht de Verenigingsraad gehouden. De besturen van de commissies en de secretarissen van de afdelingen ontvangen hier voor een uitnodiging. Ook oud-bestuursleden worden uitgenodigd. Het bestuur stelt tevens bezoek van ieder geïnteresseerd lid op hoge prijs.

Op de agenda staan onder meer:

- een verruiming van het lidmaatschap van de VGN.

- Kleio en de pers.
- het vastleggen van bestaande en nieuwe afspraken in een Kleio-redactie-statuuut.
- geschiedenis en staatsinrichting in de 2e fase.
- de basisvorming.
- het nieuwe eindexamen.

Meld uw komst voor 1 september bij: J. Schopman, J. Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. U ontvangt dan de stukken thuis.

lessenreeks gemaakt worden, waarmee leerlingen te motiveren zijn om de krant kritisch te lezen.

De hoofdprijs is f1000,- en bekroonde inzendingen maken kans op publicatie.

De lessenreeks kan tot 31 maart 1992 ingezonden worden.

De wedstrijd is bedoeld voor docenten Havo/Vwo en HBO en voor studenten aan de lerarenopleidingen.

De jury bestaat uit onderwijsdeskundigen. Zij beoordeelt de lessenreeksen op didactische kwaliteit en originaliteit.

Gratis brochures over de wedstrijd met deelnameformulier zijn telefonisch te bestellen bij: Afdeling Promotion & PR, tel. 020-5622379.

Een aantal lessenreeksen zijn uitgegeven in de serie 'Lessen uit de krant': deel 2 is voor geschiedenis en maatschappijleer met lessen over de Koude Oorlog en de Falkland-oorlog, prijs f14.95. Het bijbehorende werkboek voor leerlingen (derde klas en bovenbouw Havo/Vwo) kost f4.95.

U kunt de publicaties bestellen door de betreffende bedragen met vermelding van de titel(s) over te maken op postgiro 46006 t.n.v. De Volkskrant, Wibautstraat 150, Amsterdam.

Lesbrief Jeugd in het interbellum

brg

De Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening geeft een lesbrief uit *De zaaitijd bij uinnemendheid. De vrije jeugdbeweging in*

Noord-Brabant tijdens het Interbellum, in verband met het CSE 1992/1993.

Naast gezin en school bloeide na de Eerste Wereldoorlog de jeugdbeweging als milieu waar oudere jongeren gevormd en begeleid konden worden.

In de lesbrief wordt ingegaan op de diverse stromingen in de jeugdbeweging, de katholieke, de socialistische en de gereformeerde, verder komen aan de orde de padvinderij en de NSB/Zwart Front jeugdorganisaties. Leerlingen kunnen lezen op welke manier natuur, literatuur en cultuur werden ingezet om jongeren in de 'goede richting' te krijgen.

De tijd waarin dit speelt en de jeugdbewegingen komen in grote lijnen aan de orde, de voorbeelden stammen uit het Brabantse.

De lesbrief heeft 28 bladzijden, bevat vragen en opdrachten; er hoort een docentenhandleiding bij met achtergrondinformatie en literatuurverwijzing. Het materiaal verschijnt in augustus.

Voor bestellingen en informatie kunt u contact opnemen met de Stichting BRG, Postbus 1104, 5200 BD 's Hertogenbosch. Tel. 073-146193.

Het Maritiem Museum Prins Hendrik in Rotterdam heeft een *Programma- en Materialenwijzer* uitgegeven met het totale aanbod ten behoeve van het onderwijs.

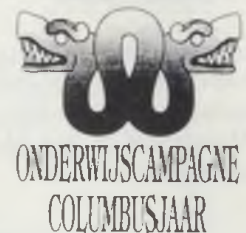
Haalt u deze krant eens op als u toch in de buurt bent. Het is een uitgebreid overzicht van wat de educatieve dienst te bieden heeft, ook aan mensen die niet naar het museum willen komen. Er is bijvoorbeeld een

reizende tentoonstelling over de VOC in de zeventiende en achttiende eeuw, een uitleenbestand van videobanden en diaserieën en voor de leerlingen een scriptiedienst.

Het Maritiem Museum is gevestigd aan de Leuvehaven.

Columbus in het Regenwoud

1492 - 1992

6 oktober a.s. is het weer zover: de jaarlijkse manifestatie ONDERWIJS-WERELDWIJS in de Stadsschouwburg Nijmegen. Onderwijs-Wereldwijs is een jaarlijks terugkerende onderwijsbeurs voor mondiale vorming. Elk jaar krijgen zo'n 60 organisaties de gelegenheid zich te presenteren aan het publiek.

In 1991 zal de beurs voor het eerst een thematisch karakter hebben: ONDERWIJS-WERELDWIJS wordt een Columbusfestival. Niet om het feit te vieren dat Columbus 500 jaar geleden zijn 'ontdekking' deed, maar om tussen alle herdenkingen, feestelijkheden en publikaties ook een ander geluid te laten horen. Er zal aandacht zijn voor de oude culturen van de talrijke indianenvolken, de vernietiging ervan, de onderdrukking, de roof van natuurlijk rijkdommen. Er zal ook aandacht zijn voor de problemen van dit moment: de schuldenlast en bedreiging van het tropische regenwoud.

Denk echter niet dat de argeloze bezoeker slechts kommer en kwel over zich krijgt uitgestort. De schouwburg zal de indruk van een tropisch regenwoud geven, groen maar hier en daar wel gekapt. In een prachtig decor, waarin elementen uit oude culturen zijn opgenomen zullen doorlopend diverse acts te zien zijn: cabaret van 'De Gemeentereniging' poppenkast van Thea de Bock, demonstraties volksdansen van Arriba Arriba, muziek van Stichting Victor Jara, 'indianenverhalen' gelezen door medewerkers van de openbare bibliotheek Nijmegen. Kortom het Columbusfestival wordt een bruisende manifestatie.

Voor leerlingen van ca. 10 tot 15 jaar zijn scriptiepakketten verkrijgbaar bij de Leermiddelenverzameling Mondiale Vorming te Nijmegen. Een lijst met alle pakketten is verkrijgbaar bij:
LMV, Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen. Tel. 080-513074.

Pakketten speciaal over Latijns Amerika zijn verkrijgbaar bij de SLA (Scholengroep Latijns Amerika), Nieuwe Herengracht 29, 1011 RL Amsterdam. Tel. 020-231554.

Congres 'Zelfbeeld van de Nederlander in de 18e eeuw'

21 en 22 november
Cultureel Centrum 't Hof,
Dordrecht

Op 21 en 22 november 1991 zal de Werkgroep 18e eeuw congres houden over het zelfbeeld van de Nederlander in de achttiende eeuw. Het beeld van de Nederlandse achttiende eeuw als een periode van algemeen verval, behoort inmiddels voor goed tot het verleden. Toch zijn er nog veel boeiende onderwerpen die nauwelijks bestudeerd zijn. Zo is er aan het zelfbeeld van de achttiende-eeuwse Nederlander nooit systematisch aandacht besteed. Hoe zagen de achttiende-eeuwse inwoners van de Republiek zichzelf? Hoe beoordeelde zij hun eigen cultuur? Waren zij van mening dat zij een eigen identiteit hadden in vergelijking met het roemrijke 'gouden' verleden? Hoe zagen zij hun cultuur tegenover de omringende landen?

Tegen de achtergrond van deze vragen zullen de volgende onderwerpen ter sprake komen: weelde en deugd, de houding tegenover minderheden in de Republiek, de mode, de Nederlander als ideaaltipe in de portretkunst, de politieke identiteit, de opkomst van het Vaderlands recht, de Natuurwetenschappen, de identiteit van de achttiende-eeuwse Nederlandse kunst, de opvattingen over het Nederlands als literaire taal en het beeld van het Nederlandse

gezin in de letterkunde. De sprekers zijn: P.J. Buijsters, R.E.O. Ekkart, W.Th.M. Frijhoff, M.A.M. van Hoorn, A.H. Huussen, C.J.H. Jansen, P. Knolle, Mevr. J.J.M. de Man, Mevr. B. du Mortier, Mevr. I.J.A. Nijenhuis, W. Velema.

Niet-leden kunnen zich voor nadere informatie wenden tot de secretaris van de Werkgroep 18e eeuw, Mevr. dr. J. Roelevink, Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Postbus 90755, 2509 LT Den Haag.

Afrika voor de kolonisatie

Als nummer zes (en laatst) van het schooljaar 1990/1991 van *Clio* verscheen een themanummer gewijd aan Afrika. Het oude Nigeria, het Rijk van Koesj, Zimbabwe en een keizer uit Mali, handelswegen door de Sahara, geloof en mondelinge overlevering komen onder andere aan de orde.

Verder hoort bij dit nummer een docentenhandleiding met lessuggesties, een literatuurlijst en een eeuwenoud spelletje te spelen met steentjes en kuultjes in het zand (of in een schoolbank).

Een los nummer van *Clio* kost 75 BF en is te bestellen bij De Nederlandsche Boekhandel/ Uitgeverij Pelckmans, Kapelsestraat 222, 2950 Kapellen, België.

Ingezonden brieven

Bestuur VGN/Redactie Kleio

In de KLEIO van oktober 1990 stond in de KLEIO krant opgenomen een

pagina grote advertentie "Met de interscholair vaksectie Geschiedenis en Staatsinrichting Vereniging Ons Middelbaar Onderwijs naar Rusland". In deze advertentie werd een 8 daagse STUDIE reis aangeboden naar Leningrad en Moskou. De reis werd ook opengesteld voor VGN-leden. Een uitgebreid en aantrekkelijk programma werd aangekondigd met een all-in prijs van f1525,-. Ik heb mij op grond van deze advertentie ingeschreven.

Nu 2 maanden na dato terugkijkend moet ik een gevoel van teleurstelling nog steeds weg drukken. Naast fotokopieën uit reisgidsen, brochures van Peristroika reizen en overdrukjes uit "de Stem" en "het Algemeen Dagblad" bestond de studie-informatie uit deelnemerslijsten, prijsverhogingen, gewijzigde vertrektijden, wijzigingen in programma's, reisgidsen die men kon aanschaffen en tips om in de USSR te "overleven". Teleurstelling verder over de invulling van het programma - speciaal in Moskou, maar ook over de wijze waarop de groep geïnformeerd werd over de vele wijzigingen aldaar in het programma en het feit dat van enige begeleiding door de organisatie in Leningrad c.q. Moskou nauwelijks sprake was. Op actuele zaken in beide steden werd nauwelijks ingespeeld. Het Poesjkin museum, waar wij omdat de groep niet aangemeld was als groep geweerd werden, werd naderhand door een begeleider afgedaan als een museum waar je niets aan miste als je de Hermitage gezien had!

Alhoewel ik besef dat een programma zeker in een land als de USSR fout kan lopen, stel ik toch dat bij een alerter reageren op de daar opkomende moeilijkheden een groot deel van wat mis liep opgevangen had kunnen worden. Nog frustrerender waren de na de reis toegezonden specificaties over extra kosten door de reisleider in rekening gebracht nadat het reisbureau besloten had, gezien de problemen, de reisgenoten een geschenkbond te doen toekomen en de kosten van een reünie-koudbuffet te dragen.

Ik heb grote moeite deze reis een studiereis te noemen; de advertentie suggereerde meer dan de reisleider waar kon maken en is ronduit misleidend. Tijdens de reis kreeg ik ook nog te horen dat VGN-leden in het vervolg extra moeten betalen omdat ze niet bij het OMO zijn aangesloten, en dat terwijl onze reisgenoten o.a. tandarts, zakenman, kortverbander, telefoniste, arts, aardrijkskundige waren.

Het lijkt mij verstandig dat de KLEIO deze misleidende adverten-

ties niet meer plaatst daar plaatsing de medeverantwoordelijkheid van de VGN voor deze reizen suggereert.

D.J.A. Roodhuyzen-van Breda
Vriesman

De aandacht voor de 'Shoah'

Over recensies moet niet te veel worden gezeurd, want ook recensenten hebben, al lijkt dit vaak het geval te zijn, niet altijd alle wijsheid in pacht. In de bespreking door Jan van Oudheusden van het boek van H.W. von der Dunk viel ik echter over deze zin:

'Overigens is de Shoah pas jaren na afloop van de Tweede Wereldoorlog, onder meer door Pressers Ondergang, een aparte plaats gaan innemen in het geheel van nazi-misdaden'.

Ik vind dit ten eerste geen fraaie formulering en ten tweede ook onjuist, al begrijp ik wat de recensent wil zeggen, te weten dat de geestelijke en wetenschappelijke 'verwerking' van alle - en niet alleen deze - gruwelen van de 2e Wereldoorlog een moeizaam en traag proces is geweest. Wat zeker voor Nederland geldt en a fortiori voor onze schoolboeken; maar daarover heb ik zelf in Kleio al eens geschreven ('Het verduisterde Israël', 1980/3).

In zijn algemeenheid is deze voorstelling van zaken niettemin aanvechtbaar. Het eerste standaardwerk over de 'Shoah' verscheen al in 1953: *The Final Solution* van Gerald Reitlinger (zelf bezit ik de Duitse editie van 1956: *Die Endlösung*); het boek staat ook in de literatuuropgave van Von der Dunk.

De Nederlandse editie van *Das Dritte Reich und die Juden* van Poliakov / Wulf (bewerkt door H. Wielek: *Het Derde Rijk en de Joden*) stamt van 1956. Om voor mij mysterieuze redenen werd het nooit heruitgegeven; Von der Dunk vermeldt alleen de Duitse editie.

Het standaardwerk over Theresienstadt van H.G. Adler (*Theresienstadt - 1941-1945: 773 blz.!*) dateert van 1955.

Uit deze titels, waartoe ik me hier beperkt, kan men opmaken dat in West-Duitsland (BRD) in tegenstelling tot wat vaak - en vooral van linkse en pseudo-linkse kant - is gesuggereerd, wel degelijk veel aandacht is geschonken aan alle misdaden van de Nazi's. Als men hierover in Nederland anders denkt, ligt dat meer aan onze vaderlandse voor-, in- en oplichters dan aan onze oosterburen, die overigens - om misverstanden te voorkomen - en *gros* niet inniger bemin dan de familie Doorsnee.

E.M. Jansen Perio

VGN

STUDIEDAG CSE GESCHIEDENIS - 1992

NEDERLAND IN HET INTERBELLUM 1917-1940; DE VERHOUDING STAAT EN MAATSCHAPPIJ

Als voorbereiding op dit examenonderdeel organiseren ondergetekenden in samenwerking met de VGN voor geschiedenisdocenten (en andere belangstellenden) op **zaterdag 5 oktober 1991** een bijzondere studiedag. Op die dag houden zes gerenommeerde historici een lezing die uitgaat van de stofomschrijving van het ministerie voor het CSE geschiedenis en staatsinrichting 1992. Deze stofomschrijving heeft door z'n abstracte en ondoorzichtige structuur al heel wat vragen opgeroepen.

De studiedag wordt gehouden in Scholengemeenschap Gemini in Ridderkerk en zal geopend worden door de minister van Onderwijs en Wetenschappen dr.J.Ritzen of zijn staatssecretaris drs.J.Wallage. Behoudens officiële goedkeuring ontvangen de deelnemers desgewenst een nascholingscertificaat.

De volgende sprekers zullen hun medewerking aan de studiedag verlenen:

opening door de minister **dr.J.Ritzen** (onder voorbehoud)
10.00 uur tot 10.15 uur

10.15 uur tot 11.00 uur I prof.dr.P.de Rooy	Algemeen overzicht van de verhouding staat-maatschappij in het interbellum	13.45 uur tot 15.00 uur III A. dr.A.A.de Jonge	De Grote en kleine crisis der democratie; antidemocratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over de staat in Nederland tussen de wereldoorlogen
11.30 uur tot 12.45 uur II A. dr.P.Luykx	De Nederlandse katholieken en de verhouding staat-maatschappij in het interbellum	B. Ger Harmsen Het sociaal-democratische antwoord op de Russische revolutie. Het ontwikkelen van een visie op de verhouding staat en maatschappij binnen de SDAP	
B. dr.P.E.de Hen	De ontwikkeling tot een industriepolitiek in Nederland in het interbellum	15.30 uur tot 16.15 uur IV prof.dr.F.L.van Holt-hoon	De verzuilde maatschappij

De deelnemers aan deze studiedag ontvangen een syllabus met enkele historische bijdragen, een relevante literatuurlijst betreffende het onderwerp en historisch bronnenmateriaal.

De totale kosten voor de studiedag bedragen f.90,- per persoon (voor leden van de VGN f.80,-) Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie en thee, de syllabus en het nascholingscertificaat. Informeer op uw school naar een vergoedingsregeling voor nascholingsactiviteiten.

Eenieder die deze studiedag wil bijwonen kan zich daarvoor opgeven door middel van een (brief)kaart naar R.C.Seriese, Jan van Scorelstraat 13, 3351 JP Papendrecht.

Wilt u bij uw aanmelding vermelden naar welke lezingen (A of B) van II en III uw voorkeur uitgaat. De lezingen I en IV zijn centraal. Wilt u tevens, in verband met het nascholingscertificaat, uw volledige voorna(m)en, geboortedatum en geboorteplaats vermelden; en of u lid bent van de VGN.

Na uw aanmelding ontvangt u een bevestiging met een routebeschrijving (er is voldoende gratis parkeergelegenheid) en de wijze van betaling.

Voor nadere inlichtingen betreffende deze studiedag en/of telefonische aanmelding kunt u (liefst na 19.30 uur) contact opnemen met:

R.C.Seriese, tel. 078 - 153789

W.H.Blok, tel. 01804-30504

NASCHOLING

Hogeschool Katholieke Leergangen Sittard

Studiedag "Europese integratie 1945-1992"

Vanaf het moment waarop 1992 tot een bijna magisch jaar voor de integratie binnen de Europese Gemeenschap werd aangekondigd, is de Nederlandse samenleving - en zeker ook de Limburgse - volop op zoek naar die internationalisering. Ook in het onderwijs krijgt - mede door ministeriële richtlijnen - die Europese dimensie steeds meer aandacht.

Voor docenten Geschiedenis en Staatsinrichting (speciaal de docenten die leerlingen voorbereiden op en begeleiden bij het eindexamenonderwerp "Europese integratie" voor 1992 en 1993), docenten Aardrijkskunde, en docenten Maatschappijleer organiseert de HKLS op

vrijdag 8 november
9.30-18.00 uur

een cursus in de vorm van één studiedag, die tot doel heeft achtergrondinformatie te verstrekken bij het streven naar Europese integratie.

* Ochtendprogramma

Twee inleidingen, door een deskundige (W. Blankert van het CEVNO over de geschiedenis van de Europese eenwording na 1945) en een Euro-politicus (N. van Dijk van Groen links over de werkzaamheden van een euro-parlementariër);

* Middagprogramma

Elke deelnemer bezoekt twee thema-bijeenkomsten

- de Europese instellingen (A. Hekker, Internationaal Instituut voor energierecht te Leiden);
- de Europese cultuur (P. van Luyn, HKLS);
- het Europese milieubeleid (F. Uyting, consultant afvalstoffenmanagement bij ERL Nederland BV te Zoetermeer);
- het Europese landbouwbeleid (M. Geisler, HKLS).

Tevens presentatie en analyse van didactisch materiaal over Europa (in schoolboeken en eindexamenkaternen) door T. Barning (UVA) voor geschiedenis en J.A. van der Schee en P.J. Huigen (VU) voor aardrijkskunde.

Kosten: f 75,- per persoon (inclusief materiaal en lunch).

Informatie: Drs. R. Verstaen, vakgroep geschiedenis; tel. 046 - 511066, tst. 243

Studiedag "Duitsland: van scheiding naar eenheid"

30 oktober
14.00 - 21.30 uur

In razendsnel tempo hebben zich in 1989 en 1990 spectaculaire veranderingen in Oost- en Midden-Europa voorgedaan. De opening van de muur in Berlijn leidde nog binnen het jaar tot de officiële hereniging van de Bondsrepubliek Duitsland met de Duitse Democratische Republiek. Sinds oktober 1990 is de historische, geografische en maatschappelijke positie van Duitsland (zowel intern als naar buiten toe) sterk veranderd. Wat is er veranderd? Welke consequenties zal dat hebben?

De cursus vindt plaats in de vorm van één studiedag, die tot doel heeft achtergrondinformatie te verstrekken bij de razendsnelle ontwikkelingen aan het eind van de jaren tachtig en het begin van de jaren negentig. Er zullen enkele inleidingen gehouden worden (vanzelfsprekend ook door vakgenoten van over de grens), terwijl er ook enkele workshops georganiseerd zullen worden rondom concrete thema's.

Kosten: f50,- per persoon (inclusief materiaal en broodmaaltijd)

Informatie: Drs. Th. van Vugt, vakgroep geschiedenis; tel. 046 - 511066, tst. 246

RU Utrecht

Nederland tijdens het Interbellum De Europese eenwording na 1945

Beide onderwerpen behoren tot de stof van het CSE 1992/1993. De bedoeling is dat diverse docenten van het Instituut voor Geschiedenis de globale ontwikkelingen op beide terreinen zullen belichten op basis van hun specifieke vakkennis; daarbij zal tevens aandacht worden besteed aan belangrijke nieuw verschenen literatuur.

Docenten

Nederland tijdens het interbellum: prof. dr. Hans Righart en dr. Hein Klemann;
Europese eenwording: dr. Friso Wielinga, dr. Maarten van Rossum en drs. Arend Jan Boekestein.

Opgave bij de coördinator, dr. E. Nijhof, Instituut voor Geschiedenis, Lucas Bolwerk 5, 3512 EG Utrecht: deze zorgt ervoor dat alle deelnemers tijdig de nodige inlichtingen ontvangen. Ook tijd en plaats worden dan bekend gemaakt; de avonden zullen in ieder geval in de maanden november en december plaatsvinden. Deelname is dit keer nog gratis.

Rijksuniversiteit Leiden

Als à la carte-toehoorder colleges volgen bij Letterenfaculteit van de Rijksuniversiteit Leiden

Belangstellenden kunnen vanaf september 1991 deelnemen aan 18 à la carte cursussen van de Leidse Letterenfaculteit. De prijs per cursus is f 200,-. Kennis op Vwo-niveau wordt wenselijk geacht.

De Letterenfaculteit biedt onder andere de volgende à la carte cursussen aan:

- Introductiecursus: Amerika van

kolonie tot wereldmacht

Tijd: woensdag 18.45 - 20.15 uur

- Stapstenen naar Europa 1492

Tijd: maandag 9.00 - 11.00 uur of 20.30 - 22.00 uur (naar keuze).

- Het tijdperk van de Gewapende Vrede, 1870 - 1914

Tijd: maandag 18.45 - 20.15 uur

- Geschiedenis van de Europese Expansie

Tijd: woensdag 13.00 - 15.00 uur

- Inleiding geschiedenis van het antisemitisme

Tijd: donderdag 11.00 - 13.00 uur

- Geschiedenis van het Oude Nabije Oosten

Tijd: donderdag 12.00 - 13.00 uur

- Geschiedenis van Indonesië in de 20e eeuw I: tot 1941

Tijd: woensdag 11.00 - 13.00 uur

- Chinese geschiedenis

Tijd: woensdag 9.00 - 11.00 uur;

12.00 - 13.00 uur (dia's)

Een toelichting op deze à la carte cursussen en informatie over de inschrijving is te vinden in de brochure "Studeren à la carte" die opgevraagd kan worden bij de informatiebalie studentenzaken, tel. 071 - 278026.

Europese Integratie 1945 - 1990

In nauwe samenwerking met de VGN wordt op

zaterdag 21 september
10.00 - 16.00 uur
in Leiden

een conferentiedag georganiseerd over het CSE-onderwerp van 1992. Door middel van lezingen zullen diverse onderwerpen belicht worden. Tevens zullen er stands aanwezig zijn om de docenten wegwijs te maken in de veelheid aan informatie en AV-middelen. De cursisten ontvangen bovendien een congresbundel.

Kosten: f80,-, niet-VGN leden f90,-.

Informatie over de inhoud van de cursus: Mw. D. Verhagen, tel. 071-272661.

Informeer tijdig, liefst twee weken van tevoren, bij de krant van uw keuze. Van de regionale dagbladen alleen de krant bestellen die bij u verschijnt.

Bel (020) 6647536
Stichting Krant in de Klas
Joh. Vermeerstraat 14
1071 DR Amsterdam

drs. F.L. Prins

RUSLAND TUSSEN TRADITIE EN VERANDERING

Vertellende stijl

Erica Prins schrijft in de voor leerlingen begrijpelijke stijl van de vertellende leraar: zij wisselt haar analyse op het juiste moment af met een goed gekozen anekdote.

Zo ontrolt zich als in een serie vergezichten het panorama van de boeiende geschiedenis van het tsarenrijk in al zijn facetten.

Handige Vragen en Opdrachten

De meeste bovenbouwleerlingen die het boek voor ogen zullen krijgen weten op dat moment nog weinig van de geschiedenis van Rusland vóór 1905 af. Vandaar dat de Vragen en Opdrachten een eigen opbouw hebben zodat leerlingen geheel zelfstandig met het boek kunnen werken.

Actueel

Juist dezer dagen is de voorgeschiedenis van communistisch Rusland, wankelend op zijn grondvesten en verscheurd door de nationaliteitenkwestie, zo hoogst actueel.

Met Rusland tussen Traditie en Verandering kunt u uw leerlingen duidelijk maken hoe belangrijk geschiedenis op school is en hoe nuttig het is diep in de geschiedenis te duiken als je het heden wilt begrijpen.

UITGAVEN VOOR HET SCHOOLONDERZOEK GESCHIEDENIS

Serieoverzicht

1 drs.K.Vermeulen, De Franse Revolutie	ISBN 9072808 01 0
Docentenhandleiding	ISBN 9072808 04 5
2 drs.A.Schulp, De Republiek in de Gouden Eeuw	ISBN 9072808 02 9
Docentenhandleiding	ISBN 9072808 03 7
3 drs.F.L.Prins, Rusland tussen Traditie en Verandering	ISBN 9072808 05 3
Docentenhandleiding	ISBN 9072808 04 6

Docentenhandleiding

Bij elk deel hoort een Docentenhandleiding met de antwoorden op alle Vragen en Opdrachten bij hoofdtekst en Capita Selecta. Bovendien een stukje over literatuur voor u zelf en de schoolbibliotheek, tips voor museumbezoek, excursies en didactiek, zoals het gebruik als basis voor een scriptie.

Schoolonderzoeken

In de Docentenhandleiding zijn vier Schoolonderzoeken opgenomen, twee voor HAVO en twee voor Atheneum. In verband hiermee zijn Docentenhandleidingen uitsluitend rechtstreeks aan docenten op school leverbaar.

Uitgeverij TACITVS

Postbus 361
1600 AJ Enkhuizen
Telefoon 02280-17030